

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

folyóirat a folyóiratban

**fantom
slobode**

- A szerkesztő bevezetője 1241
IGOR KLIKOVAC versei 1242
FARUK ŠEHIĆ: Nemzeti tragédia 1028 szóban 1248
VLADIMIR ARSENIJEVIĆ: Maradni? Elmenni? Visszatérni? (vagy talán egyiket sem???) 1252
TOMISLAV ČADEŽ: Levelek Öregemhez a sírban 1258

*

- NENAD POPOVIĆ: Vendégmunkások: egy világ árnyékban (*részlet egy kéziratból*) 1261
JULIJANA MATANOVIĆ: A beíratlan város (*adalék egy hibás életrajzhoz*) 1281
IGOR GRBIĆ: Szkriptománia (*esszé*) 1288
IGOR GRBIĆ: Lábversek (*esszé*) 1296
IGOR GRBIĆ: Próféták és madarak (*esszé*) 1297
IGOR GRBIĆ versei 1302

*

- DALIBOR ŠIMPRAGA: A Vis-szigeti démon (*novella*) 1307
KARLO NIKOLIĆ versei 1322
BALŠA BRKOVIĆ: Lenin sugárút (*Első fejezet*) (*regényrészlet*) 1327
AHMED BURIC: Kedves Diego (*skiccek a Zászlókhöz*) 1342

2007

DECEMBER

Szigetvári Alapítva 1958-ban
Takarékszövetkezet

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

OKM

maszre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

600,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

L. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215–305, 510–752, 510–753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 3600,- Ft, a II. félévre 3000,- Ft,
egy évre belföldre: 6600,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 16560,- Ft, légi szállítással: 20040,- Ft.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A *LITERATUR UND KRITIK* című osztrák irodalmi folyóirat november 30-án mutatta be legújabb számát, amelyben válogatást közöl a *Jelenkor* folyóirat korábbi számaiból a Review within Review nemzetközi folyóirat-együttműködés keretében. A lapbemutatón folyóiratunk szerzőit *Kukorelly Endre* képviselte Salzburgban.

*

A DEBRECENI IRODALMI NAPOKAT november 14. és 18. között rendezték meg „Irodalom és zene” címmel. A rendezvénysorozat tudományos tanácskozásán *Imre László*, *Szegedy-Maszák Mihály*, *Czeizel Endre*, *Oláh Szabolcs*, *Rákay Orsolya*, *Szkárosi Endre*, *Tarján Tamás* irodalomtörténészek, valamint *Turi Gábor* szakíró tartott előadást a témában. Az irodalmi napokon adták át az idei Alföld-díjakat *Dérczy Péter* irodalomtörténész, kritikusként, *Spiró György* íróként és *Vasadi Péter* költőként.

*

DR. BEZERÉDY GYŐZŐ (1934–2004) helytörténész emlékére *Dr. Nagy Gábor* hadtörténész kötetet állított össze a szerző tanulmányaiból válogatva, valamint a rá emlékező írásokból, neki ajánlott munkákból. A könyvet november 6-án Pécsen, a Zsolnay Múzeumban mutatták be a szerkesztő közreműködésével, köszöntőt mondott *dr. Fabényi Júlia* megyei múzeumigazgató és *dr. Ujvári Jenő*, a Pécs/Sopiana Örökség Kht. igazgatója.

*

KENDE SÁNDOR *Szólni még egyszer* című kötetét mutatták be Pécsen, az Irodalom és Művészetek Házában no-

vember 19-én. *Kendéné Regényi Ildikóval*, *Tüskés Tiborral* és *Békés Sándorral* a Pro Pannonia Kiadó igazgatója, *dr. Szirtes Gábor* beszélgetett a szerzőről és életművéről. Közreműködött *Sólyom Katalin*, a PNSZ színművésze.

*

CSAPLÁR VILMOS nyerte el idén a Csernus Ákos-díjat, melyet a szerző november másodikán vett át az Alexandra Nyugati téri könyvesházában Budapesten.

*

W. H. AUDEN amerikai költőre emlékeztek születésének 100. évfordulója alkalmából a pécsi Amerikai Kuckó szervezésében november 12-én Pécsen, az Irodalom és Művészetek Házában. Az esten angol nyelvű előadást tartott *Andrew Singer* irodalmár.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK – *Keserü Ilona* „Allegoria d’amore” című kiállítását *Radnóti Sándor* esztéta nyitotta meg október 18-án a pécsi Városi Képtár Antal-Lusztig gyűjteményében. A tárlat november 18-ig volt látogatható. – *Szatyor Győző* grafikusművész, faszobrász életmű-kiállítását a pécsi Irodalom és Művészetek Háza Martyn Ferenc-tetőtéri galériájában december 7. és 28. között tekinthetik meg az érdeklődők.

*

SZÍNHÁZI BEMUTATÓ – John Osborne *Dühöngő ifjúság* című drámáját vitte színre *Keszég László* a Pécsi Nemzeti Színházban *Nádasdy Ádám* fordításában. Az előadás premierje november 9-én volt a Kamaraszínházban.

fantom slobode

književni časopis

A *Fantom slobode* – ahogy az alcíme is mutatja – irodalmi folyóirat; 2003-tól jelenik meg évente három alkalommal a zágrábi Durieux Könyvkiadó, valamint a dubrovnikai székhelyű Lazareti Art Műhely (galéria és multimédia-központ, vezetője Slaven Tolj) gondozásában.

A *Fantom slobode* minden egyes számában a szigorú értelmében vett irodalmi szövegek mellett kortárs konceptualista művészek alkotásainak fekete-fehér reprodukciói, valamint – külön blokkban – írásai is helyet kapnak.

Minden szám nagyjából négyszáz kéziratoldalny szöveget, s emellett harminc-ötven, a művészetek különböző területeivel foglalkozó írást tartalmaz. A volt Jugoszlávia területén született írásokat horvát, crnagorai, szerb és bosnyák nyelven közli; kisebb hányadban friss világirodalmi fordítások is helyet kapnak a folyóirat lapjain. Némely számhoz ingyenes „off” rock-zenei CD-melléklet is tartozik.

A folyóirat elnevezése annak a szarajevói *Fantom slobode* című underground folyóiratnak állít emléket, amely a város ostromának ideje alatt jelent meg a költő Šemezdin Mehmedinović szerkesztésében. (Mehmedinović, valamint a folyóirat főszerkesztője, Igor Lasić és az író Miljenko Jergović 2007-ben váltak meg a szerkesztőségtől; azóta a szerkesztési munkákat ideiglenesen a folyóiratot megjelentető kiadó vezetője, Nenad Popović koordinálja.)

A *Fantom slobode* a horvát Kulturális Minisztérium és Zágráb város anyagi támogatása segítségével jelenik meg.

Cím: Fantom slobode – Durieux, Šulekova 23. 10000 Zagreb
e-mail: nenad.popovic@durieux.hr
Telefon és fax: 00/385 1 2300337
Horvát nyelvű információ: www.durieux.hr

*Peking utolsó napjai**

* * *

*„Ha elkezdődik, a városban a legbiztonságosabb” – mondja a barátom
apja, katonatiszt, míg mi fiatalok ásunk.*

*Az ásóink nyomán lassan mélyülő gödör
inkább sekély sírra hasonlít, mint garázsalapra,
de még csak ősz van és túl korán ahhoz,
hogy ezt észrevehessük. Politikai eszmecsserénket
ez megfosztja obligát kontextusától, közönséges
kora reggeli fecsegéssé teszi.*

*A félig befejezett víkendház tornácán ülünk, és
sült csirkét eszünk, áttérünk a sportra.*

A Partizán és a Zvijezda, átmeneti kor, márkaárfolyam.

*Vagy mert magasan vagyunk, vagy mert
csönd vesz körül, különösen védettnek
érezzük magunkat.*

*Teljesen egyedül vagyunk a hegyen, az erdő sötét
vonalán túl van a város.*

Hátralökjük a széket, megmarkoljuk az ásót.

Vasárnap, sporthírek

Kedd van, e hónapban az utolsó.

*Üres az utca, a stadion foglyul ejtett hangszórójából
harsog a félidő, de senkit sem ébreszt fel. Valaki
egy önkiszolgálót foszt ki a sarkon, olyan – ez nem túlságosan
zavarja –, mint egy fáradt művezető a műszak végén.*

* A *Peking utolsó napjai* című könyv Pierre Loti (1850–1923) a francia író műve.

Igor Klikovac 1970-ben született. Szarajevó Grbavica negyedében lakott. A háború alatt sikerült elhagynia Szarajevót, és Londonban telepedett le. A 90-es években egy könyvesboltban dolgozott. Megírta *Posljednji dani Pekinga* (Peking utolsó napjai) című verseskötetét, és kéziratát elküldte Miljenko Jergovičnak, hátha talál Horvátországban kiadót, amelyik hajlandó megjelentetni. Nem sikerült. Igor Klikovacnak egy idő óta nyoma veszett a megváltozott mobilszámok és lakcímek útvesztőjében, ezért nem tudjuk, hol van és mivel foglalkozik ma. Abban a meggyőződéssel teszünk közzé egy ciklust kéziratából, hogy a szarajevói háborús irodalom egyik legjobb és legfontosabb könyvéről van szó.

*A konyhaablak alatt srácok mennek el
puskával a kezükben meg egy magányos biciklista.
A betonházak tompán verik vissza a tűzoltókocsik
szirénáját és a kitartó telefoncsörgést. Nem lehet
cipőfűzőt és madáreledelt kapni. A nemrég eltalált
épületek szabályos körvonalai egyre inkább szuvas
fogakra hasonlítanak. Krematóriumi kékségű felhők
gyülekeznek a város fölött.*

** * **

*Mikor elkezdődik, a határ menti városoknak gyorsan
végük. Mint egy álomi zuhanásnak, egy csillagnak, egy
leszakadt gombnak. A rádióamatőrök zavaroktól meg-megszakadó hangja,
mint egy ideges beteg, aki körül mindenki tudja már,
mi az igazság. Az elhagyott rendőrőrsök
sarkig tárt ajtaja, üres ruhaszárító kötelek,
az ottfelejtett tyúkokat hajkurászó gazdátlan kutya,
néhány nevetséges, egymásra rakott gerenda
a városba vezető úton.*

*A távolból kamionok motorzúgása, mely
szinte megkönnyebbülést hoz.*

*Határ nem létezik, csak helységek,
melyeken át a tengerhez visz az út, kilyuggatott útjelzőkkel
körülvevett kisvárosok, szelíd gyümölcsösök.
Kisgyerekek, akiknek egy messzi iskola faláról
letépett térképet hoz az apjuk, és piros
ceruzáik, melyekkel holnap rárajzolják
házájuk domborodó pocakját.*

Ezt a napot mintha Chandler olvasására teremtették volna

*Szinte elmondhatatlan. Jókora zöld
légy alszik az erkélyrácson,
egy pohár édes rózsaszörp, az egyenruha zsebében
örökös rab, összetűrt női magazin.*

*Mint kifogyott öngyújtó sóhaja, rövid
villanás ismétlődik az erdő távoli, nyirkos felszínén.*

*Kevés. Szinte semmi. Véletlen alkalom
egy kis utcai bűnözőnek;
mint filmkockán villanó női láb – kihívás, amely
kihagyható.*

A hordóugró, chiaroscuro*

Kiugrani egy pokolian mély boroshordóból
a folklór lefegyverző toldaléka mely a
szarajevói chiaroscuroban véső vagy tükör gyanánt
kínálkozik: a sötét hordóüledékből kiugró szeme
a világ láttán – mint némely találékony
kétéltűé – légzőszervvé változik. A fény
rákényszeríti szívét hogy megszakítsa
a víz alatti vakság ritmusát.

A szavannán elhagyott elefántcsont gyanánt
gúlába rakott üres gránáthüvelyek látványra
a kiábrándulás múló szédületét hozza rá
mint egy vásári alku befejezetlen szentáldozása.

* * *

Az út mentén – egy Volkswagen kiégett héja, csalánnal,
gyertyával és két gyászjelentéssel utólag feldíszítve – a tudat
távcsövében beérő szárazföld, bénító
indulatszó. A motorháztető kormos fémcstillaga alatt
egy vizeskannát cipelő öregember legyilkolásának
puffanása, egy sánta lány frissen begyógyult sebhez
hasonló mosolya, egy kandúr csontsoványsága.
Egy pillanatig arra gondolok, a szenvedés talán csak
egy sóhaj, amit a remény kilométerórája mér, de
rögtön abba is hagyom.
Fényesen, mint egy játékszer, lehull egy vadgesztenye.
Félresimítom a hajam, megcélzom – elrúgom.
Jön egy ember, lábát a karosszéjára teszi, megköti a cipőjét.
Mintha rég készülne rá, a szél behinti az utcát a szürkület nedves
fűrészporával. Ilátam mögött a csend
úgy hangzik, mintha folyton hátranézve
üvegcserepen futna valaki.

* A hordóugrás olyan népszokás, mely csak Bosznia néhány északi és északkeleti településén maradt fenn. A hordóból a kéz segítségével kell kiugrani, a hordó pedig, ahogy a versengés előrehalad, egyre mélyebb lesz. Akik a verseny végéig játékban maradnak, azok már önmaguknál magasabb hordókból ugranak ki.

Playback

*Szemközt az úvegen: két fej és egy törzs
darabja – egy lány egy fiú ölében, az eső és
a pára rászterében elmosódó szekvencia.*

*A lány, mintha helyet keresne, kicsit tétovázik,
mielőtt állon csókolná a fiút. Aztán profilban
mosolyognak egymásra, idegen kabátok sötét
margói közt feltűnedezve.*

*Lábujjaimat a műszálas szövet és újságpapír
nyirkos katyvaszában mozgatva meleget
érzek cipőmben, ez szinte megmagyarázza
a meghittséget, amellyel nézem őket:
nyitott szájukban halvány neonfényvel szorosan
egymáshoz simulnak saját hangjuk szaggatott tremolójában.
A mellettünk elhúzó másik villamos hirtelen
csikorgásába vesző nevetésük súlyos,
mint ólom a kivetett
horgon.*

Halottak ünnepe egy másodikligás stadionban

*A fontos vasárnapi meccs előtt munkások
jelölik ki a pálya vonalait.*

*A szélhordta mészpor körüllegi őket
és felszáll magasra a fejük fölé mint
a hamu a szeptemberi ünnepségeken
Kiotóban vagy Oszakában.*

A holtak lelkei elfoglalják a legjobb helyeket.

Család

*Elaludtam a tévé előtt,
azt álmodtam, hogy az esti híreket
elhagyott lakásunkból közvetítik, a folyosóról.*

*A műsor véget ért, és
még mindig csukott szemmel hallom
az elektronok susogását: HOLNAP,
MA EZEK
MÁR
NEM LÉTEZNEK.*

Otthon (I)

*A könnyű kávéházi egzaltáció perceiben
a költészet és a haza bajai meghatóan rokonnak tűnnek,
jóformán azonosnak. Megrendelt beszédek patetikus szerzője
vonaglik mikrofon mögött; öregember nemrég lerombolt
híd képe fölött morzsolja süteményét; spicces
emigránsok, túl hangos jazzband, tombola svédasztallal;
a házigazda elviselhetetlen kíváncsisága...
A meg nem evett nemzeti ételekkel félig töltött
elhagyott konténerek meghatóan bizonyítják,
hogy a forma indulatával szemben az értelem
tehetetlen.*

Isten szándékán kívül

*A szennyes ruhából kékes bambusztövekként
kinövő női karokban; a csámpásan levágott
gumicsizmákban; a szűk postásruhában;
a felvarrt mandzsettákban. A taxisok dűhében és a vakok
fürgességében. Az ég alacsonyságában. Van valami
a tökéletesség iránti naiv barokk vágyból, valami
epés és visszavonhatatlan.
Egy még meleg ülőhely, egy erős feketekávé,
a bizalom ritkás varrata.*

Tigrisásítás, túl szolgálatkész rácsok húrjain játszva.

Otthon (II)

*Ő angolul tanul, én
levelet írok. Boldogulunk,
ahogy tudunk, várjuk
a műsor végét.*

*A lépcsőkön
nem kívánt barátok
léptei, ősz,
felhajtott gallérok, ökölbe
szorított kezek
bélelt zsebekben.*

* * *

*A postaszolgálat megszűnése miatt
apám levele már csak
halála után jött meg. A levél mint az elmúlás szokásos,
túlságosan nyilvánvaló szimbóluma ezúttal
éppen fordítva működik.*

*Idős apám alázatosan
sorolja kívánságait: horgászhorog, cipő, borotvapenge...
Apróságok, és minthogy már elküldtem őket, az egymást
elkerülő küldemények érzelmes sémájába
illenek.*

Távolság

*Frissen főtt kamillatea egy fazékban, alatta
egy folyóirat vásárlására buzdító szórólap.
Ültetvényen dolgozó fiatal néger férfi képe egy
képeslapon. Az Illuminációk* borítója, hőmérő,
a tévé képernyőjéről terjedő kékes nedvességfolt.
Néhányszáz méterrel magasabban leszálláshoz
készülő repülőgép motorzúgása.
Útmunkák a szomszéd utcában, egy hirtelen
zápor a város északi felében, a csönd, mely este
az állatkertre borul.
Mennyi minden. Mennyi áthidalhatatlan
apróság
közöttünk.*

CSORDÁS GÁBOR fordításai

* Az *Illuminációk* cím Walter Benjamin kritikai esszéinek kötetére utal.

Nemzeti tragédia 1028 szóban

Szereplők:

Emberi lény (ő lesz Pronto)

Fekete ruhás ember (misztikus hírnök)

A történes helyszíne:

Nincs szigorúan meghatározva, lehet akár egy vidéki városka mozijában.

A történes időtartama: határozatlan és előkelő, mint egy halott katona kezében a Zippo öngyújtó lángja.

Rendkívüli figyelmeztetés: az előadás alatt Brian Eno *Reptéri dallamai* szólnak majd, és a színház alkalmazottai (akik egyébként kiemelkedő színészek és a színházi eszme szakavatott ismerői) a teljes előadás alatt szigorúan megtiltják a közönségnek a színészek nézését, amíg az előadás tart. Ajánlják, esetleg, a saját cipőjük orrának szemlélését; az alkalmazottak szintúgy megtiltják bármilyen nemzeti gondolat csírájának kifejlődését. Könnyek nélkül, kérem!

Az Emberi lény kijön a világot jelentő deszkákra.

Cigaretára gyújt, és a színpad közepére áll, amelyen a következő kellékek találhatók: fa hintalovacska, asztal két székkal, egy üres, piros színű marlboros doboz, a cigaretta láthatatlan füstje (amely később az egyetlen lényeges dolognak bizonyul), piros függöny Lenin arcképével és egy zöld alma.

Itt az időgép is, amelyet, sajnos, senki sem tud irányítani. Rézcsövekből, plexiüvegből és virágmotívumos tapétából összeeszkábálva.

Miután semmi se történik, megjelenik egy ember fekete esőköpenyben, és az Emberi lénynek felteszi a következő kérdést: Ön mit gondol, jóllehet nem ismerem Önt, valójában, Ön hogyan képzei el a nemzeti tragédiát?

Az Emberi lényt Prontónak fogjuk nevezni.

Pronto beszélni kezd, a színpadon Blitzkrieg vonalban mozogva.

Pronto:

A nemzeti tragédia a méltóságteljes fasz.

A nemzeti tragédia a koldusszar.

A nemzeti tragédia a patkányméregszagú virág.

Faruk Šehić 1970-ben született Bihaćon. Két verseskötete jelent meg: *Pjesme u nastajanju* (Omni-bus, Sarajevo, 2000), *Hit depo* (Buybook, Sarajevo, 2003) és egy novelláskötete, *Pod pritiskom* (Naklada Zoro, Sarajevo-Zagreb, 2004). A szarajevói *Štart* magazinnak ír. Sarajevóban él.

A nemzeti tragédia a kurva, akihez mindig visszajársz.
A nemzeti tragédia a madáragy lényege, az ő szürke eminenciája.
Ha a nemzeti tragédiáról kezdek el beszélni, agyamban milliárdnyi kis ablak tárul ki, és mindegyik ablakból egy-egy boldogtalan emberi fejecske kandikál.
A nemzeti tragédia egy szám, amelyik nem mosolyog.
Csont, amely rothadó fluoreszcenciát sugároz.
Ez a kis nemzetek anyja és a nagyoké is, mint mondjuk Brecht-nél a tizenhárom éves háborúból.
Ez a szavak gyülekezete, amelyek csilingelnek, mint két újrahasznosított urániummal töltött kristály pohár.
Mi mindannyian a nemzeti tragédia kisgyermekai vagyunk.
Az Ő pionírjai és proletárjai.
Liliputi árvák, mint valamelyik nemzeti bárd énekében, Bora Spuzić Kvaka azt mondaná: a sarkon állok, koldushoz hasonlatosan...
A nemzeti tragédia a halott városok idézett metaforája: Srebrenica, Vukovar, Mostar...
Azonban, úgy néz ki, hogy ettől csak a temetőik fejlődnek a jövőben.
A nemzeti tragédia gyertyák százaiban testesül meg a Seli utcában, itt a Fájdalom falának nevezik, így lettek a halott emberek halhatatlanok, mint a vörös téglák.
Ha folytatom a beszédemet, a világ akkora könnyeket fog hullatni, mint a víziló.
Elsírja magát Butros Butros Gali csak úgy, mint Sadako Ogata vagy Jaszusi Akasi.
Csak úgy, mint Bill Clinton nemi szerve.
A gané is szar, olvastam egy Danilo Kiš-ről szóló írásban.
Aki a középpontba talál, az minden mást eltéveszt.
A halál az a kert, amelyben ébredek.
Mindannyian bűnösök
Akik azt mondták igen
Akik azt mondták nem
Akik nem mondtak semmit
Mindannyian bűnösök
A gyermek is az anyja méhében, a pillanatban, amikor az anya egy csokor vörös rózsát vásárol.
A vonat az emlékekbe távoznak, mondja Rózewicz.
A banális gonosz rakományai...
Felpakolva Németországban és szétküldve Európa-szerte.
Láttam, Auschwitz miként van kiköveztve a zsidók síremlékeinek márványlapjaival.
Láttam Tadeusz Rózewiczet, mint a saját versében, hogy miután kenyeret, vajat és tejet vesz, siet haza, hogy megpróbálja megérteni, hogyan lehet verset írni Oświęcim után.
Szyborska azt gondolta, hogy ez úgy fog kinézni, mint Bach motorfűrészzenajátzva.
Én meg azt gondoltam, hogy jó lenne, ha a szabadságnak olyan lenne a koreográfiája, mint a római zabálásoknak.

Lehet, hogy jó lenne, ha struccá változnék.
Erő a lábokban, fű a csőrben, kézilabda nagyságú tojások.
Néztem a nemzeti tragédiát az elárusítónők szemeiben, akik a drága butikok ajtaiban álltak, az ajtófélfának dőlve, mint a kurvák, vékony cigarettát szíva, hangyagul hátravetve festett hajukat.
A stadionokon fű nőtt.
A tömeg úgy emelkedett fel, mint az élesztő a nemzeti tragédia tésztájában.
Közönséges ezred, akikből keserű étel készül.
Ágyútöltelék, aki semmi másra nem gondol, csak a saját gyomrára.
Lévén végül összeszámlálva a nemzeti vezérkos torkában.
A húsból átöntve a torokhang szavaiba.
Haso így szólt Mujóhoz: láttad, hogy a cunami megölt háromszázezer embert Ázsiában?
Láttam, úgy kell nekik, ha rá szavaztak, bassza meg az anyjukat! – válaszolt Mujo.
Elfáradtam tőled, nemzeti tragédia.

Várd meg, hogy elaludjak, majd jöjj el rózsaszín felhő képében, amelyből orgonavirág-szirmok potyognak.
Grafitit láttam a falon : olyan országban élek, ahol a csontok kiásása ütős tv-hír.
Nem olvastam a *Hamletet*.
Nem is tervezem.
Olvastam a *Gilgamest*, és megsirattam Enkidut.
A kalászközhöz és a madarakhoz szólok.
A forráskúthoz, amelyből a tisztaság zöld buborékai törnek elő.
A hangyakolóniákhoz, amelyek szétoldják a bekerített rovar gyomrát.
Versace mosolygós napjához egy vonzó nő mellén.
Ha mindent levezetünk az anyaszült meztelen emberre, az emberi test meztelen tragédiája mutatkozik meg előttünk.
Elég sok embert ismerek, akik teste anyaszült meztelen volt.
Halottakról álmodtam és írtam róluk, teljes vezeték- és keresztnévvel.
Az absztrakt nyelv, amelyikkel a költők dicsekednek, nem különbözteti meg az élőket a holtaktól.
Az emberek beszéde a piacokon tele van rusztikus metaforákkal.
A nemzeti tragédia úgy forog a szavakban, mint a zöldség a kereskedők kezében a téren.
Világvaluta lelke van.
Az afrikai vírus áttörése.
Senki sem immunis, fertőz génekkel és nemzeti húros hangszerekkel.
A nemzeti tragédia tehát egy univerzális szintagma.
Beléhúzódok, nagyon csábító, és felállítom a saját határait a sün tüskéiből.
Nem, nem húzódok bele, az a kisebb ellenállás vonala.
Elmerülök az egyszerű nullában, embrióvá válok.
Így beszélt a tragédia a számon keresztül, vagy én szónokoltam az ő nevében.
A nemzeti és egyéb hősök bronz, előrenyújtogatott nyelvén.
A csikorgó tankok benzinjével köpködött.

Gránátokkal, amelyek úgy suhannak keresztül az emberi testeken, mint a Formula 1 meteorjai.

Emberi lény vagyok, amikor megsebesültem, valami belefúródott a testembe egy vírus könnyűségével.

Erről beszélek Önöknek.

Mert, *halott ajkak nem beszélnek.*

A fekete ruhás ember tapsol, és kioldalog a függöny mögé.

Feltette a kérdést, és távozott.

Pronto az asztalhoz ül, a konyhai asztalhoz, és enni kezdi a zöld almát.

Sűrű dohányfüst terjeng a cigarettája fölött, annak ellenére, hogy a közelben senki sem dohányzik, sem nem ég semmi, kivéve az emlékekben, ahol égő tájak és romok található.

*Pronto így tűnik el a füstben.**

A függöny végül megteszi kötelességét.

Leereszkedik.

TÓBIÁS KRISZTIÁN fordítása

* Eltűnni a füstben – részlet Celan *Halálfüggőjéből*.

Maradni? Elmenni? Visszatérni? (vagy talán egyiket sem???)

Bevezetés

A június 11-i, közel 8000 bosnyák áldozatot követelő srebrenicai mészárlás évfordulóján tartott megemlékezések közül az idén, a tizediken vesz részt első ízben Szerbia miniszterelnöke.

Le a kalappal Boris Tadić előtt.

Hogy őszinte legyek, nem tudok túl sokat Boris Tadićról. Számomra egy többé-kevésbé rendben lévő ember benyomását kelti. Nekem, személy szerint, szimpatikus volt, amikor néhány évvel ezelőtt megpillantottam Szerbia színes politikai palettáján. Egyik barátnőm, Tadić középiskolai osztálytársa azt mondja, hogy kellemes és kedves fiú volt, nagy népszerűségnek örvendett a lányok körében. Kosarazott. Szerette a zenét. Mikor az REM nemrég Belgrádban koncertezett, találkozásuk alkalmával megkérte őket, hogy játsszák el kedvenc számát, az „Orange crush”-t. Kérését a zenekar teljesítette.

Hogy mond-e mindez bármit is róla mint miniszterelnökről? Nem tudom. Lehet, hogy csak az olyan politikai analfabétáknak, mint amilyen én vagyok. Boris Tadić remélhetőleg tényleg oké – Szerbiában mindig szorítani kell valamiért vagy valakiért. Hinni kell a csodában. Minden lehetséges módon. És számunkra most létszükséglet, hogy Boris Tadić oké legyen.

Bár azt is el kell ismernem, hogy néha mégis kételkedem benne. Nem tehetek róla. Nem hiszek az elveknak, senkinek és semminek nem hiszek, erre tanított az élet Szerbiában – de persze nem csak erről van szó. Van valami sekélyes Tadić megjelenésében (bármennyire is impozánsnak látszik); valami clintoni-blairi, persze szerb beütéssel. Biztos vagyok benne, hogy politikai sikeréhez hozzájárult az is, hogy rövidre vágott, ezüstszürke haja és fiatalos arca miatt rendkívül hasonlít pártbeli barátjához, a meggyilkolt miniszterelnökünkhöz, Đindićhez,

Vladimir Arsenijević 1965-ben született Pulában. Első, *U potpalublju* (A fedélközben) című regényéért 1994-ben NIN-díjat kapott (a *Nedeljne Informativne Novine* című belgrádi politikai hetilap díja – a ford.). A regény világszerte több mint húsz kiadást ért meg. Második regénye, az *Andela* 1997-ben jelent meg. Harmadik könyve, egy háborús napló, 2000-ben látott napvilágot *Mexico* címmel. A 2004-es *Ismail* című illusztrált elbeszélését a képregényrajzoló Aleksandar Zografal közösen jelentette meg. Belgrádban él és dolgozik, a Rende Kiadó főszerkesztője. Az itt olvasható szövegét 2005. július 9-én, a srebrenicai mészárlás tizedik évfordulójára emlékezve olvasta fel a müncheni Literaturhausban.

akinek Tadić örököse, valamint egyfajta másolata. Lényegében egy felhígított Đindić, s az igazat megvallva nem nagyon tudom, mit lehet elvárni egy felhígított Đindićtől.

Ebben az évben Tadić miniszterelnök, úgy gondolom, politikai karrierjének legfontosabb válaszútjához érkezett. Elvárják tőle, hogy (mint az első hivatalos szerb személy Ratko Mladić óta) ellátogasson Srebrenicába, s ott, ahová Mladić halált, rettegést és pusztítást vitt, az értelmetlen gaztettek miatt nyilvános bűnbánatot tartson a szerb nép nevében, s elhatárolja a szerb népet azoktól a gazemberektől, akik ezt az egészet elindították. Elvárják tőle azt is – ismételten a szerb nép nevében –, hogy bocsánatot kérjen a bosnyákoktól, Srebrenica minden lakójától, mindenkitől, aki Bosznia és Hercegovinában él, minden gaztettért és erőszakért, amelyet a háború évei alatt velük szemben elkövettek.

Jövők nagyban múlik azon, hogy *megteszi-e* ezt Tadić, és – ami még talán ennél is fontosabb – hogy *hogyan*.

Bojan Pajtić, egyik közeli munkatársa, a Demokrata Párt magas beosztású funkcionáriusa a srebrenicai mészárlást nemrég Európa második világháború utáni legnagyobb bűntényének nevezte, és hozátette: „ezért olyan rendkívül fontos, hogy szolidaritásunkról biztosítsuk mindazokat, akik e bűntény áldozatai voltak, s akiknek csak az volt a hibájuk, hogy nem szerbnek születtek.”

És én? Én csak hallgatok. Hallgatok, és nem hiszek.

És szorítok.

Szeretném, ha egy nap elmondhatnám: „igen, ez Szerbia, ahol érdemes maradni.”

De akarva-akaratlan, még mindig kételkedem.
(Erősen kételkedem.)

1. Maradni?

A srebrenicai bűnökért és sok minden másért is Szerbia a felelős. De ne hitegesük magunkat: természetesen nem mindenki gondolja így. A legborzasztóbb az egészben az, hogy apáikkal karöltve még a legfiatalabb generáció is, legalábbis nagy része, úgy tűnik, visszavonhatatlanul át van itatva különféle sovinszta és jobboldali fantazmagóriákkal és nemzeti mítoszokkal. Amennyiben az ember tudja, hogy egy olyan generáció tagjairól van szó, akik a háború alatt nőttek fel, krízisek és nélkülözések közepette, döntő többségük soha sehová nem utazott, s kizárólag azért maradtak Szerbiában, mert nincs más választásuk, s egyszerűen nincsenek abban az állapotban, hogy ellenálljanak annak az esztelen öndicsőítésnek, amellyel az éretlen népek és a perifériára szorult kultúrák tűnnek ki a többiek közül – mindez talán még érthető is volna.

Talán, talán, talán...

De: az ember egy kicsivel mégis többet várna el tőlük!

Ezt csak azért mondom, mert egy családi ebédnél, amelyen június első vasárnapján én is részt vettem, megdöbbentő esemény tanúja voltam. Azokban a napokban hideg volt, a végtelenségig szokatlan idő június elejéhez képest, s már belefáradtunk a tavaszvárásba, de még a tavasz sem akart sehogyan sem eljönni. A

politikát már évek óta kerüljük, de azon a vasárnapon, míg kint egyhangúan ömlött a sűrű eső, arról a sokkoló srebrenicai videófelvételről beszélgettünk, amellyel az összes lehetséges média bombázott bennünket, és amely még a legkérgesebb szívű emberben is valamilyen tompa, keserű szomorúságot és mély bűnbánatot ébresztett.

De nem az én tizenhét éves rokonomban.

Egy darabig csak feszülten hallgatott, s aztán, amikor meglátása szerint a beszélgetésünk már régen átlépett minden megengedhető határt, s amikor már képtelen volt bennünket tolerálni, számunkra teljesen idegen módon felemelte a fejét, s tőle eddig még sohasem hallott határozottsággal megszólalt: „én nem így gondolom!”

A kívánt hatást elérte, egy pillanatra belénk fagyott a szó, s ő elszántan folytatta: „ti csak arról beszéltek, hogy *mi* mit tettünk *velük!* És *ők velünk* mit csináltak?!!!”

Ragyogott. Ez az ő órája volt; egy nagy ugrás, a hirtelen felnőtté válás pillanata.

Minden bizonnyal generációs kérdés, de abban a pillanatban ösztönös, agresszív düh kapott el, éreztem, ahogy feltör a gyomromból. Már régóta nem hiszek Szerbia ifjú nemzedékében. Ilyen borzalmas körülmények közt felnőni valóban rettenetes következményekkel jár.

Az *ő mi velük*-je és *ők velünk*-je minden jobbos szerb (és nem csak szerb) meddő litániája. Bemagolt, értelmetlen strófa.

De mint senki az asztal mellett, én sem szóltam semmit. A tányér tartalmának vizsgálatába merültem, és a rántott töknek, a krumplinak és a salátának szenteltem minden figyelmemet.

Nem tudom, hogy a többiek miért hallgattak, én azért nem szóltam fiatal rokonomnak egy árva szót sem, nehogy túl sokat mondjak. Az idegeim amúgy is alaposan megtépázódtak ettől a nyomorult országtól, ahol kizárólag csak azért maradok, mert nincs más választásom. Itt fognak felnőni a gyerekeim is. Nem beszéltem róla, de attól a borongós június eleji vasárnaptól kezdve tudom: egy napon össze fogok kapni ifjú rokonommal.

Bár még fiatal.

Vagy: épp azért, mert fiatal.

2. Elmenni?

Feltételezem, hogy a mostani összejövetelünk minden jelenlévő tagjának volt alkalma látnia a Srebrenica közelében történt bűntény borzalmas videófelveteleit. Biztos vagyok benne. Néhány hónappal ezelőtt bejárta az egész világot; lehetetlen, hogy van ember, aki ne látta volna.

De arra az esetre, ha a modern média mégsem jutott volna el valakihez: egy amatőr videófelvételről van szó, amelyen azt rögzítették, hogy a bosznia-hercegovinai szerb erők speciális alakulata, a „Skorpiók” fekete egyenruhás, sötét tagjai hogyan végeznek ki öt fiatal bosnyák fiút.

Ahogy utólag megtudtuk, a bűnösök mindannyian a Vajdaság délnyugati részén, a horvát határ közelében fekvő Šid nevű fiatal városból valók. Azt is meg-

tudtuk, hogy az utóbbi években (kerekén tíz esztendőről van szó) Šid városkájának egy helyi videóklubjában kölcsönözni lehetett ezt a videófelvételt. Már régóta beszéltek (egy kisvárosban nincsenek titkok), de a kazettához csak a kiválasztottak juthattak hozzá.

Engem, javíthatatlan naivot, aki annyira naiv, hogy bármely pillanatban kész elhinni, hogy a hóhérok az elkövetett büntett után az éjszaka közepén, míg szemük előtt egy-egy pillanatra ártatlan áldozataik arca tűnik fel, legalább előnti a veríték, a fentiek a szó szoros értelmében sokkoltak. Ahhoz, hogy a gyilkosok és a hóhérok szabadon és teljes lelki nyugalommal sétálnak köztünk – nem valami Isten tudja milyen nagy dolog –, már rég hozzászoktunk. Az azonban, hogy most az exhibicionista gazemberek olyan különös fajtájáról van szó, akik saját gáztettüket videokazettára rögzítették, majd szuvenírjuket terjesztették, nem éppen mindennapos részlet, s különös megvilágításba helyezi az egész ügyet.

Azzal, hogy a videószalagot sokszorosították és kereskedelmi forgalomba hozták, lényegében saját *snuff*-filmjük szereplőivé váltak.

És a szuvenírjük? Egy film a legragyogóbb pillanataikról, egy film, amelyben egy csapat pelyhedző ajkú fiút kínoznak és ölnek meg...

A világ legjobb *reality show*-ja.

Ha a „Skorpiók” speciális alakulatához tartozók – amellet, hogy förtelmesek voltak – nem lettek volna exhibicionisták, és ha mindez nem akkor került volna a nyilvánosság elé, amikor az egyeseknek éppen kapóra jött (ez számomra olyan téma, amelyre most nem fogok kitérni), nem történt volna meg az sem, hogy egy bosnyák asszony teljesen felkészületlenül végignézi saját fiának brutális kivégzését. A fiú akkor tizenhat éves volt, s az utóbbi tíz év alatt az eltűntek közt volt nyilvánartva. Ő az, aki a felvételen piszkos fehér nadrágjában és vérfoltos arccal elsőként lép le a teherautóról. „Édes Istenem”, zihálta és zokogta az asszony, összetörve és szinte eszét veszelve az újságírók és riporterek előtt, „édes Istenem... Meg tudja bárki is érteni, hogy mit éreztem...?”

Nem tudja, gondoltam.

Nem tudja.

És csatornát váltok. Kikapcsolom a rádiót. Lejövök az internetről. Összecsukom az újságot.

Ezek azok a pillanatok, amikor már-már elviselhetetlen undort érzek. Ezek azok a pillanatok, amikor rájövök, hogy el kell hagynom ezt a borzalmas országot. De a felismerést követi a hogyan. Hogyan menjek el? És hová? Európa számunkra, akik erről a tájáról érkezünk, olyan, mint egy bevehetetlen vár. Akárcsak a világ legnagyobb része. Mi a másik részén élünk. Leprások vagyunk.

Ugyanakkor szívesen eltűnnénk innen: a Hóhérok is, az Áldozatok is, Én is. És még sokan! Nem kétséges! Abban a pillanatban eltűnnénk, mihelyt csak lehetne. A kérdés mindössze az, hogy maradna-e egyáltalán valaki itt, a mi területeinken (már azt sem tudom, hogyan nevezzem), ha tényleg lehetőség adódna a távozásra.

Ami természetesen nincs. Korlátok, akadályok, a gyűlölt és irigyelt Vár kapui, falai, lőrésai és sáncai vannak, a Váré, amelynek közvetlen közelében születünk, s amely ennek ellenére az elérhetőség tartományán kívül marad. Ez az a

Vár, amelynek falain túl a levegő friss, az emberek boldogok, a városok és az utak egyike sem aláaknázott.

A legjobban annak elfojtott tudata fáj, hogy igenis, jól van ez így.

A Vár hideg fejjel gondolkodik, és jól tudja, mit csinál. Számára a Hóhér, az Áldozat és Én egyformák vagyunk.

Számára mi, a legkisebb különbség nélkül, csak egy népszerűtlen útlevél tulajdonosai vagyunk.

3. Visszatérni?

Az igazsághoz tartozik, hogy sokan közülünk előbb-utóbb mégis keresztülvergődtek az akadályokon, és elmentek innen. Jószántukból vagy kényszer hatására, a mi területeinkről, minden akadály ellenére, már évek óta megállás nélkül csak elvándorolnak. A Várat különbözőképpen veszik be. Van, hogy csalással, néha legális eszközökkel, előfordul, hogy a jóságára hivatkozva. A falai között feltárul világból nagyon ritkán térnek ide vissza. Már maga a „maradók”, „távozó” és „visszatérők” szavakat kitöltő fajsúlyos jelentés is utal arra, hogy kik vagyunk és hogy hová tartozunk. Jómagam egy vagyok azok közül, akik „maradtak”, s ezzel együtt egyike azon keveseknek, aki a távozóknak őszintén azt tanácsolja: ne gyertek vissza, emberek! Csak nem bolondultatok meg!?

És íme, hogy miért:

Barátom, Igor, 1999-ben Amszterdamba utazott valamilyen szemináriumra, közvetlenül azelőtt, hogy a NATO-egyezménynek megfelelően elkezdődött Szerbia bombázása. És mind a mai napig ott él. Ha kell, élete végéig ott is marad. Igor dramaturg. Amszterdamban azonnal ragyogó munkát kapott: egy kulturális alapítványnál dolgozik, jól keres, sokat utazik, és nincsenek gondjai. Néha hazalátogat Belgrádba. Igor meleg, és 2001-ben, az első belgrádi „Büszkeség Napja” alkalmából tartott parádé-kísérleten – amely a melegek meglincselésével végződött a főváros utcáin – iszonyatosan megverték. De nem hátrált meg: úgy, ahogy volt, feldagadt arccal, kék véraláfutásokkal egyik interjút adta a másik után – bár ezzel a sajátos *coming-out*tal szinte semmin sem változtatott. Mégsincs kétségbeesve. De ragaszkodik Amszterdamhoz. Magam is úgy gondolom, hogy teljesen rendben van ez így. Mondja meg valaki: mit keresne Igor Belgrádban? Miért jönne vissza?

Dževet barátom Mexikóvárosban él. Feleségével és két fiával érkezett ide, hajszálon múlt, hogy Orahovacból és Koszovóból – Milošević utolsó agressziójának idején, amellyel véres karrierjének körét pontosan ott zárta be, ahol elkezdte – élve ki tudtak menekülni. Dževet költő. Vjolca, a felesége, orvos. A kórházat, ahol Orahovacban dolgozott, felgyújtották és porig égett. Amikor Dževet és Vjolca két fiúkkal, Genttel és Lorikkal, Kukésen, Durrésen, Bukaresten, Bécsen és Frankfurton keresztül végre Mexikóvá-

rosba értek, minden vagyonuk néhány kimenekített ruhadarab volt. És pár fénykép. Koszovót időközben megszabadították Milošević-től, de Koszovo továbbra sem az a hely, ahol érdemes volna felnevelni a gyereket. Koszovónak szinte semmi perspektívája nincsen. Egy átlagos, sötét lyuk. Európa lefolyója. Az is marad. Dževet tehát Mexikóvárosban fog élni továbbra is, ahol a legnagyobb latin-amerikai egyetemen ad elő. Vjolca ismét orvosként dolgozik, Gent és Lorik viszonylagos jólétben nőnek fel, falják a dinamikus, pompás város különféle impulzusait. Vettek egy házat La Romában, ott élnek... Amikor Dževet a hazatérésről beszél, mindig a fiaira gondol. Tudja, hogy jobb nekik ott, ahol most vannak. Mexikóvárosban. Végül is hová tudna Dževet visszatérni? És miért tenné?

Saša belgrádi, Tanja zágrábi. Már a kilencvenes évek kezdetétől Prágában élnek. Azokban a távoli horvátországi háborús időkben olyanoknak tűntek, mint Rómeó és Júlia. Az egész világ ellenezte a kapcsolatukat, de Tanja szembeszállt a világgal, kiállt minden megpróbáltatást. Minden fizikai és adminisztratív akadály ellenére, amíg csak lehetséges volt, kitartóan utazgatott Magyarországon keresztül a Belgrád–Zágráb útvonalon. Aztán gyorsan döntöttek. Elutaztak Csehországba. Magukkal vitték a kutyájukat is. Mintegy másfél évtizeddel később a kutya már nincs velük (egy nap eltévedt Prága utcáin, és soha többé nem tért vissza), de Saša és Tanja még most is ott vannak. Nincsenek már együtt, az élet elsodorta őket egymás mellől, de jó a kapcsolat köztük, mindketten remekül érzik magukat Prágában, kitűnő munkájuk van, jól keresnek, s már olyan régóta vannak ott, hogy úgy tűnik nekik, mintha mindig is ott éltek volna. Prágában soha senki nem kifogásolta a kapcsolatukat, hát mondják meg: miért jönne vissza Saša és Tanja???

Marija, Marina és Metka, három kedves barátnőm, már a nyolcvanas évek közepétől Londonban élnek, még az időtől kezdve, amikor utazásainknak még nem voltak komor mellékszöngéi, amikor még szubkulturális és nem politikai vagy gazdasági okokból utaztunk. Most, húsz évvel később, még mindig mindhárman ott élnek. Amikor a komor Belgrádból a vidám Londonba megyek, megértem, hogy miért, s döntéseik is egyből világossá válnak. Nem éppen könnyű az élet Londonban, sokat kell dolgozni és nehezen lép előbbre az ember, minden területen hatalmas a konkurencia, de London – Belgráddal ellentétben, amely semmi mást nem csinál, mint megállás nélkül szívja a vérünket – fel is tölti a lakosait. És ha Marija, Marina és Metka megkérdeznének – amit soha nem tennének –, hogy mitévők legyenek, jöjjenek-e vissza, ugyanazt válaszolnám nekik is, amit Igor-nak és Dževetnek és Sašának és Tanjának és bárkinek, aki csak nem itt él. A legőszintebben és gondolkodás nélkül mondanám:

Ne gyertek vissza! Csak nem bolondultatok meg!?

MEDVE A. ZOLTÁN fordítása

Levelek Öregemhez a sírban

A Karlovac–Zágráb autópályán

Ketten a Karlovac–Zágráb autópályán. Kék Mazdával megyünk dolgozni. Én vezetek, te mellettem ülsz. A forgalomról beszélünk, úgy mellékesen. Mindig azt kell képzelned, hogy egy fal áll előtted – mondod. Mellettünk nyárfalombok suhannak el, sebesen, ahogyan az autómosó sokszínű keféi. Szakadt, szürkeponyvás teherautót előzök, majd egy bizonytalan magyart és egy lassú bosnyákot. A volánon nyugvó kézfejemre tekintek, és a tiédet látom, erekkel behálózva, a csontosat és férfiasat, a Fityó hátsó üléséről. A kézben cigaretta. Én kicsi vagyok és türelmetlen. Anya mortadellás szendvicset készít. Megcsípem a húgomat, mert a fenségterületemre lépett. Megrúgom. Kiabálsz. A szívem kalapál. Nem látom az arcod. Az oldalablak elszívja a füstöt, szakállat növesztettem, szakasztott, mint a tiéd. A nő beszélt rá. Van egy fiunk. Őt sem láttad még. Megmutatom a fényképét. Míg a Vjesnik felhőkarcolójának árnyékába nem parkolok, azon töröm a fejem, hová is keveredhetett. Nincs sehol. A szélvédőn esőcseppek, a Novi Fosili réges-régi szalagja. Szentimentális dacból hallgatom már egy hónapja. Leállítom a motort, csend lesz, és én, öregem, moccanni sem akarok, mert attól tartok, hogy elszáguld a kék Fityód, és soha vissza nem tér.

A világúri szerelő

Szóval, öregem, unokád van. Egy világúri szerelő.

Ezt képzeld magad elé...

Éjfél után kettő. Elaludt a tőlem elorzott ciciken. Kék, bolyhos kezeslábas van rajta, a kobakja megolajozva. És a Nő is alszik, vonzó a pofikája. Oldalt fordulok, és gondolataimba mélyedek. A kölyök középre fészkelte magát. Az óriások lassan mély álomba szenderülnek. Mindkét oldalon egy-egy mozgó hegység. Kinyitja a szemét a kis emlős, levegőt szippant az orra, csettint a szája, kétszer ásít, és a keze egészen koordináltan kezd kalimpálni. Összeteszi a két tenyerét, összefonja az ujjait, majd megfeszíti a csuklóját. Felkészül a teendőkre. Két ropogós fingás után hátramenetbe kapcsol, becsúszik a takaró alá, és időzik kissé a szülei

Tomislav Čadež Karlovácon született 1969-ben. A *Godine* (Eszkendők) és a *Godine nove* (Új Eszkendők) kulturális folyóiratot szerkesztette, szerkesztősködött több hetilapban (*Nacional*, *Globus*). Ő az egyik vezető horvát színikritikus. *Put u Hollywood* (Úton Hollywoodba) címmel 2002-ben verseskötete jelent meg. Pillanatnyilag blog-recenziókat ír a www.jutarnji.hr portálra, de saját blogot is vezet a www.cadez.blog.hr címen. *Evropa zdaj* (Európa most) című regénye hamarosan megjelenik.

alkotta völgyben. A mellén hímzett helikopter. Beleül, az ülés alól RayBant vesz elő, és manőverez a lakásban. A folyosón Chips forgolódik. Halkan nyűszít. Asi a kosár falát kaparásza. Tudják, hogy elmegy. Számukra ez természetes. Horvátul is tudnak. Az ablakon nincsen üveg. Mint az számodra ismeretes, a vezetés csak gyakorlat kérdése, ha a műszaki feltételek rendben, és az ész a helyén. A kölyök nagyon ügyes, de én mégis félek odakiáltani, hogy „fiam, óvatos légy ott fenn, ahol dolgoz van!”

És te követted-e az első kínai úrutazását? Azt mondják, tizennégyszer megkerülte a Földet, de a kínai falat egyszer sem pillantotta meg. És neked, öregem, mi a benyomásod a világúrból, mi itt lenn megérdemeljük-e egyáltalán, hogy az utolsó emberek legyünk a bolygón?

Amikor a szobába lépsz

*Öregem, tudod-e mi változott meg, mióta apa lettem?
Állandóan rád gondolok.
Belépsz a szobába, és a fiam, akit épp a mellemre szorítok,
a te szívedet hallja.*

Egyetlenem

*Én már tizenkét éves koromban határozottan
költő akartam lenni.*

*Te voltál az egyetlen, aki az önbizalmamat
nem ingatta meg.*

Tájékoztató

Öregem, tudatnom kell veled, hogy vásároltam egy fúrógépet.

Soha nem engedted, hogy veszélyes szerkezetekkel babráljak. Én tartottam a vízmértéket, söpörtem össze a sutot, rögzítettem a kifogásokat. Te meg fúrtál, mértél, falaztál, vakoltál, csempéztél, hajópadlót és parkettát raktál. Közben megfigyeltelek, s most, bár piszok nagy lemaradásban vagyok, gyorsan tanulok: az első képhez három helyen rondítottam el a falat, a másodikhoz kettőn, azóta többnyire elsőre sikerül kifúrnom a lyukat.

Rózsabokor alatt

*Te, Öregem, a háborúban megmentetted
a lemezt az SzSzSzK himnuszával,
egy sportgerelyt*

*és egy kitömött vadmacskát,
amelyet a rózsabokor alá rejtettél,
jól megrémítve ezzel anyát.*

Hazám

Utolsó nagy utazásod Dániába vezetett. Jó gépeket szerettél volna vásárolni a vállalatnak, ahol egész szocialista életed leélted. Koppenhágában Bowie koncertjén tinédzserek között öngyújtóval a kezedben csápoltál. Bűdös sajtot hoztál nekünk, a kis munkáscsaládnak, és azt mesélted, a dánok munkát kínáltak neked, hatalmas mérnöki fizetést, de te elutasítottad.

Egy évre rá hozzánk is elért a kapitalizmus, majd utána a háború. Téged, öregem, kirúgtak, a gépeket soha nem vásárolták meg, a gyárat ellopták, a lövészárkokban rohadtál, pusztultál el, és még ma is azt mesélik rólad, jó ember voltál, de nem életrevaló.

Nehéz kéz

*Csak egyszer pofoztál meg, Öregem,
mint agresszív tizenhét éves ripőköt.
A fürdőszobába mentem, nem gyújtottam villanyt,
a mosdóba vért köptem,
és nem volt előttem világos:
egy ilyen sovány embernek,
hogyan lehet ennyire nehéz keze.*

Schopenhauer olvasása közben

*Öregem, az esik leginkább nehezemre,
hogyan a hangod már elképzelni sem
tudom.*

Újrahasznosítás

*Nem hiszem Istent,
te sem hitted,
de nekünk, Öregem, az élet ünnep,
s bátran várjuk a halálunk utáni újrahasznosítást.*

BESZÉDES ISTVÁN fordítása

VENDÉGMUNKÁSOK: EGY VILÁG ÁRNYÉKBAN

(részlet egy kéziratból)

A nemzeteken belül informális megkülönböztetések uralkodnak. A legradikálisabb a francia példa: Párizs és a maradék Franciaország, a „vidék”. Nem csupán a kisvárosokból, falvakból és nagytájakból álló térségeket sorolják ide, mint amilyen a Massif Central, az Alpok vagy a hatalmas atlanti tengerpart a belga határtól Spanyolországig, hanem az olyan nagyvárosokat is, mint Lille, Le Havre, Lyon, Strassbourg, Nizza, Grenoble és Marseille. E megkülönböztetés belső, lélektani hatása ennek ellenére rögzült tény. Ha valaki Párizsba költözik, akkor a köznyelv azt mondja róla, hogy „feljutott Párizsba”; ez nem csupán verbális fordulat: a lakásoknak Párizsban irracionális, csillagászati áruk van.

Horvátországban és Jugoszláviában ugyanilyen nemhivatalos lélektani megkülönböztetéseket tapasztaltunk és tapasztalunk. Némelyik, mint a francia, jóindulatú. Jóindulatú például a „város/falu” irodalmi és társadalmi toposza, amely (a kényszer-áttelepítések korszakáig) az általános iskolától a főiskoláig a tananyag része volt. Ehhez a toposzhoz tartozik Nikola Tesla útja a likai falucskától a Niagaráig, Tito a tehénkéjével, és a szép falvokról meg romlott városokról szóló pszudorealista irodalom egész tömege Vjenceslap Novaktól a „Küklopsz”-ig.¹ A rosszindulatú informális megkülönböztetéseket manapság említünk sem kell, megrögzötteen és mélyen gyökereznek a nemzet minden rétegében („szkipetár”, „csetnik”, „usztasa”, „szabadkőműves”, „udbás”,² „bosnyák”, „zsidó”, „nacionalista”...).

Mi azonban, a köztársasági Franciaországgal ellentétben, hivatalos, formális megkülönböztetéseket is ismerünk. Ilyen volt például a munkások, dolgozók és polgárok megkülönböztetése. Itt leszálló sorrend érvényesült, az elittől (munkások) a legalul lévőkhig (polgárok), akik „nem a saját munkájukból élnek”. Egy másik példa a 90-es évek hivatalos politikai-jogi felosztása etnikai horvátokra és másokra, illetve ennek fordítottja a rövid életű szerb krainákban.³

A vendégmunkásokra hallgatólagos, nem hivatalos és hivatalos megkülönböztetések

¹ *Küklopsz* (Kiklop) – Ranko Marinković (1913–2001) 1965-ben megjelent regénye. (A ford.)

² udbás: a jugoszláv politikai rendőrség (UDBA) tagja. (A ford.)

³ krainák – a hajdani szerb határőrvidékek túlnyomórészt szerbek lakta területei (A ford.)

Nenad Popović 1950-ben született Zágrábban. Fiatalkorában úszóedzésekre járt, valamivel később John Le Carré rajongója lett. A nyolcvanas években fontos írókat fedezett fel és közölt a Grafički Zavod Hrvatske kiadónál, 1991-től a zágrábi Durieux könyvkiadó társtulajdonosa, szerkesztője és egyik igazgatója. Jelenleg Isztriában lakik, fordít és német napilapoknak ír cikkeket. A spliti *Feral Tribune* folyóiratban állandó rovata van *BookLook* címmel, itt fontos könyveket mutat be, amelyeket többnyire nem fognak lefordítani és kiadni Horvátországban. Szarajevó díszpolgára. 1999-ben Lipcsében megkapta a német könyvkiadók és könyvkereskedők díját (Buchpreis zur eropäischen Verständigung).

egyaránt vonatkoznak. A nem hivatalos, tömeges, népi megkülönböztetés szerint *gastarbajtereknek*, a másik szerint „ideiglenesen külföldön munkát vállalók”-nak nevezik őket.

Nem túl erős-e ebben az esetben össznemzeti megkülönböztetésről beszélni? Horvátország esetében semmiképpen sem. Egyfelől, az egész lakosság mindössze négy és fél millió főt számlál, a vendégmunkások száma pedig a 60-as évektől kezdve – vagyis fél évszázadra visszamenőleg – százezrekben mérhető. Azért tűnik csak túl erősnek nemzeti megkülönböztetésről beszélni, mert hallgatunk róla. Másfelől, ez a hallgatás – a tények szőnyeg alá söprése és a vendégmunkások depresszív hallgatása egyaránt – árulkodó jele és összetevő eleme annak a körülménynek, hogy egy óriási csoport ki van zárva. Spontánul, félformálisan és hivatalosan. Polgártársaink óriási csoportja árnyékban él. (Óriási? Feltétlenül: kinek nincs vagy nem volt a családjában legalább egy vendégmunkás?)

Ez a kizárás hosszú távú, politikai változásokon és rendszereken átnyúló jelenség. Leginkább a nyelv árulkodik erről: a Horvát Szocialista Köztársaság hazugságát, mely szerint ideiglenesen külföldön munkát vállalókról van szó – *ideiglenesen* tíz, tizenöt, húsz évig, tehát egy egész munkás életen át! –, a Horvát Köztársaság a horvát diaszpóra cinikus formulájával helyettesítette, mely azt sugallja, hogy aki elment, az végleg elment. Például a labdarúgók. Politikailag mindig bedöngölt tömegkommunikációnk ezért mondja egy játékosról, aki tegnap még a zágrábi Dinamóban játszott, hogy „*elment Ausztráliába*”, és nem azt, hogy „*egy ausztrál klubban játszik*”. E beszédmód szerint az ilyen sportoló külföldön *él*. Amikor pedig, mondjuk, Toni Kukoč kosárlabdázó itt tartózkodik, akkor *évi szabadságát tölti*; ha új lakásba költözik, akkor arról adnak hírt, hogy *luxuslakást vásárolt*, mintha valami hollandusról lenne szó, aki nyári rezidenciát vesz magának egy déli országban (és nem egy spliti lakosról, aki egyik lakásból a másikba költözik, és pillanatnyilag Amerikában játszik). Az előző politikai rendszerben másféle kizárási játékot űztek az élvonalbeli labdarúgókkal. Huszonhét éves korodig az állam rabszolgája vagy, és azután, amikor már késő, az állam (az állami vállalkozás) jó sok pénzért elad: *mehetsz*. Amikor később ezeket a játékosokat néha meghívják a *nemzeti* válogatottba, akkor „*a mi idegenlégiósaink*”-nak titulálják őket.

Ezek az emberek, akikről szó van, már önmagukban mélységes nyelvi zavar tárgyai. Horvátul (vagyis Horvátországnak) megnevezni sem sikerült őket. A *gastarbajter*-jelenség már fél évszázada, az ötvenes évek vége óta fennáll, de meggyökerezett elnevezésük német eredetű – mintha egy német jelenségről volna szó. Polgártársainkról és családtagjainkról szólva és írva idegen kifejezéshez folyamodunk. Teljes egészében veszünk át egy terminust ebben az esetben, aminek több következménye is van. Először, a szó lefordíthatatlan, vagyis horvátul nem mondható. Ami lefordíthatatlan és mondhatatlan egy nyelvben, az nem létezik. A *Gastarbeiter* szót úgy vettük át, ahogy a németből a horvát – más nyelvekkel együtt – az *Ostpolitik* kifejezést átvette. Ez „keleti politikát” vagy „a Kelettel szembeni politikát” jelent, mégis eredeti német alakjában használatos, mert annak az országnak a diplomáciájára érvényes sajátos jelenségről van szó. A terminus alatt Németország politikája értendő Lengyelországgal, Ukrajnával, Oroszországgal szemben, mely a huszadik században – II. Vilmostól és Hitlertől a Varsó közepén letérdelő Willy Brandtig – olyannyira emblematikus, komplex és az egész világ számára sorsdöntő fogalom volt. Horvátul és sok más európai nyelven is gazdaságosabb és stílusosan elegánsabb „*Ostpolitik*”-ot írni olyasféle analitikus megfogalmazások helyett, mint a már említett „*német keleti politika*”. Ráadásul az „*Ostpolitik*” kifejezés könnyen érthető európai nyelveken beszélők számára. Míg a japán „*kamikáze*” szó semmit nem jelent, ez a kelet fogalmának felismerhető német változatából (*east, est, istok...*) és az elterjedten használt görög „*politika*” szóból tevődik össze. Akárcsak az „*Ostpolitik*”-ot, a horvát nyelv a „*Gastarbeiter*”-t is befogadta. Csakhogy a német „*Gast*” szót a fülünk nem érzi különösen közelinek a horvát „*gost*”(vendég) szóhoz, az „*arbeiten*” igeinek, illetve az „*Arbeiter*” főnévnek pedig semmiféle előzménye nincs a horvát jövevényszavak körében, és az Euró-

pában általánosan megértett rokonkifejezések körébe sem tartozik. A „dolgozni” és a „munkás” semmiféle, akár képzettársításos kontextusban sem helyettesíthető a horvátban az „arbeiten” és „arbeiter” szavakkal. A „rad, radnik, radnica” (munka, munkás, munkásnő) kilométernyi távolságban van mindettől. (Az, hogy nyelvtörténetileg valószínűleg ugyanarra a gyökre vezethetők vissza, az „arba/rab” típusú horvát hangátvetést figyelembe véve, itt semmiféle szerepet nem játszik.) Ugyanakkor a gastarbajter úgy ment át a horvát nyelvbe, *mintha érthető volna*. Az általános szociális hazugság azt sugallja, hogy számunkra magától értetődő, mint jelent „der Gast” és „der Arbeiter”. *Tudvalévő*, mit jelentenek ezek a szavak – ez azonban nem igaz. Csak kis számú, többnyire műveltebb, északon és északnyugaton élő horvát tudhatta ezt. Az, hogy kollektív zavarról és hazug magatartásról van szó, könnyen megállapítható abból, ahogy a nyelv bánik a kezdetben valóban talányos és senkinek sem ismerős technikai felfedezésekkel. Az, amit eredetileg detergensnek neveztek, fonetikailag nagyon hamar „deterzsent”-ként honosodott, illetve hamar meggyökeresedett lefordított változata, a „mosószer”. Igaz, hogy a nemzetben voltak olyanok, akik tudtak latinul, akik számára tehát a szó jelentése világos volt, de a többiekkel együtt ők is lefordították a (korábban) nem létezőt. Ugyanezt tették a horvátok a „computer” néven megjelenő tárggyal. Azok is, akik tudtak latinul, és akiknek megfejthető volt, mi legyen, a többiekkel együtt gyorsan és probléma nélkül számítógépnek nevezték. Ma egy magánbeszélgetésben a legkisebb zavar nélkül mondhatjuk, hogy épp most vettünk mosószeret. Azonban ha egy magánbeszélgetésben egy barátunknak azt mondanánk, hogy a bátyánk már tizenöt éve ideiglenesen külföldön vállal munkát, belepírulnánk. Az állami szavak hazugsága, a cinikus eufemizmus, amely csak közigazgatási terminológiában funkcionálhat (arra gondolunk, hogy valaki nem települt ki végleg, hanem még vissza fog jönni), az őszinte érintkezésben használhatatlan. *A bátyám gastarbajter*. Igaz, hogy nem kellemes, afféle beismerés, de intim körben kötelező az igazmondás. Ilyen körben hasonlóképpen ismerjük be, ha családjukban valaki beteg, vagy börtönben van. *A nővérem nincs itt, már öt éve ideggyógyintézetben van. A fiunk börtönben van.*

Hol a fiuk? – Párizsban. – Egyetemen? – Nem, már három éve a Renault-nál dolgozik. Vagy: Apám orvos. – Hol dolgozik? – Stuttgart környékén. – Aha. Vagy: Miután elvált apámitól, anyám Stuttgartba ment dolgozni, mi, gyerekek meg itt járunk iskolába. Ilyenkor nincs több kérdés. Az anya talán takarítónő.

A „Gastarbeiter” szó lefordíthatatlansága nem exogén jelenség, nem magyarázza a szó sajátos nyelvészeti státusza a forrásnyelvben. A horvát nyelv nem a német nyelv valamely régi, meggyökerezett szavával találkozott ez esetben. Ellenkezőleg. Neologizmus a németben is. De nem azért, mert az ötvenes években, a gazdasági csoda tetőpontján, külföldi munkások árasztották el Nyugat-Németországot, és a közigazgatás meg a nyilvánosság kénytelen volt valahogy megnevezni és osztályozni a jelenséget. A barátságos, vendégszerető fogalom mögött – a vendégeink vagytok – ott áll a régebbi „Fremdarbeiter” kifejezés. A „Fremd” idegent jelent. Ez az összetett szó tehát pontos, és stílusosan semleges. (Mi is teljesen semlegesen beszélünk idegenforgalomról.) Ugyanakkor ezt a hirtelen finomságot és előzékenységet – amellyel az idegen munkás egyszer csak vendéggé avanszált – az 1945 utáni Németországban nem a jólelkűség általános kiáradása idézte elő, hanem a szükség. A Fremdarbeiter az előző korszakban Németországban és Ausztriában többnyire a kényszer-, félkényszer- és rabszolgamunka eufemisztikus megnevezése volt. Mivel az ipar, különösen a hadi- és vegyipar teljes gőzzel működött, a munkaképes férfiak pedig egyre nagyobb számban mentek a frontra, más országokból kellett beszerezni a munkaerőt. A szövetséges, megszállt vagy félig megszállt országokból. A megszállt és félig megszállt országokból – vagyis amelyek gazdaságát a hitleri Németország módszeresen romba döntötte – a munkaerőt szép szóval és erőszakkal toborozták. Szép szóval: a jó fizetés ígéretével, és erőszakkal: a megbízhatat-

lanokat, az ellenállási mozgalmak tagjait, a „fajilag alsóbbrendűeket” stb. deportálva. Németországban már a gazdasági csoda előtt dolgoztak munkások Európa minden tájáról. Az egész országot átfogó hálózat alakult ki: létezett pl. speciális munkaügyi és szociális törvénykezés, bérszabályzat stb. Továbbá nem mind az iparban dolgoztak, hanem falusi birtokokon is. Például Ivica Račan édesanyja, amint egy német újságírónak elmesélte, egy drezda környéki falusi birtokon volt kényszermunkás. A valódi rabszolgamunkát – mégpedig végkimerülésig, vagyis a munkaerő fogytáig, amit a kivégzés követett – az olyan kombinált létesítményekben alkalmazták, mint a Ljubelj alagút építkezése, vagy maga Auschwitz, ahol a német vegyipar létesített üzemeket, és az SS napra és órára adta bérbe a foglyokat, hogy azután, mikor kimerültek, saját vesztőhelyein végezzen velük. (A híres válogatás a „rámpan” arra szolgált, hogy kiszűrjék a munkaképeseket; a többieket azonnal megsemmisítették.)⁴

Nagyjából ezt takarta a régi és hétköznapi Fremdarbeiter szó. Alig néhány évvel e borzalom után Németországban és Ausztriában új szót kellett alkotni. A gazdaságnak ismét sürgősen szüksége volt több százezernyi új munkásra. A kínos horvát gastarbajter szó Németországban és Ausztriában még szörnyűbb zavart és hazugságot tükröz. Nem úgy Svájcban. Ott előtte és utána is szabadon használták a Fremdarbeiter szót. Egyszerűen „külföldi munkás”. A *Freind* semmiféle melléközöngét nem hordoz. Amiképpen az egész német nyelvterületen manapság is alapvető és hétköznapi szó a turizmusra a Fremdverkehr (idegenforgalom); probléma csak az arbeiterekkel van.

Ami a gastarbajter jövevényszót illeti a horvátban, az Anić-Goldstein féle „Idegen szavak szótára”-nak 2000-ben megjelent második kiadása először mint zargon-kifejezést magyarázza: „az, aki ideiglenesen idegen országban végez munkát”, de másodikként lekcisnylő (deprec.) értelmét adja meg: „az, aki a külföldi munkavégzés során elsajátított szokásokkal és ízléssel tért haza”.

Húsz évvel korábban, 1980-ban a Klaić-féle „Idegen szavak szótára” a „gastarbajter” címszónál furcsálkodott és terjengősen magyarázkodott: „azon munkásaink újabban széles körben elterjedt elnevezése, akik gazdasági emigránsként külföldön dolgoznak, vö. idénymunkás”.

2000-re a hajdani idénymunkásoknak nyomuk sincs. Sőt, Anić és Goldstein a horvátok hatalmas nyelvi találékonyságát rögzítik: a *gastarbajterski* melléknevet a német és francia nyelvvel kapcsolatban. A hivatkozás egészében így szól: „vendégmunkás-német, vendégmunkás-francia s. i. t. közb. gyengén, a leghétköznapibb társalgás szintjén beszélt német, az írott nyelv és a nyelvtani szabályok ismerete nélkül”. És feljegyzik ismert határozószóként is, mely 2. jelentésében ezt jelenti a horvátoknak: „mint egy gastarbajter, gastarbajter módjára”.

És mi a helyzet Németországban? Az új „egyetemes német szótár”, a mértékadó *Duden* 2003-as kiadásában a Gastarbeiter címszónál azt írja, hogy ez a szó elavulóban van: „Munkás, aki meghatározott ideig számára idegen országban dolgozik; külföldi munkavállaló”. Következnek a német nyelvben meggyökerezett fogalmak: Gastarbeiterghetto (gettó) és Gastarbeiterheim (otthon). Aztán következik a Gastdirigent címszó. Ez már persze egészen más: „Karmester, aki ideiglenes szerződés alapján vezet egy zenekart”. A mi hegedűsünk abban a zenekarban gastarbajter volna.

A gastarbajterok nem az egyetlen társadalmi csoport, amelyikkel Jugoszlávia mostohán bánt. Rossz népség voltak 1945 után a szlávóniai és vajdasági németek, az olaszok (és kollektíve elűzték őket). A koronatanúk az albánok. Nemzetnevük, a szkipetár Koszovón

⁴ A kényszermunka- és megsemmisítő táborok kapujára azt írták, „Arbeit macht frei”. Ez félig-meddig találó. A munkaképtelenekre nem vonatkozik, a munkaképesek esetében pedig ezt kellett volna írni: „Arbeit macht ideiglenesen frei”.

kívül általánosan elfogadott gúnynévként volt használatos, és a mai napig fennmaradt a volt jugoszláv nemzetek egyetlen autentikus, tevéleges rasszizmusának kifejezőjeként: amikor „szkipetar”-t mondanak, a helyi niggerekre gondolnak. A horvát szövetségi államban „a megszállók kiszolgálói”, „domobránok”, „usztasák”, „burzsujok”, „maspokok”⁵ stb. volt forgalomban. Az önállóvá vált Horvátország a Tudman-korszakban a „jugókomcsi”, „csetnikszerb” és hasonló megjelölésekkel folytatta ezt a tradíciót. A megbízhatatlanok csoportját hivatalosan a lakosság húsz százalékára becsülték (kilencszázezer fő a mindössze négy és fél millióból).⁶

Társadalmi csoportként a gastarbajter tulajdonképpen a szocialista Jugoszlávia autentikus terméke, „jelensége”. Tizenöt évvel a „szocialista forradalom” (1945) után a szabad gazdasági és társadalmi modellhez való sajátos alkalmazkodás keretében az állam elkezdett megszabadulni a felesleges munkaerőtől, azoktól, akiknek az alkotmány szerint biztosítani kellett volna „a munkához való jogot”. Politikai és társadalmi értelemben ez a szovjet társadalmi modellel való szakítás volt a szögesdrót mögött. Addig Jugoszláviából csak az egzisztencia feladása árán, börtönbüntetést vagy az életet kockáztatva lehetett menekülni. Szökni „a határon át”, Ausztriába vagy Olaszországba; Bulgáriába senki sem menekült.⁷

Addig menekültek, akkortól szabadon mehetek. Minden egyes állampolgárnak tudomására hozták, hogy mostantól fogva Jugoszláviának nincs szüksége rá. Csak az exkluzív állami elithez tartozók képeztek kivételt: a pretoriánusok – a hadsereg és a rendőri apparátus tisztjei, a legbizalmasabb állami funkciók betöltői –, a diplomaták és a magas rangú külkereskedők, a kommunista párt magas beosztású funkcionáriusai. De az egyszerű párttagok és rendőrök már nem. (Külföldön, a jugoszláv követségek, konzulátusok, klubok és kíséret horvát nyelvviskolák vonzáskörében pártaktívák is működtek – az ilyen párttagok számára is; a JK Sz, a keleti blokk káderpártjaival ellentétben, tömegszervezet volt.)

Exkurzus

Ha a gastarbajter párját keressük, minden bizonnyal a társadalmi-politikai munkásban fogjuk megtalálni. Egyik is, másik is egyszerre volt formális és informális társadalmi kategória, egyik is, másik is tisztán a második, szocialista Jugoszlávia terméke volt. A társadalom sejtstruktúrájában a gastarbajter az elmosódó külső szélén helyezkedett el, a sejtthártya mellett vagy azon kívül. Ozmotikusan áramlott ki és befelé. A skála másik végén a társadalmi-politikai munkás a sejtmag környékének mozgékony kategóriája volt. Az ideáltipikus „munkás” és a döntések meghozatalára egyedül

⁵ maspok (a masovni pokret = tömegmozgalom kifejezésből) az 1969–71-es időszak horvát liberális-nacionalista mozgalomának elnevezése. (A ford.)

⁶ Egyáltalán, érdekes volna, ha valaki megírná Horvátország (vagy legalább Jugoszlávia) történetét 1918-tól máig a kizárások és megkülönböztetések szempontjából, amelyek teljesen megváltoztatták Horvátország történetileg kialakult civilizációs képét; abból mára már csak épületek és a városok alaprajza maradt meg.

⁷ Erről írt Ivan Pauletta könyvet *Szökevények* címmel (Durieux, 2005); egy másik lehetőség Jugoszlávia elhagyására a szabályszerű kitelepelési engedély volt. Ez azonban az ingatlantulajdon és az állampolgári jogok elvesztésével, a névjegyzékből való törléssel, vagyis az identitás elvesztésével járt. Ezzel a lehetőséggel (!) ismerkedtek meg a zsidók (távvezés Izraelbe), az etnikai olaszok („optánsok”!), az etnikai németek és „törökök”. Az olaszok és a németek esetében ez radikális kényszer formáját öltötte: „Olaszok (kotródjatok) Olaszországba!” A kitelepedés epifenoménya azonban nem tartozik témánk körébe. Ahhoz a szakaszhoz kapcsolódik, amikor Jugoszlávia etnikailag megtisztogatta állama területét.

jogosult „politikai vezető” között helyezkedett el. Ő is lebegett, akárcsak a gasztabajter, még habent, középtájon is. Valamelyik periferikus szervezet aktivistája és a voltaképpen mag között. Abszolút pozitív kategória volt, miközben a gasztabajter marginális, homályos és gyanús. Az egy lépés a mag felé, amellyel a társadalmi-politikai munkás politikai vezetővé vált, megfelelt a gasztabajter azon lépésének, hogy tartósan külföldön marad, „háta fordít” a társadalomnak, elárulja azt; nem küld több „devizát”, nem fektet be, nem költ a nyári szabadságán, karácsonykor és húsvétkor, elszakítja a köldökzsinórt, mely az államhoz köti, nem áll sorba a jugoszláv konzulátus előtt az útlevele meghosszabbításáért vagy ilyen-olyan igazolásért. Kiteljesedett transzgressziója megfelel a társadalmi-politikai munkás százszázalékos ingressziójának a társadalmi sejtmagba. Ahogy a gasztabajter elveszíti a „külföldön dolgozó munkás” státuszát, és kilép a sejten kívüli világba, idegenné és potenciálisan a társadalom ellenségévé válik, úgy szűnik meg végleg dolgozni a társadalmi-politikai munkás, ha vezetővé válik: a normális élet plazmájából szolgálati lakásokba és villákba kerül át, nem fizet többé a tömegközlekedésért, zárt enklávékban nyaral a tengerparton, „szolgálati gépkocsi” szállítja és így tovább.

A kivételezett státusz kontextusában valóban érdekes és látványos a JSzK utolsó külügyminiszterének, Budimir Lončarnak a sorsa. A jugoszláv állam egyik főpapja volt, és annak széthullása után képtelen volt valamilyen normális polgári életpályát megvalósítani. Szemlátomást sem Jugoszlávia valamelyik részében megmaradni, sem normális emigránssá vagy gasztabajterrá válni nem tudott. Először Amerikában, az ENSZ körül ügyködött (főhivatalnok?), majd visszavonult közszereplőként (nyugdíjas? kié?) kószált Zúgráiban, hogy végül a (horvát) diplomácia legmagasabb posztját foglalja el az államelnök tanácsadójaként. Egész idő alatt megmaradt az arisztokrácia körében, és mint ilyennek, előbb tilos, aztán pedig talán szubjektíve lehetetlen volt visszatérnie a normális társadalomba. Figyelemreméltó emellett, hogy egyes nézetek szerint – legalább hajdani pozíciója és hatalma okán – azok közé tartozott, akik a leginkább felelősek a néhány száz ezer ember (állampolgár) életét követelő háború kitéréséért. Másfelől ugyanilyen látványos a Velika Mlakából származó öntudatos gasztabajter, Dragutin Trumbetaš sorsa. Kiemelkedő szakmunkásként Németországban közel kerül a szakszervezetekhez, írásban, képekben és személyes fellépések során bírálja a kapitalizmust, különös tekintettel a gasztabajterok mint a munkásosztály megalázott és megsértett rétege helyzetére. A csúcson, amikor már mesterségének egyik legtöbbször értékelt művelője, és társadalmilag elkötelezett művészként széles körben elismert, a nyolcvanas években a végleges hazatérés mellett dönt, és az egyik nagy zágrábi vállalatnál akarja folytatni hivatását. Amikor azonban hazahozandó tulajdonát vámmoltatja, „megtalálja” a gasztabajter-kérdéssel kapcsolatos hatalmas dokumentációját. Politikailag veszélyes dokumentumok behozatala miatt – amelyek többek közt a németországi jugoszláv vendégmunkások százezreinek helyzetét dokumentálják – eljárás indul ellene, elítélik, és a Lepoglava börtönben köt ki. Ezután, afféle szociális esetként, néhány évre még visszatér Németországba, de már csak házfelügyelői munkát kap. Jugoszlávia és a szocializmus bukása óta tizenöt év telvén el, biztossággal állítható, hogy ez a szakértő, művész és író soha nem lesz a kormány vagy az államelnök tanácsadója. Míg a hajdani vezető és állami főpap rendszer-transzcendens bennfentes, a mag lakója, ez a volt gasztabajter életfogytig kívülálló, tekintet nélkül hazája társadalmi rendszerére. – Ugyanakkor nem kívülálló Németországban. Ott munkásnak (ami a fejlett Európában normális és megbecsült kategória), elkötelezett személyiségnek és művésznek tekintik.

Katarzis az alagútban

Objektíve, és mindenekeelőtt szubjektíve a lakosság szabadságként élte meg, hogy a rendőrségen igényelhetett úti okmányt, vörös jugoszláv útlevelet. Addig ez kellemetlen procedúra volt, a belügyi titkárságnak kellett beadni egy kérvényt, megindokolva, miért szeretne az ember külföldre utazni, amit aztán valahol a rendőrállam titokzatos

mélysegeiben mérlegeltek. A kimenetel bizonytalan volt, az ember vagy „megkapta az útlevelet”, vagy nem. Az utóbbi esetben nem volt apelláta, nem lehetett magyarázatot kérni – egy „kérelmet” utasítottak el. Az útlevél megszerzése után következett – megszabott határidőn belül – a vízum beszerzésének procedúrája. A beutazási vízumé valamelyik (természetesen nyugati) országba, az időben pontosan körülhatárolt tartózkodási engedélyé, majd a kiutazási vízumé. Ehhez is konzulátusok, illetve követségek ablaka előtt kellett sorbanállni. Sok idő ment el az utazás okának és körülményeinek megindoklásával, a többségnek ezen felül egy személy vagy intézmény „garancialevelet” is be kellett mutatnia az adott országból. E vízumok megszerzése után következett a tranzitvízumok „begyűjtése” azoktól az országoktól, amelyekben át az adott országot el lehetett érni. Ha például Franciaországba készült az ember, akkor Olaszországtól.

És ez még korántsem minden. Ki kellett vinni az úthoz szükséges dinár- vagy devizamennyiséget. Idegen valuta birtoklását ugyanúgy szigorúan büntették, mint a dinár kivitelét. Emiatt leszállították az embert a vonatról Jesenicában vagy Mariborban, egy borzalmas vasútállomáson, ahol órákig szorongva várakozott, míg a vámosok és a határőrök csigalassúsággal igazoltatták az utasokat, és gyűlöletesen végigkurkásztak minden egyes fülkét, minden egyes bőröndöt, és többnyire sikerrel és büntetőeljárással végződött. Az üres peronon, ahol a szerelvény mindkét oldalán határőrök sétáltak, mélységes csend uralkodott, amelyben csak a kupéajtók kíméletlen, goromba nyitásának-csukásának fémes csattanásai visszhangoztak: a jugoszláv állami terror feledhetetlen muzsikája. Az állampolgárok az ablakokból rezignált együttérzéssel figyelték, amikor valakit „leszedték a vonatról”. Először emelt hangok hallatszottak további ajtócsapkodás kíséretében, majd a gömnyedt vállú, bőröndjeit cipelő személyt átkísérték az állomásépületbe. Vége az utazásnak. Egy-két óra múlva, amikor mindez véget ért – „amikor mindez jól ért véget” –, végre odatolatott az osztrák mozdony, és a szerelvény lágyan megremegett. Fémes ütközések, a vasutasok összeillesztik a súlyos kapcsokat, és az ismét összekapcsolt légvezetékek mély sziszegése a vonat alatt a tapasztaltabbak számára azt jelenti, hogy a drámának vége: a sűrített levegő fojtott hangja a csövekben és vezetékekben az utasok rejtett belső megkönnyebbülésének felelt meg. Az alagútban, mely rögtön az állomás után következett, és két-három perccel később már Ausztriában ért véget, következett be a katarzis, amelyet, Istennek hála, a hirtelen támadt sötétség elrejtett. Mert minden egyes utas, ismeretlenek között szorongva a kupéban, szégyenkezett a megkönnyebbülés miatt. Szégyellte, hogy megalázkodott a jéghideg és durva határőrök és vámosok előtt, szégyellte a félelmét, a porig rombolt személyes méltóságát. Az egész megelőző procedúra, a készülődés hónapjai és a finálé Jesenicában, amikor a kegyetlenség ultimatív színházában a népi határőrség és a jugoszláv vámőrség felsőbbrendű emberei megvetően adják külön-külön mindenkinek a tudtára, hogy a gyöngékel van dolguk, akik saját alkalmatlanságuk miatt egy nagyigényű társadalomtól és egy boldogabb államtól pártoltak el – mindez összegyűlt abban a három percben a sötét alagútban, amikor *senki sem lát*, az utastársakkal szembeni állandó bizalmatlanság pszichózisának szünetében. Mert előttük sem mert semmiféle érzelmet elárulni az ember. A válságos helyzet mosott agyú és lelkű rabjaiként, mint a kutyák, akiket gazdájuk kiskoruktól fogva pálcával⁸ idomított, egymásra is gyanakodtak. Egész idő alatt, akkor is, amikor már Ausztriában voltak. A fellélegzés és felszabadulás csak mélyen bent az idegen földön következett be, amikor szétkapcsolták a különböző irányokba tartó vagonokat, amikor a jugoszlávok egy része leszállt a közbenső állomásokon és helyi lakosok szálltak fel és foglalták el helyeiket. De a valódi felszabadulásra csak a célállomáson került sor, amikor minden holmijukkal együtt végre leszálltak a vonatról, abban a várá-

⁸ Jugoszláviában, nagyon találóan, „nevelőpálcának” hívták a gumibotot.

zsos másodpercben, amikor a Jugoszláviából érkezett vonat a hátuk mögött maradt, és mindkét lábukkal más földön álltak. Mert a bizalmatlanság velük utazott mindvégig, Bad Ischl és Salzburg szép tájain át, a bájos délnémet kisvárosokon, Rosenheimon és Augsburgon át, a méltóságteljes Rajna partján még némelyik vagonban némán utazott Jugoszlávia az évek óta alig takarított vagonok és betegesen mocskos vécék állott szagában. Amelyekben, 1959-et írunk, foglyok üldögéltek.

És programozott ágrólszakadtak. Mert, visszatérve a procedúrához, Jugoszlávia nem engedélyezte, hogy pénzt tartsanak maguknál. Valamennyi dinárt – a kétségbeejtő minimumot, ami naponta egy joghurtra és zsemlelre volt elég – szabad volt útlevel és vízum birtokában hivatalosan beváltani csillagászati magasságú, lényegében büntető „árfolyamon” (a Jugoszláv Nemzeti Bankban), a többit pedig, mondjuk, ami elég egy normális ebédre háromhetenként... Azt titokban kellett „megszerezni”. Vagyis illegálisan, apránként, alámerítve a kriminalitás szférájába. Így minden készülődés a „kiutazásra” egy skizofrén állapotba való belépéssel kezdődött. Egyfelől kezdett vette a szigorúan legális, szent bürokratikus eljárás: a kérvényírás, a belügyi szervek, a külföldi követségek és konzulátusok, a Nemzeti Bank látogatása, a vonatjegyek hosszan tartó és elszánt beszerzése az állami utazási ügynökségek külön erre a célra szolgáló pultjainál, másfelől ezzel párhuzamosan elkezdődött a feketezés a valutával. A csendes kérdezősködéstől, hogy kinek van valutája, az értékes bankjegyek fogkrémestubusba gyömöszöléséig, szemüvegtokba, pénztárcába, a cipő, bunda vagy zakó bélésebe varrásáig. És tényleges, veszedelmes kicsempészéséig. A vonatok, amelyek állomásainkról Jesenica felé tartottak, így egyebek mellett feketézők vonatai voltak. Az egymásra zsúfolt olcsó bőröndök alatt feketéző anyák, feketéző nagymamák, feketéző nagypapák, feketéző nővérek, feketéző bátyók ültek, meg cinkosaik, a gyerekek. Az úton lévő lelki és fizikai rabszolgák fölött a végzetes kupében a parancsok parancsának Damoklész kardja lebegett: *Vegyé le a cipőjét!*

Mostantól azonban elhagyhatott az ember egy kommunista országot normális körülmények között és a saját akaratából. Rövid időre, hosszú időre vagy végleg. Szabad volt külföldön, nyugaton! pénzt keresni. Visszajövet ezt a pénzt nem vették el a határon, és bent az országban sem adóztatták meg. Mi több, a vendégmunkával megkeresett pénz lehetővé tette, hogy a gastarbajter olyan tulajdonhoz (egyáltalán: tulajdonhoz!) jusson, amely botrányosnak, vagy politikailag épp csak megtűrtnek számított. Ha egy volt gastarbajter házat épített, nagy kocsival járt vagy hajót vásárolt, az állam nem tett fel kérdéseket e tulajdon erkölcsösségével és eredetével kapcsolatban. A gastarbajter birtokolhatott olyasmit, amit egyébként csak a társadalom főpapjai, a „funkcionáriusok” birtokolhattak (illetve azon kevesek, akikre a funkcionáriusoknak szükségük volt: hentesekre, hogy jókat zabáljanak, különféle orvosokra, hogy föl ne forduljanak; ez utóbbiak az erkölcsi és gazdasági limbus lakói voltak; építhettek és vezethettek, amit csak akartak és tudtak, „szemet hunytak” fölöttük). A funkcionáriust az ilyen típusú tulajdonok megillették, a gastarbajter pedig „tisztességes munkával” jutott hozzájuk. Mindketten tudták, hogy az egyszerű hazai *arbajter* ilyesmihez nem juthat „tisztességes munkával”. A funkcionárius azért juthatott hozzá, mert az a terv része volt, a gastarbajter pedig azért, mert tudatára ébredt, hogy otthon nem juthat lakáshoz vagy házhoz semmi módon, vagy csak olyan különleges szabályok szerint, amelyeknek a munkához semmi közük. Az évtizedek során a gastarbajter ún. kedvezményei – szabadságjogai – szaporodtak. Nemzeti specifikumunk, a „devizamegtakarítás” mind Jugoszláviában, mind Horvátországban az önállóság elnyerése és a demokratikus szabadságjogok bevezetése után a legfőbb kedvezmény volt a gastarbajter számára. Ebbe a sorba illenek az olcsó, úgynevezett charter repülőjáratok, az egyéni gépkocsi-behozatali engedély és hasonlók. De mindez részben már a rezsिम fokozatos felpuhulásához tartozott, ami, retorziók kíséretében, Tito halála után a gazdasági

rend felbomlásában tetőzött; ez utóbbit két horvát politikai káder energikus kézvonása hagyta jóvá.⁹

A hatvanas évek elején többszázezer ember özönlött ki az országból. A „belépni a pártba és majd meglátjuk”, „megpróbálni elmenekülni” és „megbékélni a sorssal” bűvös geometriáján belül egy új, nagy lehetőség nyílt. Megindult egy lavina, amelynek szociális, kulturális és lélektani paraméterei és következményei messze meghaladják a politikaiakat. A lavina határait nagyjából az 1960-as és 1991-es esztendő alkotja. 1960-ig többé-kevésbé illegálisan menekültek, és nem tértek vissza az országba. Ezek az emberek, a „szökevények” (I. Pauletta), tízezer számra nem térhettek vissza az országba, mert letartóztatás várt rájuk. A hatvanas évek közepén kaptak amnesztiát, talán „Aleksandar Ranković bukásának” köszönhetően (bármit is jelentett ez a szintagma a kremlinológia honi dialektusában), amikor elismerték vendégmunkás státuszukat. Minthogy időközben idegen állampolgárságot kellett felvenniük, lehetővé tették számukra régi állampolgárságuk diszkrét megújítását a rendőrségen: igazolványt és vörös útlevelet kaptak. Ez azért zajlott diszkrétan, mert ellentétben állt a kettős állampolgárságot tiltó nemzetközi konvenciókkal.¹⁰

A másik, 1991-es év azért határolja a gastarbajter-lavinát, mert akkor a kép ismét zavaros lesz. A Horvátország elleni katonai agresszió és a hadiállapot miatt 1995-ig újra hatalmas hullámokban menekülnek és rejtőznek el külföldön az emberek. Bajos meghatározni a „tisztá” gastarbajterok és a menekültek arányát 1991 után. Ugyancsak bajos eldönteni, ki tisztán gastarbajter és ki tisztán menekült. Összefolyik a két forma, a klasszikus politikai emigránsé és a vendégmunkásé. Kitűnő, dokumentált példa erre Rade Šerbedžijáé, mely még folyamatban van, *work in progress*. A horvát színházak és filmstúdiók nagy színészcillagja, az aranylemezes szanzenékes lélektani és politikai nyomásra, továbbá az 1991 táján kialakult hallgatóságos szakmai bojkott miatt hagyja el Horvátországot. Az első időszakot külföldön családjával együtt klasszikus emigránsként éli végig, szűköségben, olyanoknál meghúzódva, akik hajlandók befogadni, kisebb időszaki munkákat vállalva, a hirtelen talajvesztés sokkjában. Aztán fokozatosan egyre jobb munkákat kap, átalakul gastarbajterrá, mégpedig filmes szakmája legmagasabb szintjén: tudniillik Hollywoodban, a legnagyobb kortárs rendezőknél játszik. Ezzel ismét helyreáll normális polgári életvitele. Tíz év múltán – a klasszikus gastarbajteri tíz év – ismét felbukkan Horvátországban, ahol nem (ártatlan) politikai emigránsként, hanem hazatérő gastarbajterként fogadják. Nemhogy példás, még csak formális rehabilitációban sem részesül, ami a horvát nemzeti színjátszás csillagaként és világszerte elismert művészként megilletné. Az a cinikus mentalitás fogadja, mely a hazatérő, megöregedett gastarbajterban megtollasodott egyént lát, akinek „odakint” háza és mindene megvan, és Horvátországba csak szabadságra jön, szentimentalizmusból, vagy mert „olyan szép a tengerpartunk”. Az igazság eközben az, hogy Rade Šerbedžiját minden jel szerint átlókték a másik oldalra. A legfontosabb, lélektani értelemben. Senki sem veti a szemére, hogy, lám csak, vett egy kis házat a tengerparton, mint minden gastarbajter, meg

⁹ Milka Planinc jugoszláv államelnökként maói korlátozásokat vezetett be, ezek lényege az volt, hogy nem lehetett toalettpapírt, higiéniai cikkeket, sőt cukrot, olajat és például ementáli sajtot kapni. (A gastarbajterok akkoriban valóban nagy csomag toalettpapírt is hoztak magukkal.) Ante Marković pedig bevezette az ún. duty-free shopokat, szupermarketek és boltok sűrű hálózatát, amelyben, mint holmi párhuzamos világban, valutáért szinte mindent meg lehetett venni. Érdekes, hogy ő Jugoszlávia hanyatlása és apokalipszisa után az elnöki székből elment gastarbajternek. A kilencvenes években megírták az újságok, hogy Ausztria egyik kisebb városában dolgozik, valamilyen céget alapított, és időnként hazajár. Bizarr, de logikus. Milka Planincről ellenben azt írták, hogy súlyos beteg, és nem másban, mint *cukorbetegségben* szenved.

¹⁰ A nagynéném, Avelina Petrićec, aki 1956-ban galád módon külföldön maradt és ma is ott él, három útlevéllel rendelkezik. Belgával, horváttal (a jugoszláv utódként) és brittel.

hogy amikor nyaranta itt van, egy kicsit rendez és játszik is. Ő abban a kis házban már nem szerb és nem áruló, hanem olyan, mint mindenki más: lecsúszott az együttélést és megértést érdemlő gasztarbajterok közé. Egyéniségből és filmcsillagból közönseges emberré vált, mint mi mindannyian, illetve egy fokkal alattunk. Gasztarbajternek lenni Horvátországban elég nagy zuhanás a megbocsátáshoz. Ki ne nyújtana kezét egy ilyen embernek, ki ne bocsátana meg neki? *Most*. (Hiszen most olyan, mint Stevek meg a felesége, akik tizenhat évig güriztek Münchenben.)¹¹

Tipológiai és kronológiai a horvát gasztarbajter nemcsak az emigránstól különbözik. Megelőzik a tizenkilencedik században és a huszadik század első évtizedeiben kivándoroltak, a munkaképes fiatal emberek hullámai, akik a szegénység (éhség) miatt mentek Amerikába, és Horvátország egész régióit ürítették ki – és benépesítették például Chile egyes vidékeit. De ez végleges távozás volt, az élet megszakadása. A szülei úgy vettek tőlük búcsút, mint a meghalóktól, noha ténylegesen csak munkát kerestek, „mentek a hasuk után”. Nem voltak gasztarbajterok a szó mai értelmében. Egyrészt az éhség nem enged szabad választást, másrészt nem helyi, hanem összeurópai jelenségről volt szó. (A 20. század két emblematikus regénye, Döblin *Berlin, Alexanderplatz* és Fallada *Mi lesz veled, emberkéje* az éhség motívumával kezdődik.)

A gasztarbajterok után pedig, miután Horvátországban bevezetik a demokráciát, a mobil munkavállalók következnek, akik hazai munkahelyüket természetes módon változtatják külföldi munkahelyekkel. Ez a szakmai pályafutás normális alakulásának kérdése. Ezeknek az embereknek, akik idegen nyelveket ismernek, és nem az egzisztenciájukkal, hanem a szakmájukkal foglalkoznak, a tartózkodási hely változtatása szubjektíve az égvilágon semmit, vagy legalábbis semmi tragikusát nem jelent.¹²

A gasztarbajter ellenben néma csöndben lép drámájába. A szürkeségben, ami ismertetőjele. Senkivé válik. Odakint keres és talál munkát, és erről nem lehet többet mondani. Otthon eltűnt a családi, nemzedéki, lakóhelyi és szakmai kapcsolatok szövedékéből. A sűrűséget tetszőleges város, tetszőleges ország légüres térségeire cserélte. A nyelvet törli, vagy hamarosan törni fogja, az a fő, hogy milyen munka akad. Addigi élete dús, tápláló begyökerettségét borzalmas ürességre cseréli, amelyben a kapcsolatok geometriája minden tartalmat nélkülöz: az előmunkás, a főnök vagy a gazda, a háziasszony, akitől a szobát béreled, a szobatárs, akivel osztozol, talán holmi barakkban, ez minden. Futólag valaki, akinél vásárolsz a boltban, minimális emberi kontaktust teremtve: biccentés, egy-két szó, a legbanálisabbak. Semmi sem vagy, se másoknak, se a magad vigasztalására. A gasztarbajter történet nélküli ember. Azért jött, hogy ugyanazt a munkát végezze, mint korábban, csak valamivel több pénzért. Több nem mondható, kérdezni meg nincs mit. Azon kívül, hogy mit főzöl. Nem vagy magyar, aki ötvenhatban az orosz tankok elől menekült, sem szakember, aki olyan munkát végez, ami otthon nem volt lehetséges. Ha pedig takarítónő vagy, akkor egy gasztarbajter felesége vagy (a többletkereset miatt, hogy gyorsabban célt érjete), vagy azzá kellett lenned. A nőknek, különösen, ha szegények, gyakran kell. Amit az emberek hallgatólagosan figyelembe is vesznek, amiképpen azt is mindenki tudja, hogy senki sem lesz elhivatottságból takarítónő vagy segédmunkásnő. Az eredmény ismét hallgatás és magány. Előbb nyolc óra a munkában, aztán a többi tizenhat az autóbuszon, a boltban, a szobában. Ez érvényes a házaspárokra is. Az alig bútorozott szobákban visszhangzik a beszélgetés. És mit mondhat egymásnak két ember, miután két hónapot, egy évet, két évet töltött egy tuta-
jon? Mit, ami új lehetne? Egy esemény a munkahelyen, amelyben amúgy sem vettél részt, gondok a pénz körül, a feltűnés kerülése, fáradság, elszigeteltség, kazetták otthonról és a zágrábi rádió, amelyhez lényegében már nincs közöd, időnként kínos telefonbeszélgetések

¹¹ Mérheterlenül értékes dokumentum Rade Šerbedžija önéletrajza (*Do posljednjeg daha*, Profil, Zágráb, 2005, „Életrajzok és naplók” sorozat Velimir Visković szerkesztésében), habár a szerző nem gasztarbajterként ábrázolja magát. Ami az ő nézőpontjából nagyon is érthető.

¹² Látványos példa Boris Nemsicé, egy mobiltelefonvállalat vezetőjé, akinek pályafutása Horvátországban kezdődött, és ma Ausztriában folytatódik.

a hazai rokonokkal, a „Hogy vagy?“, „Mikor jöttök?“, „Minden rendben?“ odvas minimuma. A páros lét belső sivatagában az egyetlen maradvány a vasárnap mesterséges boldogsága, amikor hazai recept szerint készült étel kerül az asztalra. Fél-identitás a tényéron. Ízetlen töltött káposzta, mert a káposztát máshogy savanyítják, báránsült aroma nélkül, mert újízlandi vagy ausztráliai fagyasztottat vesztek (a friss a Pireneusokból túl drága). Csak a krumpli illatozik úgy, mint otthon, de a krumpli már évszázadok óta az éhesek összeurópai eledele. Ez az illat nem számít.

A hazai recept szerint készült étel értelmetlenségének – mely az óriási mennyiségű savanyított káposzta híres kiharcolásában testesül meg, kocsin vagy vonaton (a standard észak-horvát csomag gasztabajter honfitársak számára szigorúan kodifikált: savanyúkáposzta, Gavrilovic-féle szalámi és/vagy disznósajt, egy kiló Franck-kávés és egy nagy doboz Kraš bonbon) –, az íz kergetésének a nyelvben is megvan a megfelelője. És az is deterritorizál. A hallgatás és az eleven szociális szövedék biotópjának elvesztése azt eredményezi, hogy a nyelvet már alig beszélik: legfeljebb kivételesen, ha valami (rég)i történetet mesélnek el. Akkor csillog és árad, és ezek különleges pillanatok, vacsorák vagy ebédek, amelyekre mindenki emlékszik. Ilyenkor *énekelnék* is.

Égi király születék; Marijana, Szép vagy, zöld Zagorje, Két brači legény.

Kint meg közben üres az utca, vagy valami más, másik kultúrához tartozó dolog zajlik. A boltokból, a munkahelyről, a külföldiekkel foglalkozó hivatalokból a nyelv üres helyére kérlelhetetlenül benyomulnak a szavak: a permisz, szodzsornó, aufentált, urlaub, metró, szupermarsé, eszbán, pasta, dojcsland, patron csak a kezdet.¹³

¹³ Időközben – lassan fél évszázada – bekövetkezett a visszahatás is a Horvátországban beszélt horvát nyelvre. Nem csupán a közbeszédben, amikor például azt mondjuk, hogy „az autobánon mentünk“, ami nagyon pontosan azt jelenti, hogy „valahol német nyelvterületen az autópályán mentünk“. Az utolsó, Németországban (2006) megrendezett labdarúgó világbajnokság idején a horvát újságok gyakran írtak le, a bementők és kommentátorok pedig gyakran vettek át és használtak kulcsszavakat olyan módon, mint a gasztabajterok: veltmájsztersaft és elf. Az utóbbi szó eközben megragadóan szürreális hatást keltett. Az Elf németül erdei manót jelent. (Játszik az elf!) A hatalmas német kultúrgépezettől lenyűgözött és megbénult sportújságírók alulról vették át a szót. Akárcsak a Németországba érkező gasztabajter, akinek a számolás alapvető egzisztenciális művelet (az elf a tizenegyes szám neve; a német sportújságírók gyors, lapidáris zsargonjában „die Elf“ a „die deutsche Elf“, a német tizenegy rövidítése – de elsődlegesen azoké, akik éppen a pályán vannak, a kispadon ülő tartalékjátékosok nélkül). A gasztabajter természetesen soha nem fog a közelébe férközni egy olyan szónak, mint amilyen az elf. Bármennyire közismert is, a kultúra legmélyebb rétegéből származik, ahogy azt a mesét hallgató gyerekek megtanulják. Ezt a szót majd csak a gasztabajter gyerekei fogják ismerni. Egészen drasztikus nyelvi és civilizációs benuhátról tett tanúságot aztán Josip Kuže tévékommentátor, aki egyébként edző, a Dinamo első embere. Az egyik közvetítés során, egy horvát mondat közepén, azt találta mondani, hogy Dojcsland játszik. Ez már határozottan nem is a nyelv, hanem az identitás törése. Léven *erre* a „Njemačka“ a horvát és szláv kifejezés. („Dojcsland“-ot csak a gasztabajterok mondanak maguk között, és csak meghatározott, belső értelemben: pl. amikor otthon találkoznak, és megkérdezik egymást: „Mikor mész vissza Dojcslandba?“) Nem csak Josip Kužeról van szó. A világbajnokság után Umagban olyan trikót szerettem volna venni, amire Zidane van írva. Először csak keresgéltem a piacon az ilyesmit árusító tarka standokon, aztán az utolsónál megkérdeztem az eladónőt. Gyorsan átnézte a kiakasztott trikókat, és azt mondta, Zidane nincs, de „Dojcslandos van“. Ez a húszéves lány nem volt roma, amitől esetleg nyelvileg bizonytalan lehetett volna. Egy több perces horvát nyelvű beszélgetés során teljes természetességgel mondta ezt.

Szobájában a gastarbajter meghatározatlan, kínos várakozásban él. A hazai ételek főzése, a hazai kézművestermékek felagatása a falakra és a nyelv ápolása lényegében értelmetlen. Nem emigráns ő, aki lakásában konzerválja fájó és örökre megszakadt lakóhelyi, szociális és nemzeti identitását. A gastarbajter a napot várja, amikor az üres állapot értelmet nyer. Minden lehetséges vonal abban a pontban fut össze, amikor újra elkezdheti igazi életét. Ez a hazatérés időpontja, mely egyre tolódik, például addig a pillanatig, amikor a gyerekek végleg biztonságban lesznek és/vagy megmenekülnek a szegénységtől: amikor befejezik az iskolát, amikor munkába állnak, amikor állampolgárságot kapnak. (Nekünk már úgyis mindegy, de velük nem ismétlődik meg.)

A hazatérés lényegében nem dátumként fontos, hanem dinamikus, többszörösen feltehető és belső kategóriaként. De ez a nemélet itt meg ott, az üres várakozás jószerint semmire, a D nap és E élet, mely minden varázst nélkülöz, *per definitionem* is a gastarbajter domináns és meghatározó állapota. Az emberek megöregszenek. Ezek nem megfoghatatlan kategóriák. A gastarbajterok valójában egész idő alatt valóságos emlékműveket emelnek hazájukban ennek a bánatnak és ürességnek. Horvátországban szerteszét évtizedekig álltak a gastarbajterok befejezetlen házai. Nagyok (túl nagyok), félig befejezettek, vagy készek és bezárva állnak, mintha halottak lennének, megannyi monumentális *work in progress*. Apránként, kínkeservesen épültek, a kint töltött idő múlásának lassú ritmusában (és ami még rosszabb, az elégtelen, lassan gyűlő kereset ritmusában, de ez már a „szégyen”). Értelmetlenséget árasztanak, a gastarbajteri élet ürességének materializálódott kifejezőiként. Szándékosan „szúrnak szemet” a szülőföldön: minden tekintetben kívül állnak az eleven szociális szövedék mintázatán.

Meg a kiközösítésen. Mert hogyan ment el a gastarbajter? Az extrém szegénység (éhség, szó szerinti nincstelenség) eseteit kivéve saját akaratából távozott. Saját óhaját, hasznát mások fölé helyezte. Egy napon munkahelyi kollégái, egyívású barátai és a falujabeliek tudomására hozta, hogy nem óhajt osztolni közös sorsukban. Hogy a maga számára valami jobbat szeretne. Elhagyta és elárulta a sorsközösséget. A társaság felmondása a legszorosabb, egyszersmind a legszélesebb értelemben, minden megértés ellenére, automatikusan vonta maga után a következményeket: azt hiszi, rátermettebb nálunk; meg akar gazdagodni, lehetőleg gyorsan, és mindenképpen soron kívül; a haszon fontosabb neki a közösségnél; már nincs benne a *mi*-ben – fontosabb neki a pénz; nekünk persze nem olyan fontos a pénz, fontosabb nekünk a... Mi meg feláldozzuk magunkat. Nekünk, akik maradunk, el kell viselnünk a kommunizmust, Jugoszláviát stb.

A gastarbajter tehát maga tehet a bánatáról. Kényszer nélkül ment el, kényszer nélkül van ott, ahol van. Senki sem kergette. Az „övéi” tevőleges rosszindulata nélkül is kiközösítés a sorsa, mégpedig pusztán az idő múlása által. A dolgok otthon évről évre változnak – Horvátországban (Jugoszláviában) 1960 és 1990 között gazdasági téren kétségkívül a javukra. Míg valaki 1960-ban egyszerűen azért ment el, mert normálisnak tekintette, hogy hűtőszekrénye és berendezett lakása legyen, addig az, aki majd 1970-ben távozik vagy tér haza, egészen más nézetekkel fog találkozni. Az ő motivációja értelmezhető *túlzott igényként*. Kimegy, kint marad, mert többet akar az elérhetőnél, az otthon maradók többékevésbé tisztos (tisztos!) „életszínvonalánál”, lenézi a közösség szent sorsát.

A gastarbajter tudja ezt. Elfogadja a kimondatlan minősítést. Ezért évente kétszer megtömi a bőröndjeit a szűkebb és tágabb családnak, sógorságnak-komaságnak, szomszédoknak szánt ajándékokkal: habár neki sincsenek meg ezek a dolgok, és nincs is kitől ajándékba kapnia őket. Örömmel teszi, de azért is, mert lélektanilag kénytelen. Kezdetben, a kommunista sötétség korszakában ennek általános, civilizációs értelme volt. Nyugatról behozták azt, ami nem létezett. Városi használatra Levi's farmert, Beatles-lemezeket, Lipton teát, Lucky Strike és Player's Navy Cut cigarettát. Falusi használatra megint mást. Idővel elburjázott a dolog. Az olyan vonatokon, mint a Jugoszlávija vagy a Split

expressz, mozdulni sem lehetett a táskáktól, bőröndöktől és kartondobozoktól, a folyosók szinte járhatatlanok voltak, a kupékban pedig az ülések alja is tele volt az ajándékcsomagokkal. Az állomásokon hosszadalmasan pakoltak ki az ablakon át, a fogadásukra és segítségül érkezett rokonok közreműködésével. Később a gasztarbajterek autói mutattak ugyanilyen képet, a hátsó ablakig megpakolva vánszorogtak Podkorenén, Ljubeljen vagy Mariboron át. Elöl a gasztarbajter meg a felesége, vagy csak két férfi magányosan, útban a faluja, lakónegyede vagy utcája felé. Felismerhető, szánalmas, minden, csak nem elegáns, túlterhelt és holtfáradt, ingerlékeny, lassú: tessék, egy gasztarbajter, nem tud vezetni, tegnap vette ezt a nagy kocsit. Paraszt. Jugósváb.

Amikor az autó megállt az udvaron, tucatszám kerültek elő a degeszre tömött szatyrok, s bennük az ajándékok, amelyek akkor már rég nem a kommunista és elmaradott ország valószínűségeinek kompenzálását, a szűkölködők ellátását szolgálták. Nem szimbolikus, személyes ajándékok voltak, hanem materializációk, csomópontok az emóciók és a kölcsönösség nagyon bonyolult hálózatában – és, nyilvánvalóan, a gasztarbajter váltságdíjai a közösségnek, amelyet elárult. A házban több körben zajlott le a rituálé. Először is, ezt hoztam neked, meg neked, a legszűkebb családnak. Aztán félreteszik az unokaöcsöknek, nagynéniknek és a többieknek hozott ajándékokat. Ők majd holnap és a következő napokon jönnek, hogy üdvözöljék az érkezettet, és megkapják a magukét. Végül egészen külön raknak még néhány megvásárolt tárgyat, „nem tudom, kinek”. Ezek is jelentkezni fognak, ezeket is felkeresik, vagy „döntsétek el ti, kinek adjátok”.

A második felvonás a misztérium. Este zajlik le, vagy a következő napok egyik ünnepelesebb családi összejövetelén. Úgy hívják, hogy „márkát hozott”. E juttatás összegéről hallgatni fog a család, és csak az adomány tényét közlik harmadik személyekkel, de azt annál hangosabban és világosabban. A kérdés, hogy „hozott-e márkat?”, amelyet később, diszkrétén és bizalmasan tesznek fel, megelőlegetett együttérzéssel (ha azt nem hozott, csak ajándékokat), a közösség számára végső mércéje a sikernek / sikertelenségnek, a hozzá való viszonynak (van neki, de nem hozott), vagyis a ragaszkodásnak.

A tárgyi adományok ugyanis, nem lévén szimbolikusak, nem számítanak. A két-három autórakomány ajándék (húsvét, nyár, karácsony). A gasztarbajter nagyon hamar, már a hatvanas évek közepén szorítóba kerül: „Ezt itt is megvehettem volna, tudod, hogy kocsira is be lehet fizetni, kölcsönt lehet fölvenni, minek hoztad ezeket.” És a finálé: „De hát ilyenem már van! (Hol élsz te?)” A gasztarbajter buta.

Az ajándékozás ugyanakkor nem pusztán kötelesség, hanem valami más is. Sokáig, hónapokig vásárolnak ennek és annak, latolgatják, előre becsomagolják, mindent a maga helyére tesznek a kocsiban. Hosszú, meghitt beszélgetés ez az otthoniakkal, az elmulasztott és eljövendő születésnapok számolgotása. Megbeszéljük, összehasonlítjuk az ajándékokat más gasztarbajterekkel, tanácsokat adnak egymásnak. Indulás előtt pedig telefonon még egyszer megkérdezik, kinek mire van szüksége, vagyis felveszik az utolsó rendelkezéseket. A vásárlás külföldön a gasztarbajter számára fontos szociális tevékenység is. Egyszer csak nem takarékoskodik, hanem vásárol, fogyaszt, úgy él, mint a többi állampolgár. És nem csak úgy járogat a boltokba, hanem mélyebb érzelmekkel: az övéi kedvéért. Szívvel vásárol. Amellett nem szabad elfelejteni, hogy a gasztarbajter rendszerint szegény.

Az otthoniaknak kijáró adományok és kötelezettségek megváltoznak egy külföldivel kötött házasság után (egy otthonról jött gasztarbajterrel kötött házasság után ellenben megsokszorozódnak!). Az ajándékok ekkor szimbolikussá válnak, az emlékezés és a nagylelkűség jelzései lesznek. Ha pedig értékesebbek, fordulat áll be: segítséggé alakulnak át. A házat, amit addig az egyedülálló gasztarbajter magának és az otthoni családnak épített (azért olyan nagy), mostantól magának és a saját családjának építi. Arra az időre, amikor majd hazatér, nyugdíjas korára, gyakoribb hazajárásra, tengeri nyaralásra. A házassággal a gasztarbajter elhagyja a kétszeres idegenség állapotát, gyökeret ver odakint.

Otthoni nézőpontból az intencionális kívülálló státuszát az egzisztenciális kívülállóra cseréli. A természet és a természetesség megsemmisíti a társadalmi mértéket és mérleget. Ugyanakkor kívülálló marad. A tény, hogy már nem idegen odakint, nem a pénz után futó egoista vagy ágrólszakadt, vagy legalábbis kisebb mértékben az, az idegen test státuszának módosulását eredményezi csupán. Hazajött a belga férjével, a német feleségével, már nem jár haza olyan gyakran, mint azelőtt, nagyobb lakásba költöztek odakint, tudnak-e horvátul a gyerekeik. A gastarbajter szó szerint „beilleszkedett”. Így már semmiképpen sem a miénk. Most a mi emberünk idegenben. Elszerették, visszavonhatatlanul idegen lett: mindegy, hogy egy igazi külföldi vagy egy „évek óta kint élő” gastarbajter épít-e házat a tengernél. A bevonódás odakint gettósítást von maga után itt-hon. Amikor a férjét vagy a feleségét hazahozza bemutatni, vége az első felvonásnak.¹⁴

A klasszikus drámában az első felvonás az expozíció. Sorsdöntő, meghatározó a hős/hősnő számára. Minden, ami később történni fog, innen ered. Az első felvonás az akaraté, a tévedésé, a tudatlanságé vagy a felismerésé. A drámából lehet tragédia, komédia vagy semmi, de a gastarbajter első felvonásának tele nem múlik el, értelmezi, bármi történik később és bármi lesz a záró poén; az pedig sokféle lehet: soha nem tért vissza, lám csak, miért ment el egyáltalán, túl későn tért vissza, túl korán tért vissza, meggazdagodott, örökké szegény maradt, nagyszerű gyerekei születtek, nyoma veszett, elitta az eszét, vagy minden szerencsésen végződött: boldogult, és máris felépítette a saját gyárát, ahol később boldogan dolgoztak földije. Happy end: Dubrava fölött, a munkásházak szürke tengere fölött a darab végén ott ragyog a Baotić Autóház nagy hirdetése. Akárcsak Frankfurtban.

De hol van Baotić úr? Miért nem találkozunk vele a társasági hírekben, miért nincs jelen, amikor sikeres vállalkozóink csoportosan ellátogatnak Boszniába, Szerbiába, Magyarországra? Egyáltalán, mi a keresztnéve (Mirko, Josip, Ante)? A delegációkban miért csak azok szerepelnek, akik itt értek el hasonló sikereket? Miért hallgat Baotić úr? Itt él egyáltalán, vagy Frankfurtban, vagy hol? Más zágrábi negyedek fölött is szembeszökően ragyognak a nagy autókereskedők nevét hirdető reklámok, de őket nagyon is jól ismerjük az újságokból, nagyjából még azt is tudjuk, hogyan festenek, vannak-e gyerekeik, hogyan rendezték be a nappalijukat, milyen ruhákat viselnek. Vannak-e például Baotić úrnak gyerekei? Az árnyék, amelybe belevész, nem az első felvonásnak, élete expozíciójának a következménye-e? Akárhogy is volt, azokat a fiatal szerelőket és fényezőket, akik most nála dolgoznak, megkímélte valamitől. Attól, hogy gastarbajterrá váljanak.

Brain drain (2 márka egy kiló agyért)

A gastarbajterokat lenéző, megvető és megalázó mentalitás maga is a megvetettek és megalázottak mentalitása. A rabszolgák, a megsértettek, a vesztesek egymásra mutogatnak, egymás nyomorúságával enyhítik a magukét. A marginalizált és a kívülálló öngyűlöletének mechanizmusa működik itt, amit Hans Mayer írt le a nők, a zsidók és a homoszexuálisok esetében, és amelyben a csoport tényleges mérete semmiféle szerepet nem játszik, sőt: a nők az emberiség többségét alkotják, mégis kívülállók. A gastarbajter, miután Nyugaton egy életet keményen végigdolgozott, hazájába visszatérve a fejét rázva kérdezgeti: „Hogy van az, hogy évekig gyötörtem magam odakint, és sokszorta nagyobb fizetést kaptam, ennek meg, aki itt maradt, a végén ugyanannyija, de még többje is van, mint nekem.” A vesztes gastarbajterok csoportja így gyanakszik a vesztesek másik cso-

¹⁴ De az a férfi vagy nő is, aki túl sokáig marad egyedül *odakint*, furcsa, és biztosan nincs minden rendben nála. Ha aztán hazamegy, az is másféle magyarázatot kaphat.

portjára, miközben távolságtartás, meg nem értés, hibáztatás és lenézés helyett azt is írhatnánk, hogy önmaguktól tartanak távolságot, önmagukat nem értik meg, önmagukat hibáztatják és önmagukat nézik le. A két csoport közötti feszültség természetesen néma, informális, a nemzeten belüli megkülönböztetésnek az a bizonyos lélektani kategóriája. De az önmegvetés a kívülálló csoportokon belül is kialakul. A gasztarbajterok, amikor külföldön vannak, egymás között is gasztarbajternek nevezik egymást. Ivan Milas jajszava, hogy a bécsi henteseknél két márka az emberi agy kilója, a Szent Márk téren hangzott el, Horvátország szent csúcsán, és a primitívizmus csúcsaként, a kilencvenes évek militáns populizmusa groteszk poénjaként értelmezték. Pedig Ivan Milas egyszerűen nem tudta elviselni a saját helyzetét. Két perverzió áldozataként – az egyik az volt, hogy el kellett hagynia az országot, gasztarbajterrá kellett válnia, a másik az a perverz manipuláció, hogy amikor visszatért, „állami pecsétőrré” léptették elő – maga is pervertálódott. Agresszívan és tehetetlenül reagált saját elégtelensége tudatában, ami nem csupán képzetlenségéből eredt, vagy abból, hogy nem érti, amiről beszél. Az első – képzelt – elégtelenség olyan valakié, akinek nem sikerült itthon megalapoznia az egzisztenciáját – miközben mások éttermeket nyitottak, neki ugyanez csak a távolban, a bécsi pályaudvarok környékén sikerült. A második elégtelenség manipulált. A tanulatlan embert egy rafinált és nagyon jól képzett elit olyan szituációba állítja, amellyel nem boldogulhat. Minden deficitjét és frusztrációját előzőleg pozitív minősítésként, sőt érdemként tüntették fel. A zászló nélküli ember, a gasztarbajter, a senki egyszer csak ott áll az állami lobogó alatt a Szent Márk téren. Meggyőzik, hogy tragédia és tévedés volt minden – mégpedig nagyobb, mint ő maga hitte. És a helyére teszik: helyet csinálnak neki az országgyűlés padsorában. Körülötte egyházi méltóságok, tábornokok, nagy vállalatirányítók, egyetemi professzorok, akadémiai tagok, ott látja magától két méterre a nemzeti és demokratikus mozgalom ikonjait, Vlado Gotovacot és Stipe Radčićot. És ez nem minden. A legnagyobb megtiszteltetésben részesítik. *Állami pecsétőrré* lesz.

Ezt természetesen nem tudja elviselni. Nemcsak a felemelkedése manipulált, hanem teljességgel imaginárius a megtiszteltetés is, amelyben részesül. Nemhogy ő, senki sem tudja, mi az az állami pecsét, és mire való. Nem várható el, hogy egyedül boldoguljon a helyzettel, rájöjjön, mi történik vele, és embertelenség is elvárni egy olyan korban, amikor a Legfelsőbb Bíróság elnökei is hebegnek és pirulnak az új isten előtt. Azt mondani magadnak, hogy kihasznált hülye vagy, nehéz és nagy erőfeszítést igénylő mutatvány. Az állam alapításának méltóságteljes és szuggesztív dramaturgiája, az alkotmány és az új törvények megalkotása közepette azt mondani magadnak, hogy ráadásul még bohóc is vagy – lehetetlen. Túl nagy az átverés. Az elfelejtett gasztarbajter, a távoli bécsi pályákon kószáló elfelejtett, anonim személy egyenesen a társadalom és a nemzet közepébe kerül vissza. A módszert, amit neki tartogattak, úgy hívják, hogy „mese az élet”. Az alkalmazott eszköz nem az anyagi, hanem a lelki korrupció. A „privilégiumokkal”, amelyeket a mese nyújtott neki – mobiltelefon, kocsis, lakás stb. –, gasztarbajterként is rendelkezett. Természetes, hogy amikor Ivan Milas szólásra emelkedett a *brain drain*ről, a horvát agyak elszívásáról folyó országgyűlési vitában, egész deficitjét leleplezte, a népi mindentudás fölényességével egyetemben, mely utóbbi a szocializmusban is létezett, ahol a társadalom vezetői többnyire „általános hozzáértők” voltak. De a lényeges az, hogy Ivan Milasból, amikor egyetlenegyszer mikrofonhoz jutott, a gasztarbajter iránti gyűlölet áradt. Az öngyűlölet rohamában ezt ajánlotta nekik: Menjete csak, nincs szükség rátok. Semmit sem értek, se itt, se ott.

Ivan Milas azt hitte, hogy visszatért a *mi*-be. Ma ellenben (mi!) azt sem tudjuk, mit csinál, hol él. Számfölből ismét számfölbőlivé vált. Valamelyik bécsi pályaudvar vendéglőstől, akit szégyelltünk, a politikusig, akit szégyellünk.

Az olasz gastarbajter, a spanyol gastarbajter, a török gastarbajter valami más. Az olasz gastarbajter valójában nem Itáliából, Észak-Olaszországból vagy Toscanából érkezett. Az olasz délről jött, a Róma és Nápoly környéki szegény vidékekről; csak variáns az ötvenes és hatvanas évek nagy belső *munkásmigrációja* mellett, mely emberek százazreit vonzotta Torino és Milano nagyüzemeibe, és teljesen átalakította e városok urbanitását és szociológiáját. Olasz és spanyol vendégmunkások voltak Németországban, portugálok például tömegesen Luxemburgban, de aztán ez a néhány millió olasz és spanyol el is tűnt a gastarbajter-színpadról. Elmaradoztak, különösebb megrázkódtatás nélkül visszatértek a hazájukba. A volt olasz éttermeket Frankfurtban, köztük néhány igazán előkelőt, most albánok működtetik.

Horvátországban (különösen a Jugoszlávián belüli Horvátországban, amely, a hivatalos kifejezéssel élve, iparilag és gazdaságilag „fejlettebb” volt, szemben az „elégtelenül fejlett”, illetve szegény „köztársaságokkal és tartományokkal”, amelyeket a – tengerentúli országokra is kiterjedő – gastarbajterkodás mellett a munkaképes lakosság belső migrációja is jellemzett: az albánok a drasztikus példái ennek) a munkaképes lakosság körében általános szociálpszichológiai *décalage* zajlott. A horvát munkaképes lakosság két elv, az egyéni és a kollektív között oszlott meg; vagy jobban mondva megosztották. A gastarbajterok és a többiek. Akárcsak a Dalmáciából és a Tengermellékről hosszú utakra induló tengerészek, a gastarbajter is egyedül, egyénileg oldja meg a lakás- és egyéb gondjait. A többiek kollektivitásra vannak ítélve. Gyakorlatilag lehetetlen lévén összegyűjteni a pénzt a telekre és a házépítésre, különösen a városokban, ahol földet, építési telket örökölni sem lehetett, minthogy minden államosítva volt, a „lakáskérdés”, mellesleg a legfőbb *condition humaine*, perverz tombolává változott. A lakásokat szó szerint „kapják” az emberek. Az állam osztja valamennyi megjelenési alakjában, mint község, város, vállalat. Az osztogatás ellenőrzötten folyik. A lakossággal folytatott cinikus játék végeérhetetlen. Akkor juthatsz csak lakáshoz, ha munkahelyed van, de ha nincs munkahelyed, akkor meg szociális okokból. A lakásoknak számtalan nevük és kategóriájuk van, a hozzájuk tartozó szabályokkal, amelyeket a dolgozóknak ismerniük kell: vannak munkás-, katonai-, szociális, veterán-, üzemi, rendőr- és káderek lakások (ezek megint megosztanak olyanokra, amelyek a politikai kádereknek és amelyek más kádereknek járnak – vagyis olyan szakembereknek, akikre valamelyik intézménynek vagy üzemnek sürgősen szüksége van), (új és rossz) toronyházi lakások, jó (kisajátított, központi fekvésű) lakások, miniatűr lakások, lifttel, a nevezetes „és félszobás” lakások. És mindenekfölött, a dolgozók többsége számára, létezik a „lakásra várás” állapota. Ezek az albérleti várakozás, a gyötrő spekulációk, a remény, a fordulatok és a kitartó nyomulás kudarcos évei: hogy végre elkezdődhessék az igazi élet. Akárcsak a gastarbajter, sorstársa is megjárja a várakozás purgatóriumát. Azonban, szemben a gastarbajterrel, ő itthon („lakáslistán”) számon tartott emberré válik, beteges versengésbe keveredik, amelynek a végén mégiscsak ott van a (kiutalási) döntés: valamilyen idegen, láthatatlan vagy homályos „bizottságé”, még a legjobb esetben is az igazságtalanság mellékizével. És minden után az általános erkölcsi önlealázás a nyelv útján. A gastarbajtert azért tisztelik, mert „ő becsületesen, külföldön végzett munkával jutott hozzá”. A hallgatóságos gyanú: amihez itthon jutottunk hozzá, ahhoz csak becsületlenül juthattunk hozzá.

A mechanizmus mindkét esetben pokoli. Egyik is, másik is megtört és rossz lelkiismeretű. Ha egy színpadon, minden után, a gastarbajter és a másik kezét nyújt egymásnak, és leülnek egy asztalhoz Orwell diófája alatt, akkor két beteg fog találkozni. A házaik árnyékában fognak ülni, amelyek végső soron nagyon hasonlóak. A nem-gastarbajter háza az egész telken burjánzó betonfantázia, ablakfülkékkel, tornyocskákkal, nevetséges bal-

konokkal és fennhéjázó lépcsőházakkal, millió szobával és bérbeadható „apartmannal”, a gyerekeknek szánt emeletekkel, „üzlethelyiségekkel”, beépített manzárdokkal. A gastarbajter háza mellett, mely sokáig zárva állt és magányosan meredezett, az évek folyamán még egy fa is nőtt: egy kis hűvösség. Az elsőt a szocializmus betegsége jelölte meg tartósan, a gastarbajter a maga módján lábadozik. Hosszú távon és elvontan szemlélve a gastarbajter vesztett kevesebbet a méltóságából. Az ő oldalán áll az egyén magányos tette, és ő a modernebb is. Ő egyénileg oldotta meg a maga „kérdését”. Hogy ő a modernebb és hogy az individualitás elvét képviseli, az objektíve és nagyobb távlatból nézve igaz; de lényegében csak elvontan, mivelhogy szubjektíve sehogyan sem érzi magát. Társadalmi láthatatlansággal fizetett, kijárta a hétköznapi élet iskoláját. Először, kézzel-lábbal magyarázva a házigazdának, aki szkeptikusan méregette, kivett egy szobát, aztán egy kis lakást, majd idővel nagyobbat. Lakik, táplálkozik, öltözködik, és mindez egy „hideg” világban zajlik, amelyből hiányzik a nagy család melege, ahol még ismeretség sincs, nemhogy barátságos összetartozás, a tűzoltóegylettől, a vasárnapi meccstől a vállalati, lakóhelyi, „háztömbi”, iskolai farsangig november 29-én, húsvétkor és karácsonykor. Távolság minden közösségtől, a gastarbajter magára csukja az ajtót egy anonim lépcsőházban, névtáblát szerel fel, és kiírja a nevét a kapucsengőre. És ez minden. Erre szánja a havi keresete harmadát. Aztán a többi költség, meg amit a hónap végén megtakarításként félretehet. Ez a maradék, talán tíz százalék, talán tizenöt, *talán semmi*, az élet értelme. *Emiatt* jött ki: száz márkáért. Természetesen nem maradhat ennyiben, száz márkánál a dolog (és ezt a normális társadalom sem engedi meg: a gastarbajter olyan országban van, amely mindenki jólétével, előrehaladásával és kilátásaival törődik, és különösen a pénzkeresőkkel, egész sor szociális mechanizmus működik a megtakarítási kedvezményektől a szakszervezeti oltalomig, a lakbértámogatástól a valódi nyugdíjbiztosításig). Azért, ami a száz márká fölött van, a gastarbajter kiüresíti az életét, túlmunkát vállal, hétvégén segédkezik itt-ott, szívesen látják nemhivatalos házmesterként. Illetve takarítónőként: védjegye a görnyedt hát, lesütött tekintet és minden arra haladó szívélyes üdvözlése. Varni is tud, megjavít ezt-azt a szomszédoknak az esti órákban – a varrógép a gastarbajter háztartásának alapfelszereléséhez tartozik, pénzt lehet megtakarítani vele. Asszonyi derékfájás napközben is: nyolc órát ülni az üzemből a szalag mellett, jókora stresszben. A gastarbajterek kapnak a teljesítménybéréren, mert jobban fizet.

A nem-gastarbajterben mindez természetesen nem tudatosul. Ő normálisnak érzi magát, mert a többséghez tartozik. Lehetetlen felfogni, hogy a többség is lehet beteg. Az ő sorsa ezenkívül *fremdbestimmt*. Ő csak feltalálta magát – a „találd fel magad, *elvtárs*” cinikus jelszava, amely más szocialista országokban is érvényben volt. Lám csak, Tito elvtárs feltalálta magát, és megkaparintotta Brionit, hát te is találd fel magad, áss magadnak fertőzött üreget a műút alatt, és egy garázsból bámuld a tengert.¹⁵

Exkurzus

A gastarbajter valódi ellenpárja azonban nem az otthon maradt munkás, akivel mindenek után kávézgatni fog, hanem Vladimir Bakarić. Ő egész idő alatt csak ült a társadalmi piramis csúcsán és lihegett. Abszolút nyugalmát és lihegését – alig hallható lihegését, amit ugyanakkor az egész nemzet hallott – valamilyen légúti betegség mítosza vagy ténye tette nyomatékosabbá. Így, „tüdőbeteg” liheg a felsővárosi zöldövezet villájában, a hvar-szigeti legendás villában – mert Hvar szige-

¹⁵ Brioni így maradt a programozott társadalmi betegségek közepette a horvát Adria egyetlen szennyezetlen, azaz beépítetlen területe. A kašteli öbölben, a Lapad és a Čiovo tövében az emberek feltalálták magukat, és fekáliában fürödnek.

tén a legjobb, a legenyhébb a klíma az egész tengerparton, liheg a klimatizált szobákban a Vjesnik¹⁶ felhőkarcolójának tetején és a Központi Bizottság épületének legfelső emeletén. Semmit sem csinál, csak néz és hallgat: „fogadja az embereket”. Masszív, tejfehér bőrrrel, halk szavúan üldögélt így a gastarbajterok országának közepén a horvát Buddha. Évtizedekig. Tekintete a Szávára téved, Turopoljéra, a szmogra az alsóváros háztetői fölött, délután meg, otthon, a teraszról nézi a Šalata negyed nap bearanyozta kupoláit és homlokzatait, a Mirogoj temető árkádjainak vakító sárgáját, Jurjevsko és Nova Ves öreg háztetőit, meg a Katedrálist, az utóbbit persze szelíd fátyolon át. Ő a nembajter. Kipihen a partizánidőket (négy évtizede), az a dolga, hogy épp csak rajta tartsa ujjbegyét a „rendszer” mozgó legfinomabb szálakon. Minimális ujjmozdulatok, kis legyintések, püthiai mondatok. Az orkán közepén – a horvát társadalom nem nélkülözte a drámaiságot –, a vihar békés szemében ő a pillangó. Elég csak megbillentenie a szárnyacskáját. Ül és liheg Horvátország főkommunistája, főújságírója, a marxizmus-leninizmus legfőbb magyarázója, az államvédelmi szolgálat legfőbb vezetője, a szemlélődő és szó szerint a legfőbb tévénéző: amikor létrehozták a zágrábi televíziót, a bemondók, mint később mesélték, ezzel a mondattal kezdték az adást: Jó estét, Vlado elvtárs! Csak neki volt televíziója ugyanis, illetve neki volt először Zágrábban. Láthatatlan volt, társadalmilag tökéletesen passzív, róla nem lehetett tudni, és látni sem lehetett a zágrábi utcán, kivéve Tito robogó kocsioszlopaiban, olyankor biztosan „más kocsi” ült: hogyan járt Hvarra, saját liftje volt-e a Vjesnik épületében, sétált-e a Cmrok villái közt? Sóhajtozott-e (erre nincs tanú, de a pillangóhatás olyankor iszonyú lehetett), vagy csak lihegett? Arra vigyázott csak, hogy semmi se történjen? Hogy ne köhögjön, hogy Horvátország ne köhögjön? Amit nem is tett meg negyven éven át. Az egyik oldalon a gastarbajter, akivel robog az élet, a másik oldalon az ellenpárja. Igen, éppen ő. Mielőtt partizán és Buddha lett volna belőle, Vladimir Bakarić szakszervezeti aktivista volt. Ő nem csupán tipikusan-piramidálisan áll szemben a gastarbajterrel, hanem személy szerint és életelvével is: munka – munkátlanság. Mégis, megannyi paradoxon köti össze őket. A gastarbajter és Vladimir Bakarić egyformán nem volt jelen a társadalomban. És elérhetetlenek voltak egymás számára. A gastarbajter külföldön volt, elérhetetlenül, és valahol Németországban tudnia sem kellett Vlado Bakarićról. (Csak a rendszer reszketett Vlado elvtárs puszta említésétől.) Közös volt a területenkívüliségük is. Vladimir Bakarić, mondják, időnként a Hotel Esplanadában mutatkozott. Nem volt annál misztikusabb, mélyebb tér Zágrábban. A gastarbajter viszont csöccselék, és évente kétszer mutatkozik, a „Mostar expressz” bűdös vagonjaiban izzadva és toladodva, és az ablakon keresztül vagy a vágányokon átszaladva zsíros kranji kolbászt vásárol. A gastarbajter, a munkába belefűradva, valahol másutt és magán kívül van: az utazás Ljubljánáig és Zágráb legálább húsz óra volt, a vonatok minden nagyobb állomáson egymásfél órát álltak, nem is szólva a várakozásról a határon. De a zágrábi Főpályaudvaron jószívről vége volt Európának: és Zágráb után következtek még az unai vagy valamelyik másik vasútvonal poklának órái: nyáron a hőség miatt, télen az alig fűtött vagonok miatt kibirhatatlanul. Vladimir Bakarić, fehéren és testesen, mindig ugyanaz és mindig magán belül van.

De halottakról vagy jót, vagy semmit. Lehet, hogy Vladimir Bakarić a maga módján éjt nappallá téve dolgozott, egy szabad hétvégéje sem volt. Közvetlen belgrádi vonalakkal. Lehet, hogy ő volt a mi James Bondunk, vagy inkább „M.”-ünk. (Láthattuk a tévében, ahogy átnyújtották neki a legmagasabb kitüntetést a Vatroslav Lisinski hangversenyteremben, a Szervezet valamelyik nagyszerrű évfordulóján.) Vagy lehet, hogy egész idő alatt Titót nyugtatgatta, lehet, hogy szembeszállt a szerb tábornokokkal, a feldühödött szlovénokkal... lehet, hogy írt egész idő alatt (doktori címe volt). Vagy lehet, hogy súlyosan gyötörte a betegsége. Lehet, hogy nem tudott dolgozni, Lehet, hogy egész idő alatt injekciózták, éjjel-nappal lélegeztetőgépen volt, kényszerű nyugalomban. Ez esetben mindenesetre a jugoszláv orvostudomány nagy sikerével állunk szemben.¹⁷

¹⁶ Vjesnik – a horvátországi hivatalos pártlap 1991 előtt. (A ford.)

¹⁷ Ellentétben Stepinac bíboros esetével, ahol semmit sem lehetett tenni.

Az a viszonylagos könnyedség, amellyel a horvát társadalom a tömeges gastarbajterkodást elfogadta és kezeli, feltehetően nem csupán a tengerészek hosszan tartó távollétéivel magyarázható, ami a teljes adriai partvidék ismétlődő tapasztalata volt, hanem egész lakosságcsoportok tömeges exodusának, távozásának és eltűnésének tapasztalatával is. A gastarbajterkodást e tapasztalat fényében talán a kisebb rosszként élték és élik meg: mégiscsak önkéntes, nem végleges, és bizonyos értelemben ellenőrizhető. A huszadik században tíz- és százezrével tűntek el a szomszédok a mindennapok életéből és láthatáráról. A magyarok és osztrákok 1918 után, a zsidók kiirtása, a pravoszlávok megtizedelése és kollektív kiűzése a Horvát Nemzeti Állam idején, a németek exodusa 1944-től, Dalmácia, a horvát tengeremellék, Rijeka és az Isztria Tito-féle etnikai megtisztogatása az olaszoktól, amely a hatvanas évekig tartott, és végső fázisa mellesleg egybeesett a külföldön munkát keresők „normális” távozásának hullámaival. A hozzászokás egész vidékek hirtelen elnéptelenedéséhez, a menekültoszlopok mindennaposágának kultúrája, a beköltözés az üresen maradt házakba és lakásokba, az ott talált vagyontárgyak tulajdonba vétele függetlensége első napjaitól és óráitól kezdve jellemezte Horvátországot is. A megszokás ereje olyan nagy, hogy manapság nagyobb pszichológiai és jogi problémát jelent a visszatérés. Miután a 20. században hozzászokott az etnikai *engineering*, a menekültek, a fosztogatás, az elűzés és a genocídium nagy dózisaikhoz, a nemzet a gastarbajter sorsát feltehetően operettként éli meg. Ráadásul, az említettekkel ellentétben, a gastarbajterok olyan ritka társadalmi csoportot alkotnak, amelyre nem irányult szervezett gyűlölet.

A hozzászokás nagyszámú szomszéd és honfitárs eltűnéséhez és távollétéhez mindazonáltal soha nem volt önkéntes, még kevésbé valamiféle helyi kultúra része, ahogy azt a déli szlávok egy része és a nemzetközi „elemzések” a kilencvenes években hinni szeretnék volna. A ressentiment-et, a fölösleges kérdezősködés mellőzését, a megalkuvó hallgatást mindig felülről indukálták: magyarázat formájában (a nép felvilágosítása például a Szerb Akadémia részéről, vagy pogromhangulat szítása hivatalos gyűlöletbeszéddel). A német csapatok 1941. április 8-i bevonulásáig normális állapotnak számított, hogy különféle emberek élnek ugyanazon a területen.¹⁸

A munkások tömeges távollétének elfogadása, az erről való hallgatás – habár szinte minden egyes család egyedi tapasztalatainak óriási számából áll össze tömeges jelenséggé – a sorssal való megbékélés hagyományába illeszkedik. Ez és az *ilyesmi* normális egy olyan szegény (és jórészt egyenesen nincstelen) országban, mint Horvátország; amelynek társadalmá ráadásul gyakorlatilag soha nem rendelkezett eszközökkel saját legnagyobb problémáinak túlságosan világos artikulációjához. Azon túl tehát, hogy a munkaképes lakosság tömeges távolléte, a nemzet e nagy károsodása nem is olyan drasztikus probléma a folyamatban lévő exodusokhoz és genocídiumokhoz hasonlítva – a gastarbajterkodás alig tíz évvel követte a holocaustot és a németországi kényszermunkát, aminek még nagyon friss volt az emlékezete –, a jelenséget még a Lovrenović említette „önismeretlenség” verme is elnyelte. Egy tömeges és súlyos probléma kifakult a kollektív tudatból: mint probléma. Nem csoda, hogy így van. Horvátország egyébként is csak akkor tud és vitatkozik a problémáiról, ha a demagógok tudomására hozzák. A közvéleményt és a közgondolkodást előbb egy téma demagóg sulykolása hozza műkö-

¹⁸ Ez előtt az egyetlen komolyan denunciált és exodusra kényszerített csoport a „törökök” voltak a délszláv területeken. Nem beszélek a zsidókról, akiknek apartheid helyzete Horvátországban nem helyi és specifikus jelenség volt, hanem része egy hatalmas európai egésznek. Ugyancsak nem beszélek az első Jugoszláviáról, amely a nemzeti és felekezeti „érdekek” áldatlan manipulálásával kezdődött.

désbe, és csak később, a tömeges agyimosás után következik a normális intellektuális feldolgozása – a politikai körülményekkel, korlátokkal és lehetőségekkel összhangban, amelyekhez bölcsen és lelkesen igazodnak az elitek és a szabad közvélemény alakítói. (Kitűnő példa erre a *partizánhadserég*. Ez a saját bevallása szerint a 2. világháborúban alig számottevő katonai tényező egy demagóg besulykolási kampány után mesterségesen felfújtt nemzeti problémaként immár jó negyed évszázada nyilvános „helyreigazítások”, viták stb. tárgya a horvát elitek részéről. De a mai napig nem létezik olyan könyv, aminek, mondjuk, *A partizánhadserég* lenne a címe. Csak helyreigazítások íródnak, kiégésztések egy nem létező monográfiához.)

Ennek az elfojtásnak adóznak az első soron érintettek is. Szétszórva, individuális életpályákat járva és objektíve elszigetelve a gasztarbajterok olyan csoportot alkotnak, amely kollektívan megnyilvánulhatna, magára vonhatná a figyelmet. Erre hazatértük után sem képesek. Az egyetlen társadalmi szervezet, amelyikkel alkalomadtán kapcsolatba kerülnek, a nyugdíj- és társadalombiztosítási hivatal, ahol csak legalapvetőbb jogukat rendezik. Társasági címjegyzékükben a Petrinjska utca és a Klovičeva utca¹⁹ szerepel, meg valamelyik bank (amelyik vagy kifosztja őket, vagy nem).

Végül, ami a gasztarbajtert illeti, a horvát értelmiség teljesítménye nem több, mint a „nos, ezt mindenki tudja” nyomorúságos bölcsessége, a politikus-demagóg „tudvalévő” meg a kommunizmus korszakából származó, szolgai „mint ismeretes”. Mint ismeretes, gasztarbajterok vannak.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

¹⁹ Zágrábban a Petrinjska utcában volt a rendőrségi fogház, a Klovičeva utcában a társadalombiztosítási igazgatóság épülete. (*A ford.*)

A beíratlan város

(adalék egy hibás életrajzhoz)

Egy szűk utcában, melynek hepehupás kövesútján az első, a második és a harmadik háború előtt született öregasszonyok botladoznak, ügyvédi iroda nyílt. Ez a harmadik ügyvédi iroda ebben a régi városnegyedben. Az ünnepélyes megnyitón a szalagot a híres költő és községi dzsúdóbajnok, Ešo Hajdarević vágta át, aki ezerkilencszázötvenháromban jött erre a világra. Élete első napjától kezdve abban a házban élt, amely tíz évvel ezelőtt mindössze ötvenméternyire volt innen. Vályogház volt. A város legutóbbi ostroma során ledöntötte egy gránát, mely Žabar felől röpült ide. Miközben a kendervászonnal letakart tányérról fölvette az ollót, Ešo szavalni kezdte alkalmi versét. Egészen friss, a megnyitó előestéjén írt versezetet. Egy strófa elég volt ahhoz, hogy a megejtett aktus jeléül felhangozzék a halk taps. Ha néhány perccel ezelőtt nem kezdett volna el havazni, talán hangosabbra sikeredett volna ez a taps. És ha nem kint, a bejárati ajtó előtt illett volna ácsorogni. A hópolyhek azonban a hajnali hullás mellett döntöttek. *Isten ajándéka ez a szépség az állam új születésnapjára*, mondták egyesek. *Szent Kata a havat hozza*, állították mások. A többiek hallgattak, otthon maradtak, és az ablakon keresztül néztek ki az utcára. *Isten bizony nem könnyű fölmászni abba az új irodába*, mentegették a negyed ünnepélyes megnyitójáról való elmaradásukat. Akadtak azonban olyanok is, ők voltak a legkevesebben, akik a helyi rádiócsatornákat váltogatták, hogy megtudják, milyen eseményeknek néznek elébe ezen a napon, november huszonötödikén.

Szó, mi szó, az irodát autóval nem lehet megközelíteni. Tiltó táblát ugyan sehol sem látni, az itteniek azonban tudják, hogy hegynek fel egyre közelebb kerül egymáshoz a jobb- meg a baloldali házszor, és odafent egyesülnek a páratlan meg a páros házszámok. A fakapu fölött, melyre nemrég kifüggesztették a táblát Čamil, az ügyvéd munkaidejével, két kék lapocska áll, rajtuk egy fehér 17-es

Julijana Matanović 1959-ben született Gradačacon. Jugoszlavisztikából diplomázott az eszéki Pedagógiai Főiskolán (1982), s a horvát történelmi regények témájából doktorált a zágrábi Bölcsészkaron (1998). Ma egyetemi tanár ugyanitt, az újabb horvát irodalom tanszékén. Megjelent könyvei: *Četiri dimenzije sumnje* (A gyanú négy dimenziója) [Miroslav Mićanović-tyal, Krešimir Bagić-tyal és Vlah Bogisić-tyal közösen], *Barok iz suvremenosti gledat* (A barokk a jelenkorból nézve), *Ključ za interpretaciju književnog djela – Ivan Gundulić* (Kulcs az irodalmi mű értelmezéséhez – Ivan Gundulić), *Prvo lice jednine* (Egyes szám első személy), *Krsto i Lucija* (Krsto és Lucija), *Kao da smo otac i kći* (Mintha apa és lánya volnánk), valamint *Laura nije samo anegdota* (Laura nem csak anekdota). Regényei az utóbbi tíz év legkeresettebb könyvei Horvátországban: a *Zašto sam vam lagala?* (Miért hazudtam nektek?, 1997.), a tizenegyedik kiadásnál, valamint a *Bilješka o piscu* (Jegyzet az íróról, 2000.), a kilencedik kiadásnál tart.

meg egy 20-as számjegy. Az emberek gyalog fognak járni hozzá, aki nemrég anyakönyvvezető volt Mionica falvában. És inkább szép időben. Mert már ez a hó is, mely talajt érve rögtön elolvad, különös pocsolókat képez az utcán. A hólé felveszi a kövek árnyalatait, és eltünteti a hepehupákat.

Véletlenül kerültem az eseményre. Nem azért, hogy részt vegyek az ünnepségen, hanem csak Čamillal akartam beszélni. A jelenlévők közül senki sem ismert meg. Még az ügyvéd sem, aki nemrég még anyakönyvvezető volt. Csupán egy nő nézett szánakozva a ládikaszzerű fehér bőröndömrre. Aztán Ešo felé fordult. Nem hiszem, hogy ezzel azt akarta volna mondani, tudja, a koffer meg a költő egyidősek. A meghívottak közül, akik mind helybéliek voltak, a szívélyességéről és vendégszeretetéről híres város lakói, engem senki, de senki nem kínált meg bosnyák kávéval. Senki sem tette fel hangosan a kérdést, hogy ki vagyok, és mit keresek az itteniek között. Talán azt hitték – találgatom, rossz érzésemet enyhítendő –, hogy állami tisztviselő vagyok, aki Čamil vagyonának eredetére kíváncsi, vagy inspektor, aki a szennyvízvezeték áteresztőképességét vizsgálja, s a szellőzőberendezés helyes működése meg a használati engedély szabályossága érdekli. Pedig nekem a segítségére volt szükségem ismét, a községi tisztviselőt kerestem, aki már évek óta végezte nyilvános életrajzom téves adatainak korigálását.

*

Előző este tudtam meg, hogy Čamil előrelépett a ranglétrán. Háromórás vezetés után a mionicaai anyakönyvi hivatal előtt állítottam le a kocsit. Amikor az ajtón megpillantottam a feliratot, miszerint „Határozatlan ideig zárva”, rögtön a helyi olvasóköri felé vettem az irányt. A három korombeli, jó kedélyű férfi, kék franciasapkával a fején, elszórakozott a községi írnok életének nagy fordulata. Minden második mondat után bedobták a *Čamil – ügy – véd* refrént. Elhatároztam, hogy hívatlanul is elmegyek a másnapi irodamegnyitóra. A mionicaiak azt javasolták, hogy a városban, Gradban, a frissen felújított Gradašćević-toronyban szálljak meg. Biztos voltam benne, hogy az anyakönyvvezető meg fog örülni nekem, és ki tudja, hányadszor, ismét odaveti: *Na te lány, hát most meg mi nincs rendbe a papírjaiddal. Nevet akarsz változtatni megin'? Vagy vezetéknevet? – Ezúttal ki kellene javítani a születési helyet is, mert téves, válaszolnám neki. És a ládikaszzerű bőröndre mutatnék. Fehér. És hozzáfűzném: Még csak ezt, és akkor, ennyi év után, végre minden úgy lesz, ahogy kell.*

Az irodamegnyitó alatt kellemetlen lett volna odamenni Čamilhoz. Ha csak egyszer is rám nézett volna, odamentem volna. Nyilván túl izgatott most, gondoltam, azért nem emlékszik a nőre, aki miatt kisebb betűkkel volt kénytelen írni, és új lapokat kellett beleragasztania az anyakönyvekbe, vigasztaltam magam. A hó pedig egyre sűrűbben hullt.

Anélkül, hogy bárki észrevett és felfedezett volna, óvatos léptekkel visszamentem Gradinába, az antik bútorokkal berendezett hotelszobába. A bejárati ajtóban ott állt a fiatalember, aki előző éjszaka átadta a kulcsot, és többször elisméltelte a félpanzió árát. Közös európai valutában. Az asszony pedig, miután

eltűntem, nyilván rögtön feltette magában a kérdést, hova utazott a lestrapált koffer ilyen gyorsan, hogy még meg sem tudta kérdezni: *mit visz benne*. A gumitalppal megerősített bőrcsizmám átérésztette a vizet. Noha a csinos eladólány az ellenkezőjét bizonygatta a Borovo cipőboltban, a zágrábi Ilicán. A lány észak-boszniai akcentusa sokkal nagyobb hatást gyakorolt rám, mint a lábbeli, amit épp Mionicára, Čamilhoz készülve vásároltam.

Rosszkor mentem, ezzel a mondattal kezdtem magyarázni anyámnak, hogy miért dolgvégezetlenül értem haza. *Majd tavasszal újra megkeresem. Az évfordulón*. Ekkor megszakadt a vonal. Feltételezem, hogy anyám megint megsértődött, amiért felemlegettem az évfordulót, és keserűségében letette a kagylót. Annak a falunak a neve, melyben születésem pillanatában apám anyja, Kata, meg az apja, Fabijan, éltek, még egy ideig a születési helyemként marad bejegyezve. Čamil eleddig elég sok mindent kijavított. Megkínlódott a nevekkal. A vezetéknevekkel, ahogy ez már lenni szokott, sokkal könnyebb dolga volt. Eleget másolgatta a szlavóniai községi bíróságok határozatait, miszerint *ennek és ennek, született ötvenkilenc április hatodikán, engedélyezzük... amiről értesítjük a mionicaai Anyakönyvi Hivatalt, Gradačac község, Bosznia és Hercegovina Szocialista Köztársaság, majd állam*. S ha Čamil elfáradt, megüzente, hogy hagyjak föl a javítgatásokkal, mert a könyvekben már annyi hely sem maradt, hogy majd beírja az elhalálozásom évét és napját. *Ugyan, Čamil, hát fontos ez? Akik szeretnek, megtartanak emlékezetükben, írtam neki egy levelezőlapon egy síkvidéki kisvárosból*.

A következő látogatásomkor buzgón magyarázta, hogy az elmenetel éve a népem történelme miatt is fontos lesz. *A végrendeletembe foglalom, hogy az évfordulóimat nem szabad megünnepelni. Különösen azoknak az utódoknak nem, akiknek az elődei elmélyítették az én elődeim sebeit, és nagy okosan kinevezték a családi szájhagyományt, mely szerint minden igazi történetet a saját életünkkel kell kiérdemelni*. Megpróbáltam őt meggyőzni.

Feltételezésem szerint egész idő alatt érezte, hogy még várja a befejező haditett: a valódi születési hely bevezetése, mely azonos a nagy Husein bég városának nevével. Az is lehet, hogy csodálkozott, amiért nem szántam rá magam már korábban erre a cselekedetre. A születési évemből és a születésem napjából tudhatta, hogy a gradačaci kórházban születtem, s hogy a kórház, a papírokkal együtt, a harmadik napon leégett. Április kilencedike volt. Ennek utána a családtagok az elmondás, a találgatások és a szokások alapján kezdték bejelentgetni az újszülötteseket. Az én esetemet a család a komaasszonyra bízta, aki minden reggel néhány fityók házipállinkával üdvözölte az új napot. Fantáziája, mellyel Čamilnak bediktálta *Iljkan kislányának* adatait, meg fogja ülni növekedésem és érésem esztendeit. Látteletté váltam, melyből az enyémhez hasonló szemek eleve elrendelést olvastak ki, azok pedig, akik nem értik, hogy csak a kiválasztott életek tömnek be a sápadt megfigyelők kiszáradt száját, ennek alapján húzták meg a határt, ameddig a nevem és a születési helyem megközelítheti a nyugati minták alapján írt kispolgári keresztlevelek neveinek hangzását.

*

Május másodikán érkeztem ismét a városba. Késő este. Rögtön elindultam fölfelé a hegyoldalon, a ház felé, mely, minden látható kötőelem nélkül, kettőből egygé válik. *Gyümölcsfa virágzás idején Gradačac a legszebb város*, mondta a barátom, Irfan. Ezzel a mondattal szakította félbe történetét *Az imotski kádi* című regényének írásáról. És biztatott, hogy valóban adjam be a folyamodványt, melyben anyakönyvi lapom utolsó hibájának kijavítását kérelmezem.

Čamil irodája, melynek berendezése egy falusi fiókos szekrényből meg két padból áll, egész nap nyitva tart. A városlakók óvatosak és gyanakvók. Öt hónap után sem tudják, vajon az ő Čamiljuk valóban elvégezte-e a jogot és letette-e mind a szükséges ügyvédi vizsgákat, nem értik, miért titkolta, hogy magas iskolákat végez; hogyan *erisztették* át a vizsgákon, hisz a kézírása olvashatatlan, a születési lapokon, melyeket nemrég még ő jegyzett, nem lehet kivenni, Antónak vagy Anténak, Mijónak vagy Mujónak, Gojkónak vagy Gojkának hívják-e a gyereket. Ezért még mindig szívesebben járnak a községháza melletti, vagy ahhoz a Torony alatti ügyvédhez. Čamil azonban nem idegeskedik. Tudja, hogy ügyvédi irodájának egyszer majd nagy híre lesz. És ez az egyszer akkor lesz, amikor majd belép valaki és megérti, mit jelent a jelmondat, amit ő maga talált ki és akasztott a fehér falra. *Az igazi áldásnak múltja van*, írja azon a helyen, ahol az államelnöknek volna a helye, vagy legalábbis a kanton fő-főjének. Čamil egyedül Ferhat polgármester arcképét látná ott szívesen, aki mérnök, és Vučevacról származik. Ám Ferhat tart az újságírók tollától. Valaki még azt találná mondani, ő rendelte el, hogy Čamil az ő arcképével ékesítse a dolgozószobáját. Pedig Čamil *veszettül* szereti Ferhatot. Ez kétségtelen. Még azt is megbocsátja neki, hogy abban a pártban van, mely miatt ő a *fordulat* után elvesztette az apját és két nagybátyját. Mert Ferhat jó ember. Felújította Husein bég tornyát, virágot ültetett a parkba, felállított egy nagy órát a központban, iskolát nyitott, számos külföldivel megkedveltette Gradot, akik majd behozzák Európát ebbe a lyukba, s ami a legfontosabb: engedélyt adott neki, Čamilnak, hogy irodát nyisson. Mi több, még az utat is fizette, amikor az anyakönyvvezető suttyomban vizsgázni járt Tuzlára. És fizette a tandíját is. És minderről hallgatott a városban, senkinek sem mondta el kvaterkázás meg kávézás közben. Igaz, nem jött el az irodamegnyitóra, nehogy még a szájukra vegyék a polgárok. Ferhat fölfogta, hogy a városnak szüksége van Čamil hivatalára, pont erre az irodára, ahol az emberek végrendeletbe foglalhatják emlékeiket.

Kopogtatás nélkül léptem be. A szomszéd házból áthallatszott az ismerős dallam, mely jelezte, hogy lecsengett a Föderáció televíziójának legfontosabb híradója. Az ajtó, melyen régi, fekete öntöttvas kilincs díszeleg, félig nyitva volt. Čamil öltönyben ült az asztalánál, sűrű bársonyban. Kék ingjét, ahogy a divattanácsadók mondanák, megemelte a bordó nyakkendő. Mionicában sohasem láttam őt ilyen úri kiszereelésben. *Itt az első kuncsaftom*, mondta nyugodtan, miközben könnyedén rám emelte a szemét. Megfogta a telefonkagylót, tárcsázott, és kiadta az utasítást: *Tegyél má' föl egy kávét, megjött a földünk, az, aki ír... igen, az, aki a nevét változtassa.*

A szemközti székre ültem. Plüssel volt kárpitozva, a színe Čamil nyakkendőjével harmonizált. Egy fiatal nő vörösréz dzsezzében behozta a kávét. Kivett a fiókból egy virágos viaszosvásznat, és elébem terítette az asztalra. *Mindenesetre, ha*

kilötyyenne, suttogta. És kiment. Āamil rögtön a tárgyra tért. Fogott egy fehér papírt meg egy töltőtollat. Rexpen, közönséges, patronos.

Ezt az irodát pont az ilyeneknek nyitottam, mint te, csak még nem kelt híre.

Meglepett ezzel a mondatával. Arra vártam, hogy megkérdezi, mikor érkeztem, hol fogok megszállni, és csak aztán tér a tárgyra: nyilván azért jöttem, mert új változtatást szeretnék. Kérdéssel válaszoltam neki, mely szemlátomást nem lepte meg. Hát akkor miért nem akart észrevenni és üdvözölni a megnyitón? Megigazította a nyakkendőjét és bazsalygott, rejtelmesen, amivel a tudomra adta, hogy esze ágában sincs válaszolni az ügyetlenül feltett kérdésre. Egy szemöldökrándítással értésemre adta, hogy tudja, miért jöttem. Ekkor az új szakmájának nyelvéen kezdett beszélni hozzám. – Ahhoz, hogy megváltoztasd a születési helyedet, hiszen ezért jöttél te ide, kellekik anyád nyilatkozata, hogy itt nálunk szült téged Gradban. – Megvan, válaszoltam neki. – De aláírva kell legyen, kereste a kákán a csomót. – Időközben megtanulta aláírni a nevét, vágta vissza neki. A beszélgetés egyre inkább olyasmire kezdett hasonlítani, mintha sárga teniszlabdával dobálóznánk. – És a nagymamád nyilatkozata, hogy emlékszik, hogy ő szülte anyádat. – Megvan, mondtam neki. Tavaly aláírta a nővére, Zorica. – De ő már nem hall, dobta vissza a labdát Āamil. – Viszont emlékszik, vizsonoztam én. – Zorica már nem is lát, vágta ki magát diadalmasan Āamil. – Ámde emlékszik, ismétellem meg. – A kérvényt is alá kell írnod, és erős okok kellenek. – Megvan, megírtam már akkor, amikor Mionicán kerestem magát, a régi munkahelyén. Ezt az utóbbi mondatot békülékeny tónusban mondtam.

Ekkor kinyitottam a fehér koffert. Elővettem belőle egy dossziét, melyben három okkersárga boríték volt. Kettő a nyilatkozatokkal: anyáméval és Zoricáéval, meg egy harmadik, a legvastagabb, az én kérvényemmel. Āamil ehhez nyúlt legelőbb. Feltette a szemüvegét, és olvasni kezdte. Néhány mondat után már kommentálta is: – Hát ez, fiam, novella, nem pedig kérvény. A további olvasás bűvópatakra emlékeztetett. Egy ideig hallgatott, magában forgatta a mondataimat, aztán elkezdett beszélni, összefoglalta és felbecsülte az olvasottakat. Szóval az első emléked a városhoz fűződik. Elvisznek a szüleidtől, a faluból, egyedül lépegetsz, gyalog, hároméves vagy, Gradban fölúlsz a vonatra, és utazol Szlavóniába. Felemelte, visszahelyezte a szemüvegét, vakarta a fehebűbját, igazgatta a nyakkendőjét: Ja, ja, tényleg, ebben a kofferben viszik a holmidat. Te meg tényleg azt hiszed, szegény fejed, hogy a házadat viszik. És majd csak akkor teszed le a koffert, te lány, ha majd minden pontos lesz a kivonatodon. No nézd csak, ugyanaz a dátum, mint máma, május 2., amikor elvittek a szüleidtől, Szlavóniába, a síkságra, szegény fejed, ahova egy darab avas szalonnáért mentek szolgálni a mieink, mer' úgymond ott könnyebb az élet. Egy idő múlva megint felvette a telefont. Natúr limonádét rendelt cukor nélkül. Rövid hallgatás után folytatta: Mi ez, emlékszel az itteni piaci paradicsomra, anyád vásárolta, lopva eszed, hogy a nagymamád észre ne vegye. Hát igazad van, ez igaz, jobb, mint az Ija csevapja. Miközben Āamilra figyelek, átgondolom még egyszer magamban, gyorsan ellenőrzöm, nem felejtettem-e ki valamely bizonyítékot. Āamil váratlanul elhallgat. Látom rajta, hogy nem kívánja kommentálni a Torony-béli üldögélést apámmal meg apám alkalmazottjával, a boltoslánnyal, nem kíván belebocsátkozni a *cocta* keserű ízének minősítésébe; soha többé nem ment le a

torkomon. Csak akkor szólal meg, amikor elérkezik ahhoz a ponthoz, melyben beismerem, hogy azok után az éjszakák után, amikor tüzet álmodom, másnap félek felkelni az ágyból. És hogy emiatt minden évben biztosítást kötök a fehér kofferre. Tűz esetére. Jaj, te lány, te tényleg eljöttél a Husein Tornyába, mielőtt a gyerekeknek azt a regényt tanítottad volna, amelyik a Husein kapitányról szól. Te tényleg eljöttél előtte való nap, hogy meggyőzőbb legyél nekik. Naiv vagy, te lány. Hát nem mondta a főnököd, hogy nem így kell dolgozni az egyetemen.

Megállt. Tudtam, hogy kedvére való a bolondériám. És ezért hallgattam. Közben éreztem, hogy Čamil várja, mit fogok mondani.

Amikor kapcsolt, hogy részemről nem lesz kommentár, olvasni kezdte a befejező mondatot. Hangosan olvasta, anélkül, hogy hangsúlyokkal értelmezte volna: Mivel a gradačaci szülészet leégett küszöbe számomra kulcsfontosságú átmenet a biztonság világából abba a világba, melyben szétszórt életrajzom után kutatok, kérem a címet, hogy a mellékelt tanúbizonyosságokat is figyelembe véve hozzon döntést születési helyem kijavítását illetően. Az eddigi adatot, mely Turić falut jelöli meg, cserélje fel a valódi születési helyemre, Gradačac városára.

Čamil félrerakta a kérvényt. Átható tekintetet vetett rám, és határozottan a szemembe mondta: Ezt nem lehet! Eddig mindent lehetett, de ezt nem lehet. Nem lehet, és slussz. Megértetted?

Látta rajtam, mennyire elszomorodtam és milyen nyugtalanság vett rajtam erőt. Csak egy ügyetlen miérett dadogtam el. – Beismerem, hogy megérdemled ezt a várost. Ferhat is szeretné, ha papírformán is a miénk lennél. Valamelyik nap mondta. Čamil tónusa vigasztalóvá lágyult. – Hát igen, megérdemled Gradot. Meg, isten bizony. De maradjon csak itt ez az egész az irodámban. Úgy, mint egy történet. Csak a történetek igazak. Nem pedig a személyazonossági igazolványok, te lány.

A kérvényem utolsó oldalára ráütött egy pecsétet. Alája szúrta még egy mondatot. A kézírása olvashatatlan volt. – Bejegyeztem a lányodat mint a történet örökösét. Kész áldás, ha valakinek ilyen története van a szülővárosáról.

Valószínűleg hízelegtek nekem a mondatai, hiszen egy pillanatra sem ellenkeztem a döntésével.

A kérvény elutasításának fő okát akkor mondta ki, amikor búcsúzásképp kezdet szorítottunk: Te lány, te olyan fehérszemély vagy, akinek így kell élnie, hibával a személyigazolványában. Eddig mindig hibás volt valami. Hát nem látod be, hogy nem lehet minden helyes. Az a pillanat, amikor minden igazság szerint szerepelne, az a te végedet jelentené. Nincsen többé az író; amit megírt, megírt. Nem ezt írtad nekem azon a lapon? Megjegyeztem én azt. És attól fogva elegem lett az írónkságból.

Megértettem őt. Mielőtt elváltunk volna, a fejemre helyezte a tenyerét. És megkérdezte: Szándékosan hagyod itt a koffert? – Igen, ha nem zavarja, és tegye vissza bele a végrendelkező történetet.

Čamil utcája nem volt kivilágítva. Néhányszor elbotlottam az egyenetlen úton. Noha május eleje volt, hullani kezdett a hó. Pedig amikor a különös irodába kapaszkodtam felfelé, derús idő volt, nem? Vagy csak képzeltem a hópelyheket? A

havas akác meg a rég leégett gyógyszerek szagának keveréke egészen a Toronyig elkísért.

Az igazi áldásnak múltja van, mondta köszönés helyett ugyanaz a fiatalember, az ajtófélfának támaszkodva. A szép bégre, Husein Gradaševićre hasonlított. A mosolygósra, arról a fényképről, amit valamikor rég álmodtam meg. Amikor még nem sejtettem, hogy úgy fogok végigutazni az életen, mint az a személy, akinek hiba van az életrajzában. És hogy az én életemben csak a hiba lesz örök.

RADICS VIKTÓRIA fordítása

Szkriptománia

I.

Akik úgyszólván semmit sem tudnak az emberiség indiai kulturális örökségéről, azok is tudják, hogy a *kalijugában*, abban a „sötét korban” élünk, melyben az igazságtalanság háromnegyednyi túlsúlya nyomasztja a megmaradt egynegyednyi igazságot. A klasszikus művek több helyen is felsorolják ennek felismerhető tüneteit. A *Visnupuránában*, például, az alábbiakat olvashatjuk: „A királyok faragatlanok lesznek, ingerlékeny természetűek, és mindenkoron a képmutatás meg a gonoszság rabjai leendenek. (...) A gazdagság és az istenhit napról napra elapadóban, mígnem teljesen ennek híján marad a világ. Egyedül a birtok kölcsönöz majd rangot, a vagyon leszen az odaadás egyetlen forrása, a nemek között a szenvedély az egyetlen kapocs, nézeteltérés esetén a kétszínűség a siker egyetlen eszköze, a nő pedig csak érzéki örömeket nyújt. A földnek egyedül a méhében található ásványi kincsek miatt lesz becsülete...” És így tovább, és így tovább. Ennyi is elég, hogy belássuk, napjainkat írja le az idézett részlet. Nem nehéz felismerni benne, hogy ugyanaz a szemlélet, látásmód ez, mellyel a *Munkák és napok* 174. strófájában a sorsán siránkozó Hésziodosz könnyített szíve bánatán:

Igor Grbić 1970-ben született az isztriai Pula városában. Egyetemi tanulmányai után (angol nyelv–indológia) az 1997/98-as akadémiai évben a horvát nyelv és irodalom első vendéglektora volt a New Delhi-i egyetemen. Versek, elbeszéléseket, esszét, kritikát és szakcikkeket ír, ezeket hazai és külföldi folyóiratokban, lapokban, valamint a Horvát Rádió 3. műsorán teszi közzé.

Angolul és olaszul is ír. Verseivel a *Whispering Muse* című angol nyelvű nemzetközi versantológiában szerepel. Az *Istria Nobilissima* pályázatán olasz nyelvű kispriprózáért és versért nyert díjat. A *Lapis Histriae* 2006. évi nemzetközi pályázatának díjnyertese a „sto”-zó dialektusban írt legjobb kispriprózáért.

Könyv alakban a zágrábi Ceres kiadta *Istria glagoljušta* (A glagolita Isztria) című irodalmi-tudományos művét (2005), melyért megkapta a legjobb kezdő írónak járó Kiklop-díjat és az egyhónapos grazi tartózkodásra jogosító ösztöndíjat. Esszéit, tanulmányait a *Tajna Monkodonje* (Monkodonja titka, Plima Kiadó, Ulcinj 2007) és az *U doba vremena* (Napjainkban, Durieux Kiadó 2007) foglalta kötetbe. Idén jelent meg *Kao da sam* (Mintha volnék) című verskötete is a Horvát Írószövetség isztriai szakosztályának kiadásában.

Művei szlovén, olasz, angol és magyar fordításban is olvashatók, maga is több nyelvből fordít. Húsznál is több kötetet ültetett át horvátra Rushdie, Atwood, Vivekananda, Thoreau és mások műveiből, ezekhez jegyzeteket, előszót/utószót írt. Műfordítóként is elismerésben részesült.

A horvát tankönyvkiadó megbízásából az indiai irodalomra vonatkozó tízegynéhány szócikkével részt vett egy világirodalmi lexikon és a *Világhírű írők Lexikona* szerkesztésében.

A zágrábi egyetem bölcsészkarán az irodalom és irodalomelmélet doktorandusza.

Pulában él, az ottani bölcsészkaron szanszkritot, a tanítóképző főiskolán pedig angol irodalmat tanít.

„Csak ne születtem volna e most élő ötödik rend
embereként, meghalni előbb, vagy a messze jövőben
élni szeretnék, mert melyben mi vagyunk, ez a vaskor.”

Olyan kor, midőn

„Sok baj sújtja a népet, s köztünk jár az Irigység,
annak örül, ha baj ér, csúf hangja van, az arca kegyetlen.”¹

Egész könyvek állnak a fentiekhez hasonló idézetekből meg a világegyetem korszakváltásairól szóló, nagy mítoszok változataiból, amikor a jó rosszra, a rossz pedig még rosszabbra fordul mind a végső összeomlásig, pusztulásig – s itt a helye az újszövetségi kataklizma-vízióknak is –, miszerint „megvereték a napnak harmadrésze, és a holdnak harmadrésze, és az égről lehulltanak a csillagok, és megrendült a csillagos ég.” Az istenek alkonya ez. Világvége.

II.

Már ez a néhány idézett példa is elég ahhoz, hogy belássuk, a világ pusztulásáért – akár csak megteremtéséért – kizárólag az ember a felelős. A hanyatlás mindekelőtt rajta veszi kezdetét, azon, hogyan viszonyul önmagához, az embertársaihoz, az őt környező világhoz. Tekintettel a mikrokozmosz és a makrokozmosz között fennálló analógiákra, semmi sem történhet az emberrel, hogy az meg ne ismétlődjék az egész világegyetemen belül is. Amit azonban mindezek meg az általam ismert más források elmulasztanak a *kalijuga* tünetei közé sorolni – annak neve: szkriptománia.

Nem kétlem, hogy ennek oka a végsőig egyszerű: ugyanis a látók és próféta-közül senki sem volt képes feltételezni, hogy a hanyatlás, az elfajzás, a visszasság idáig juthat. De eljuthat, és máris eljutott. Az írott szó szentségét, mely fölött nemzedékek sora annyi féltő gonddal és figyelemmel őrködött, manapság bárhol és bármikor lerondítják, s ami talán a legrosszabb, akárki megteheti. A megválogatott és társadalmilag beavatott keveseket, akik állandó kapcsolatot ápoltak a Szóval, s ennél fogva igenis jogot nyertek annak önmegtagadó és tartózkodó betűzgetéséhez, most kiszorította a módfelett elszaporodott *kalijuga*, méghozzá két irányból is:

- a) kontárok, zugírók, tollforgatók, firkászok, skriblerek, rímfaragók alakjában, akik a frankensteini obstetrícia módszerével mindenféle tegnapi és mai labdarúgók, manökenek, színészek, pornószatók, műsorvezetők, animátorok, fodrászok, szakácsok, politikusok és az esztrád kifutópályák legképtelenebb képviselőinek köréből toborzódtak;
- b) hivatásos írók és azok köréből, akik már tegnap írók szerettek volna lenni, mindkét esetben az infinitezimális mitózis módszerével, amire nézve az a

¹ Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása. (Hésziodosz, Magyar Helikon, 1974.) (A *ford.*)

késztetés jellemző, hogy az alvással töltött órákat leszámítva az írás töltse ki minden idejüket, s ha nem írnak meg két könyvet évente, az már alkotói válságnak számít.

Valóban, a Szó hites szolgálói közül ki tudta volna elképzelni is, hogy Őbelőle, a Nagy Szóanyából, az istennők Istennőjéből, Szülőanyánkból, Kenyéradónkból valakik kurvát csinálnak! Igaz, semmivel nem jobb a helyzet a művészet többi ágazatában sem, hiszen a *kalijugában* mindenki fest (és kiállít!, hiába jósolta meg Hamvas Béla még fél évszázaddal ezelőtt, hogy hamarosan érdekesebbek lesznek a modern képekről írt szövegek, mint maguk a festmények, ami – tartok tőle – már jóslata előtt valóra vált). A *kalijugában* tehát mindenki zenét szerez és zenél, a *kalijugában* mindenki újat épít és/vagy restaurál, a *kalijugában* boldog boldogtalan filmet forgat, a *kalijugában*... No de erről írjon valaki más. Értelemszerűen, hacsak nem tartozik a két főntebbi csoport valamelyikéhez. Mindennemű írói elfoglaltságot félretéve mégis azt gondolom, hogy valamennyi botlás közül a szkriptománia a legnagyobb elferdülés. Pontosan az Ige említett szentsége miatt, mely – tudjuk – kezdetben vala, s amely testet öltött, s ma is testet ölt, és lám, elkurvult. A *kalijugában*.

A *kalijugában* mindenki lehet bármi, és ezért lesz belőle senki. A *kalijugában* mindenki lehet bárki, ezért lesz belőle sehol senki.

III.

Az ember valami leküzdhetetlen mélabúval gondol vissza a történelem kezdetei-re, midőn agyagtáblák, pálmalevél, nyírfakéreg, pergamen után nyúlt a kéz, amely az égtől, a földtől, a szellemektől volt hivatva, hogy jeleket véssen rájuk, tulajdonosának pedig teljes és részletes bepillantása volt mindenbe, amit ilyen és hasonló jelekkel még őelőtte megörökítettek rajtuk. Ámbár, igaz, már az az idő is *kalijugának* tekinthető. (Ha mégoly végtelenen, sőt szentségtörésnek hangzik is, de az írás felfedezése, kétségkívül a legmeggyőzőbb bizonyítéka, hogy a világ a *kalijuga* korszakába lépett, hogy a végét járja, hogy emlékezőképessége a leépülés végső szakaszába jutott, amivel szemben, az ellenkező oldalon továbbra is az aranykor uralkodik, az az idő, amikor az egész világot még hiánytalanul éli meg az ember.) E nemzedékek köntösének szegélye azonban akkor még mindig összeért a hésziodoszi hanyatló réz korban élt elődök palástjával, amikor az igazságból és az igazságtalanságból még azért egyformán kijutott. S valóban, ha már a korszakváltás világos jeleiről esik szó, akkor a *kalijuga* hajnalát semmi másról nem lehet olyan pontosan felismerni, mint arról, hogy szkriptomániások pedig nincsenek. Ők csak később burjánzanak el a történelemben.

No és ha manapság a történelem kényelmes kilátójáról körbehordozzuk tekintetünket a bennünket formáló ezredévek szemhatárán, majd beközelítjük a képet, sokáig csak kihegyezett pálcikákból és még nem szomjazó pennákból összerótt, szerény kertecskéket látunk, amelyek hasonló kinézetű fasorokkal és parkokkal váltakoznak szabályosan. S akkor, egészen váratlanul, amikor a fejünk úgyszólván egészen lekókad, egyszer csak látjuk ám, hogy a környező nő-

vényzet mint bokrosodik, burjánzik, mennyire elvadul, hogyan futja be a járdákat és fojtja meg az életet a lombok között és a sövény hosszán, golyóstollaival, írógépeivel és komputerbillentyűzeteivel tekeredik a magasba, az ég felé, úgy, hogy tényleg eltakarja a napot, és a holdfény sem látszik. Ki gondolta volna, ki hitte volna eddig, hogy egyáltalán lehetséges az ilyesmi?! Képzeljék el a *kalijuga* korabeli, ősi prófétát, amint fenyegetően dörgi: „És mondom néktek, eljövend az idő, amikor mindenki betűvető lesz, akinek csak eszébe jut, amikor mindenki azt hiszi majd, hogy ha eszébe villan két mondat, az már vers, három, az már regény, ha oksági viszony van köztük, attól ő már tudós, ha pedig úgy hangzik, mint egy közmondás, akkor már filozófus is. Mindenki azt hiszi majd magáról, hogy ha már magának nem, mindenképpen másoknak lesz érdekes és mellőzhetetlen, mert szinte rogyásig megcsinált mindent: beutazta a világot, eleget táncikált, énekelt, hazudozott, keresztbe-hosszába baszott, mert neki van a legtöbb pénze, a legpiszkosabb lelkiismerete, a legnagyobb csöcse vagy a legüresebb feje. Írónak tartja magát, mások is írónak nevezik majd, ekként szórakoztatja a tömegeket, főz nekik, és bort töltöget poharaikba, ahol vásár meg cirkusz van a világon, oda eljárogat, mindezt egy falatnyi figyelemért, egy önmagából lenyelhető kortyért.” Nem, nem hiszek ilyen-olyan erők létezésében, melyeket naivságukban természetfelettinek mondanak az emberek, de ha volna, magában véve is természetfeletti lenne. Magától értetődően nem is hinne neki senki sem: vak vezet világtalant.

IV.

Ez tehát a dolgok állása. Rettenetes. Kiráz a hideg, ha eszembe jut akár egyetlen mondatom is, amit eddig leírtam. Akkor hát mit csináljunk? S egyáltalán tehetünk-e bármit is?

Sajnos, túlságosan is irtózom mások szabadságának bármiféle megnyirbálásától ahhoz, hogy két kézzel kapnék Schopenhauer ajánlata után, melyet illetően tanácsstalanságomban csak fél kézzel dajkállok. Az én megfogalmazásomban ez így hangzanék: be kellene vezetni a cenzúra intézményét, jobban mondva, megszervezni a szórendőrséget, amely a saját otthonukban, úgynevezett dolgozószobáikban csapna le a firkászokra, és már a bölcsőjükben megfojtaná elmeszüleményeiket. Ha pedig valamelyik torzszülött mégis napvilágot látna, a piactéren várnák be, és olyan népünnepélyt csapnának körülötte, hogy a megmentett szavak tűzpirosan pattogó szikráiból fenséges tűzijáték kerekedne.

A megoldás, elvben, eszményi. A probléma lényege, magától értetődően, a megvalósításban rejlik: a demokráciával megrontott *kalijugában* ugyan ki az illetékes bíró, vagy aki legalább megítélje, hogy ki ítélkezzen az ügyben. Másrészt hogyan kellene megszervezni egy olyan rendőrséget, amilyen után az elmélet sóvárog?

A szívem szakad bele, de kénytelen vagyok megállapítani, hogy válasz nincs. Az elképzelés – elképzelés marad. Mindenkinek, aki nem ír, de írni szeretne, mindenkinek, aki máris ír, de még többet szeretne, továbbra is legyen hozzá joga, a világ pedig nyugodjon bele, hogy mind kevesebbet lesz képes el is olvas-

ni. Fogjuk föl ezt szükséges rosszként, nehogy még komolyabb baj kerekedjék. Ha már egyszer az élő embereknek, akik írnak, nagyobb a becsületük, mint a kihalt erdőnek, amire írnak.

Így van ez a *kalijugában*.

V.

Mégis, én ezt a szöveget a javíthatatlan derűlátás szellemében írom. A *juga* nem a kiegyensúlyozott viszonyrendszer korszaka, nem is az egyenletes haladásé, következésképpen a *kalijuga* valójában az összes többi *jugát* tartalmazza, az integrálódás elve alapján az egyetemes történelem ismétlése dióhéjban, annak viharos fölemelkedéseivel és bukásaival együtt, noha tendenciáit tekintve a hanyatlás korának mondható. Így aztán ebben a hosszú *kalijugás* korban is elkerülhetetlenül visszatérünk, sőt többször is, a rövid *tretajugába*, azaz mikroezüst korszakba. Ekkor természetszerűen lerázzuk vállunkról ezt a szégyenletes demokráciát, és újból eljön az az idő, amikor visszaszerzett közösségi éleslátásunkkal különbséget tudunk tenni bölcsek és okosak között, úgymint fikarcnyi erőszak nélkül, mint a nagy többség spontán vágya és szükséglete, lehetővé válik majd az a bizonyos schopenhaueri rendőrség. A dolgok velejárójaként kisebb *szatjajugák*, mikro-aranykorszakok is várnak bennünket, mi több, éppen egy ilyenbe léptünk be nemrégiben (ezért nem érződik még igazán a hatása);² várható, hogy ekkor újra csak a Szó felkent papjai ragadnak tollat. Ha – tegyük fel – így lesz is, mindennek ellenére megtörténhet, hogy sem mi, sem pedig legközelebbi utódaink nem érünk meg semmilyen látható javulást, hiszen irdatlanul hosszú és a mi fogalmaink szerint csigalassúsággal telő időszakok ezek! Sőt az is megeshet, hogy a hanyatlás, mintegy a korábbi irányzat visszahatásaként, még egy „rövidebb” ideig folytatódik, nos, ez akkor, némi iróniával szólva, egyenesen drámai előrehaladást jelentene! Megtörténhet ugyanis, hogy mindezek a tollforgatók, lassan, de biztosan, abbahagyják a tollforgatást: a televízió, az Internet, a bulik, a nyereményjátékok, nemkülönben mind a szürke, mind pedig a közszolgálati adók mindent elárasztó cocacolizálása hovatovább végre ráéberszti a műfaj művelőt, hogy az effajta írás is erőfeszítésekkel jár és fáradságos, minek következményeként végre az egész világ egyetlen *reality show* lesz, amihez csupán a résztvevők névsorát kell megírni és beolvasni.

Mindez, persze, tiszta spekuláció. Amit mindebben én megtehetek, úgy értem, kézzelfoghatót és meggyőzőt, az annyi, hogy néhány jó szándékú javaslatot intézek a nyilvánossághoz, és elsikoltam fohászomat: a tömegek hagyják abba az írást, hogy ez a világ kellemesebb lakóhelye legyen mindannyiunknak. Ennek szentelem jegyzetem hátralevő részét.

² Ez az alkorszak nálunk a Vízöntő néven ismert időszaknak felel meg.

VI.

Az írás öngyógyító értéke kétségbevonhatatlan. Nyíltan és közérthetően ezt még Freud elismerte, amikor úgy találta, hogy – az igazat megvallva – minden író idejekorán felfedezett neurotikus (ámbár, nem vitás, olyan írók is vannak, akiknél az írás sem segített). De ha azt akarjuk, hogy az irodalom csakugyan irodalom, a művészet – művészet maradjon, ez a hatása csupán az alkotás járulékos jelensége lehet. Az öngyógyító írás pedig arról ismerhető fel világosan, hogy éppen az öngyógyítás a hajtóereje. Az ilyenfajta írói gyakorlatot azután eszerint is kell megközelíteni, azaz mint abszolút magánügyet, mint az önmagunkkal való intim szembesülés ügyét. Ha pedig firkászunk győztesként kerül ki egy ilyen konfliktusból, az nyereség az illető ember, de nem az emberiség számára (jóllehet ekképpen az emberiség is egészségesebb taggal gyarapodott, így igaz, de persze ez megint csak mellékjelenség). A skriblerekkel szemben tehetséges szerkesztőkre van szükségünk, bölcs emberekre, egyszersmind jó pszichológusokra, hogy könyörtelenül és ellentmondást nem tűrően elutasítsák írásaikat az emberiség javára, szerzőjüket pedig taktikusan és jóindulatúan a saját érdekében. A szerkesztő, mindenképpen, biztassa további írásra az ilyen embereket, mi több, hogy főképpen arra összpontosítsanak, ami bennük magukban leginkább kifejezésre vár, ugyanakkor azonban tapintatosan adja tudtukra, hogy túlságosan is sajátos és egyénített irodalmat művelnek ahhoz, hogy a mai uniformizált piacon keletje legyen, márpedig ők, a szerkesztők, ebből élnek, ami – végtére is – igaz. Ha valamelyik szerkesztő netán kivételt tesz, és mégis visszaél egy ilyen szöveggel, ha felfedezi benne a szex, az erőszak vagy bármi más tűzijátékszerűen talmi, csillogó elemét, amely belobban ezen a piacon, kell-e mondanunk, micsoda nagy fokú romlottságra vall az ilyesmi?

Amit eddig mondtunk az írás öngyógyító erejéről, természetesen nem csak azokra a személyekre vonatkozik, akik a „normális” és az „abnormális” választóvonalán libikókáznak, ahogyan azt egy felületesebb olvasás nyomán értelmezhetnénk. Én itt csak tipizáltam a problémát. A megtartandó fő szabály ugyanis általános érvényű: *tartózkodni az írástól*. Eközben teljesen mindegy, olyan személyről van-e szó, aki csak nagy ritkán ír meg valamit, vagy aki, pláne, foglalkozásszerűen űzi ezt a mesterséget, s abból él. Ha az írásról van szó, önmegtartóztatás szükségeltetik. Ellentétben a *kalijuga* förtelmes szállóigéjével, amely minden áldozatát öt perc dicsőséggel kecsegteti, aszkézisra kell törekedni a kifejezőmódban. Ez az egész emberi életre egyaránt vonatkozik, tehát az írásra is. Arra különösen. Ha öt szó rajzik a fejedben, várd meg, hogy négyre ritkuljon. Ha négyre csökkent, várd ki, hogy három maradjon. Amikor úgy megritkult, hogy csak három dönög, várj, amíg kettő nem lesz belőlük. A megmaradt kettőből válassz ki egyet, vagy találd egy újabbat, amely mindkettőt magába tömöríti, na és ezt, ha éppen muszáj, jegyezd le. A bölcs jobban örül a megtakarított szónak, mint ha fia születik, tartja a hindu szólásmondás, majd az ottani emberek még hozzáteszik, hogy nincs az a szöveg, amit ne lehetne ezer szóval kifejezni, de ez az ezer is százba, ez a száz tízbe, a tíz pedig egyetlen egy szóba, vagy akár egyetlen szótagba sűrithető. Akkor, ha ez a szótag a világ teremtését, fennállását és pusztulását ismételteti újra meg újra. Ha így hangzik: *aum*.

Itt is, akárcsak minden más szövegemben, én csak megerősítem a már tudott, de talán nem eléggé ismert, vagy éppenséggel elfeledett dolgokat. Feledésbe merültek így Rilke annyira örökéletű és igaz tanácsai is a fiatal költőnek. Feledésbe ment, hogy mindössze egy egészen egyszerű, de alapvető kérdést kell feltenned saját magadnak: *muszáj írnom?* A benned lakozó író kész-e vállalni azt a természetes lényedet megalázó szadizmust, melybe egykor de Sade márki kényszerült, aki – miután börtönbe vetették és megfosztották mindenétől, még a ruhájától is, nehogy arra is írhasson – oly módon firkálta tele a tömlőce falait, hogy a saját ürülékébe mártotta az ujját? Ha, ne adj’ Isten, erre a magadnak feltett kérdésre netán igennel válaszolsz, szerencsére létezik egy ellenőrző pótkérdés is: *mért kell írnom?* Szórakoztat téged? Vagy neked tűnik úgy, mintha esetleg másokat szórakoztathatnál vele? Talán meg is kereshetnél valamennyit? No de világos, hogy Rilkében a költőre emlékszünk, nem pedig a költőtársához írt levelek szerzőjére. A *kalijugában*, vajon, hát nem lenne elegendő egyetlen kiadóház, ha az írók valóban „végszükség esetén” írnanak kizárólag, egyedül akkor, amikor az írás tényleg „élet és halál kérdése” volna?! Ah, de hát kinek kell ez egy korban, amikor minden, így a művészet is, a ráérő tömegek unaloműző szórakozása?!

Mégis, hebehurgyaság volna a mondottakból arra kilyukadni, hogy a jó írás a takarékoskodó írásmóddal egyértelmű. Igaz, magam is úgy gondolom, hogy – elvben – a mennyiség a minőség rovására megy. Egészséges ösztönünk is ezt súgja, de ha nem, akkor is megtanít rá az irodalomtörténet. Noha mindig kételkedve tekintettem Balzac nyolcórás (írói) munkaidejére, s a gyárimunkás-testvéreknek szóló hízélgést gyanítottam benne, nem gondolom, hogy ha másféle társadalmi viszonyok között él, akkor kevesebbet írt volna. Ha belelapozunk a Balzac lázas munkájáról tanúskodó feljegyzésekbe, nehezen szabadulunk meg attól a benyomástól, hogy az ő „alkotói kényszere” körülbelül napi nyolc órán át tartott. Azt meg honnan tudhatnánk, mi volt nála ez a munkaláz, esetleg nem több a mindennapos, öngyógyító kezelésnél? – tesz fel a kérdést a szkriptomániások. O, tempora, micsoda idők járnak, amikor az alkotás hevét inkább szkriptomániás tünetnek, semmint mániának tulajdonítják! Mániának, amely olyankor szállja meg a halandó lelkét, amikor a szellem sziporkázása ihletettséggé nemesedik. A mániák más korokban annyira elharapódtak, hogy abba az engesztelhetetlen Platón és Arisztotelész is kénytelen volt belenyugodni! Igen, a mániák, melyeket az indiai Abhinava *abhivjaktinak*, „kinyilatkoztatásnak” (!) nevez. No és ha Rilke leveleit már elfelejtettétek, hivatkozzatok bár az evangéliumokra, amelyeket legalább idézgettek: „A cselekedeteiből ismeritek meg őket.” Így már Gide megállapította, hogy Balzac opusa, sok hibája ellenére, hatalmas íróegyéységről tanúskodik. Gide csakis ennek alapján tudta megítélni – *más módon semmiképp* –, hogy hamisítatlan művésszel, nem pedig öngyógyító vagy másféle szkriptomániással áll szemben. (Mellékesen szólva, neked is, kedves olvasó, ez az egy mód kínálkozik, hogy felmérj: az előtted levő szöveg kapcsán is közönséges szkriptomániással vagy skriblerrel van-e dolgod.) Másik végletként pedig egy Joyce-szal találkozunk, aki úgy tartotta, hogy jócskán dolgozott, ha egész nap két mondatot csiszolgatott a szövegében.

Nem mindegy, hogy kívülről vagy magadon belül ábrázolod-e a világot.

Az egymást követő korok közt a legutóbbi, a *kalijuga*, olyan sötét kor, amely a

legelfogadhatóbb becslések szerint 5000 évvel ezelőtt, pontosabban keresztény időszámításunk előtt 3102-ben vette kezdetét. Mi a *kalijuga*ban élünk. Ez rossz hír. A *kalijuga* legfőbb jellemzője, hogy a mánia egyre ritkábban állhat meg magában, ehelyett mindinkább különféle járulékos elemek szennyezik, amely nyelvi síkon jelzői előtagokban ölt alakot. Napjainkban így született meg a szkriptománia.

Örömhír viszont, hogy minden ezután következő *juga* fele annyi ideig tart, mint az előző, ekképpen tehát az összes korok közül a *kalijuga* a legrövidebb, azaz – várhatóan – még nem egész 427.000 esztendeig fog tartani. Ennek a kornak az alkonyán pedig, a világok metszéspontján, gyönyörű fehér ló hátán és az igazság kardjával kezében eljövend Kalki, s ő lesz az, aki az írmagját is kiirtja a szkriptomániás meg minden más mániákus fajzatnak, majd újból megalapozza a sima mánia idejét. Melynek azután újra lejár az ideje, és a végén újfent ilyen-olyan mániákká fajul el.

S így fordul akár ezerszer is. S ez lesz a Brahma egy napja. Négy milliárd-háromszázhuszmillió földi év. A Brahma napját pedig a Brahma éjszakája követi. Négy milliárd-háromszázhuszmillió földi esztendeig.

S ez alkonyati időben a pokol legmélyebb bugyrában sem lel búvóhelyre a „szkripto-mán”. A „man” pedig egész idő alatt gondolkozni, és írni, és látni fog, és csak ellesz már.

BORBÉLY JÁNOS fordítása

Lábversek

Történt egyszer, hogy a lábammal téptem le egy szál virágot. Nem azért, mintha bármi kifogás érhetné a kezét: sőt – miként már meg vagyok írva valahol – nem ritkán a kezünk is jól jön, hiszen sokszor igen praktikusnak bizonyult. Egyszerűen séta közben, a lábamon szandál, látom, hogy egy virágszál szorult a lábam nagyujja meg a közvetlenül mellette levő ujjam (láb-mutatóujj?) közé, mely utóbbi határozza meg, hogy az altest mit akar és mit nem. Így szakajtottam virágot lábbal.

Kifejezetten fontos tapasztalat volt ez nekem. Ha ugyanúgy, mint kézzel, lábbal is lehet virágot szedni, nem lehetne esetleg legalább egynémely más „kézi” munkákra is begyakorolni a lábat? (Most ne tessék hamarjában ellenvetni, miszerint vannak már, akik születésük óta, vagy súlyos baleset következményeként nélkülözni kényszerülnek a kezüket; én a láb olyanforma begyakorlásáról, öntudatosodásáról beszélek, hogy azután spontánul működjön, hitelt érdemlően kifejezze azt, amit az altest éppen gondol és szándékozik, ahelyett, hogy több-kevesebb sikerrel szajkózza a felsőtest gondolatait és érzelmeit. Ha a láb ekképpen önállósulna, valószínűleg az agyat is önállóságra serkentené, mely akkor hitelesebben értelmezné az altest megnyilatkozásait.) Miközben kéjes örömmel fedeztem fel magamban egész sor ilyenfajta lábmunkát, mi sem természetesebb, a végén megint csak a költészetnél kötöttem ki: mármint hogy, miként nézne ki a lábvers?

Minthogy a láb – kezünkkel ellentétben – önkéntelenül tépi le a virágot, a lábversnek is mindenképpen önkéntelennek kellene lennie. Szabad-e feltételeznem, hogy a lábköltészetben akkor alighanem szürrealista beütések lappanganának? Nem, dehogyis. Túlhaladtuk tán azt az időt, amely nem tudott különbséget tenni a spontaneitás és az automatizmus között. Inkább arról lehetne szó, hogy a lábköltészet, a maga hamisítatlanságában, a kéz közvetítése (cenzúrája) nélkül sikerrel artikulálhatná a sípcsont megfigyeléseit, az ágyék gondolkodását (sőt megfontolásait), a rüsztyök ábrándjait, a herék reményeit vagy a nagyajkak, kisajkak vágyait, a végbélnyílás aggályait, nemkülönben, s mért ne – ó, micsoda izgalmak! –, egyenesen nyomába eredve Achilles emlékeinek a sarkát illetően, átírná az *Iliász* jó részét!

Járáthatjuk mi így az eszünket a végtelenségig, de hát a lábköltészet lehetőségei is hasonlóan beláthatatlanok. Mi több, mély meggyőződés, hogy éppenséggel benne rejlik költészetünk jövője. Olyan poézis lesz ez, amely nem kér minduntalan elnézést, nem magyarázkodik, nem hivatkozik alibire, bizonyítékokra. Hanem nevükön nevezi a dolgokat, s ha kell, maga fogja előcitolni. A lélek lélekként, a test testként énekel majd. Nincs olyan többé, hogy a testnek a lélek súgja oda a dallamot, rímeket csempész hozzá, s a végén még el is szavalja neki. Mindenki verse helyet kap, és kell is majd mindenkié. Kéznek a kézé, a lábnak a lábé. Hogy mindketten test legyenek. Hogy a testi – testi legyen.

BORBÉLY JÁNOS fordítása

Próféták és madarak

I.

Azt a sok prófétát meg avatárát nem kell éppen az egekig, a csillagos édig magasztalni. Nekik egy jottányival sincs több közük a csillagokhoz, mint a madaraknak, és az égből sem szálltak alá különbül, mint a madarak, például. A prófétákra és avatárakra pedig csakis azért van szükségünk, mert mi nem értünk a madarak nyelvén. Példának okáért. Nem másért, ezért is vannak egyáltalán. Az égből szállnak alá. Csillagokból gyúrva. De az igazság síkján mérlegelve a dolgot, valljuk meg, oly mindegy, hogy ez az ég és azok a csillagok prófétává, avatárává vagy madarakká állnak-e össze, ha megalvadnak. Teljesen mindegy. A különbség csupán a mellékesebb igazság síkján – ennyiben az első kanyarban – nyilvánul meg, mivel mi nem értjük meg a madárscicsergést, a tücsökzenét, a levélzizegést, a víz csörgedezését, hogy a kő konok hallgatását ne is említsük, vagy a tücsök ciripelését, a víz fodrozódását, az elcsendesülő madárfüttyöt pedig pláne ne. S hogy akkor a fenyőről a fenyőtől, a bambuszról a bambusznádtól tanuljunk, miként azt Basho japán költő megénekelte, vagy ami még jobbnak látszik: hogy a bambuszról a fenyőfától, a fenyőről szólva pedig a bambusztól vegyünk leckét. (Erre való a költészet, azért van. Mármost, hogy a létnek szószólója, lényünknek feddő szava, érverésünknek zárszava legyen, végül is, hogy maga legyen a beszéd.) Mindenesetre az említett különbség kizárólag azon a feltevésen alapul, hogy a próféták és avatárak szavát általában jobban megértjük, mint a madárscicsergést, noha a történelem elsődleges funkciója annak szüntelen bizonygatásában merül ki, hogy a feltevés valójában előítélet. Eddig a pontig, gondolom, elég világos a dolog. Összegezőképpen hadd mondjuk el tehát: minden megtestesülés alapvető rendeltetése szerint a testtelenség testet öltése, s abszolút értelemben egyenrangú minden más megtestesüléssel. Hatványozottan, halmozottan azonban csak attól függően, mennyire áll közel az ember szívéhez, amely miatt megnyilatkozott. Ennyiben tehát a próféta meg az avatára magasabb rendű lehet a madaraknál, hiszen az emberi száj jószereint puhább a madárscsőrnél, az áldást osztó kéz pedig melegebb a melengető madárfészek fölé boruló szárnyaknál. S mintha még mindig nem volna éppen elég bucka ezen az egyenes úton, ímhol még egy: merthogy a prófétákkal egy időben hamis próféták is születnek. Ha a próféták eltakarítják az útról a botránykövet, a hamis próféták lesznek azok, akik visszagörgetik oda a most már a tenyerük verejtékétől is elnehezült követ. Ha az előbbiek az utat, az utóbbiak mármost az utast egyengetik.

II.

A tárgyban, amely itt érdekel bennünket, a hamis prófétát, természetesen, Assisi Szent Ferencnek hívják. Ő az a próféta, aki szabályos vagy szabálytalan időközökben – ezt nem tudjuk – előkerül, hogy újra meg újra utunkat állja a madaraknak szóló híres prédikációjával. Ferenc szentbeszéde, melyet hozzájuk intézett, történelmi csúcspontja a próféta meg a madarak közötti kibékíthetetlen ellentét radikalizálódásának, mely végső soron arról szól, hogy a madarak nem lehetnek meg a próféta nélkül, a próféták viszont vígan megvannak madarak nélkül. Alighanem úgy van, hogy egyedül e katolikus szent, mondhatni, kétségbevonhatatlan tekintélyével magyarázható az a – különben – teljesen érthetetlen jelenség, hogy tudomásom szerint senki, éppenséggel senki sem mutatott rá ennek az epizódnak minden természetellenességére, igazában az egész elgondolásnak arra a félelmetes perverzitására, hogy az ember, a maga tökéletlenségében, taníthatja a tökéletes madarat, méghozzá a maga nyelvén a maga nyelvére! Itt Keyserling észt grófot illeti minden dicséret, amikor azt írja, hogy az *atman*, ahogyan a hinduk nevezik a létet, „teljességében kifejeződik a legjelentéktelenebb lényben is, ha tökéletes”. Mégpedig annál fogva, tenné hozzá a hindu ember, mert az igazság akkor ragyog fel a legtisztábban, amikor minden teremtmény következetesen a maga sorsát éli, nem a másét, midőn híven megtartja azt a *dharmát*, melynek jegyében született. Ferenc azonban, noha talán valóban szent volt, egész biztosan nem volt bölcs is egyszersmind. No de nyúljunk vissza magukhoz a forrásokhoz, melyek ránk örökítették ezt az esetlen esetet. Hagyatkozunk legelső életrajzára, melyet közvetlenül Ferenc halála után IX. Gergely pápa rendelt meg Celanói Tamástól.

A huszonegyedik fejezetben így azt olvassuk, hogy a későbbi szent vezetésével három ferences testvér utazott a Spoleto völgyében, s Bevagna városka előtt arra lettek figyelmesek, hogy „rengeteg mindenféle madár, köztük galambok, varjak és „*montachinik*” lepték el a fákat.” (Az *Analecta Franciscana* a felsorolás végén a *mulacchie* tájszóval él, de hát alkalmasint valamiféle fényes-fekete tollazatú hollók lehettek. Bármelyik madárfajról legyen is szó, az itt a legérdekesebb, és minden további nélkül a végsőkig jellemző, hogy már Giotto, maga is a hivatalos kereszténység régi jó, puritán hagyományainak szellemében, alig száz évvel Ferenc után, a szóban forgó jelenetet ábrázoló freskóján csakis és kizárólag galambokat festett! Giottónak tehát sikerült bebizonyítania, hogy Ferenchez képest egy lépéssel tovább is juthatunk: a madarak elméjét, igaz, meg kell világosítani, de nem mindegyikét, csak a „jókét”. (Vagy a „rossz” madarak valójában, és az igazság nevében, idejekorán szétszéledtek?) „Isten szolgája, Ferenc”, amit senki sem von kétségbe, „olyan ember vala, ki tele volt lángoló szeretettel, s aki nagy-nagy részvétet és gyengéd figyelmet táplált magában az alacsonyabb rendű és oktalan teremtmények iránt is, most hozzájuk sietett, a társai pedig”, egyedül azok tehát, akik rászorulhattak volna részvételére és szeretetére, „az úton maradtak”.

Egy szó, mint száz, ekkor következett az a kísérteties jelenet, amikor Ferenc a madarakat is a szokásos *pax vobiscum*mal köszönti (mért, hát már nincs velük pontosan annyi béke, amennyit mint madarak el tudnak viselni?), majd maga a

prédikáció is, az legalább rövid, úgyhogy egészében idézzük: „Húgocskáim, madarak! Ti igen sokkal tartoztok a Teremtőnek. Azért mindig és mindenütt kötelesek vagytok dicsérni Őt. Mert kétszeres, sőt háromszoros ruházattal látott el benneteket, tollat adott, hogy felöltözzetek, szárnyat adott, hogy repüljete, és minden mást is, amire szükségetek van. Isten emelt fel benneteket nemesebb teremtményei közé, és általa adatott meg, hogy kedvetekre cirkáljatok a levegőégben. Ti se nem vettek, se nem arattok, Ő mégis úgy gondoskodik rólatok, hogy semmire se legyen gondotok.” Egy ilyenfajta „prédikáció” után mindenképpen, méghozzá tüstént, vissza kell kanyarodnunk grófunk szavaihoz, annál is inkább, mert erről a szentbeszédről magunk is nyugodtan leszedhetjük a keresztvizet. Ugyanis mit jelentsen az a kitétel, hogy a madarak „mindig és mindenütt kötelesek dicsérni Teremtőjüket”? Azt-e, hogy csapongó szárnyalásuk közben a *Sanctust* csiripeljék? Vagy hogy ágról ágra ugrándozva minden ugrást egy-egy odaillő antifónával kísérenek. Melyet egyébként a közeli templom eresze alatt tanultak meg, miközben következetesen a fülük mellett eresztették el éhes fiókáik kétségbeesett csipogását, amellyel még egy-két kukackarikáért rimáinkodtak? Az is segített volna, ha Ferenc mély vallásossága mellé némi szerény tudást is felcsipeget, ugyanis ha tudja, hogy a madarak már énekükkel is a Teremtőt dicsérik, akárcsak az emberek zsoltáraikkal, sőt ők még jobban is, mert sorsuk rabjaiként ebben az embernél is tökéletesebbek, és eszerint az új meg új próféták és avatárak helyett újból és újból mindig csak egyetlenegy, vagyis Assisi Szent Ferenc élettörténetét kellene hallgatniuk vagy olvasniuk.

Azonban, tudjuk, nem így állnak a dolgok, hanem éppen akkor, amikor azt hinnénk, hogy mind a madarak, mind az emberek már épp elég kárt szenvedtek, Celanói Tamás – öneki pedig, amikor jómaga sem hisz, akkor is hinnünk kell – azt üzeni a folytatásban, hogy a madarak „nyakukat nyújtogatva, szárnyrepedve és csőrükkel tátogva vagy ki-ki a maga módján merőn figyelve adták jelét elragadtatásuknak”. Szent Ferenc pedig köztük járva a csuhájával súrolta, meglegyintette fejcskékjüket és testüket, majd legvégül „a kereszt jelével megáldotta, és útjukra bocsátotta őket, engedelnyt adva nekik (*sic!*), hogy újra fölrepüljenek”. De hát akkor minek léteznek madarak? S mitől madarak ők egyáltalán? Mindig, amikor csak újraolvasom Ferencnek ezt a szentbeszédét, majd pillantásom Giotto freskójára esik, egyre lesem, hogy azok a galambok mikor rántják meg a tollazatukba sülyesztett villámzárat, hogy onnan fürgén kipattanjon a nyáj egy, két, három... húsz példánya, és összefogódzkodva karban rázendítsen egy allelujára! Valami mélységes illetlenség, ízléstelenség, romlottság, alattomoság, elferdültség és gonoszság sejlik fel abban, amikor a hazugság úgy él vissza Isten jámbor szolgájának elgyötört és kiaszott kis testével, hogy a sokféleségnek éppen a Jóistentől előrelátott felfoghatóságát és a vele szembeállított egyfésülés felfoghatatlanságát sutba vágva, az ő szavaival próbálja a templomi padokba gyömszőlni és szabványosítani az egész természetet és világot, az oda beülő személyeket pedig személytelenné tenni. Nincs semmi hátborzongatóbb a szeretet borzongatásánál, és éppen e rokoníthatósága miatt a misszionáriusi szeretet agresszivitása a legborzalmasabb, amely Isten ígésétől átforrósult állkapcákkal tekeri ki a galambfiókák nyakát, majd ugyanezeknek „engedelnyt ad, hogy újra fölrepüljenek”.

Assisi Ferenchez képest Giottónak legalább a bot vékonyabb vége jutott ki: a tér művészeként őt nem a hit és a hitetlenség, ez a gyóntatószéki savó teszi azzá, ami, hanem művészi térérzéke, az a mélyről jövő, sűrű, tápláló massa, mely felhörpintve élte. Túlságosan is nagy formátumú művész volt ahhoz, hogy Isten szegénykéjére vonatkoztatva ne hagyta volna ott freskóján az igazság lenyomatát: Ferenc áldást osztó kezét – feketében.

III.

Ferenc őszinteségéhez és jóindulatához nem fér semmi kétség. Akár a madarakról, akár a halakról van szó (ugyanez a fejezet adja hírül, miszerint egy hasonló prédikáció után a halat is „békében elbocsátotta”), akár mindazokról a szerencsétlen „szárnyas lényekről, mindazokról az állatokról, mindazokról a csúszómászókról, vagy akár élettelen teremtményekről” lett légyen is szó, amelyeket „a Teremtő dicséretére és szeretetére” szólított fel. Abban sincs semmi okunk kételkedni, hogy ők „azonmód engedelmeskedtek: elhallgattak, és el nem mozdultak mind a szentbeszéd végéig”. De csak azért nem, mert a madarakat, halakat, szárnyas lényeket, ezeket az állatokat, csúszómászókat, élettelen teremtményeket mind – Assisi Szent Ferenc becsapta! Ő, szegezzük le még egyszer, kétségkívül istenfélő ember volt, e tekintetben tehát igaz próféta is, ámde az ég és a föld ez oktalan teremtenyeit éppen a benne levő ellenállhatatlan erő térítette le saját igazságuk útjáról, hogy azután egy másféle beszéd, más nyelv, más faj tévútjára terelődjenek. A helyzet iróniája, hogy Ferenc mindezen lények hangolásából nem hallotta ki, hogy ekképpen máris Teremtőjüket magasztalják, ők viszont csak a hangoskodását hallották. Ferenc nem észlelte, ami volt, a madarak pedig azt hallották, ami nem is. Hamisítatlan varázserejével előbb magához édesgette, majd a maga készítette kalitkába zárta őket. Rajongásának bűvös furulyájával előbb lecsalogatta a madarakat a szikrázó égből a ködbe, azután mindinkább belemelegedve annyit ködösített nekik, hogy a fele is sok lett volna.

Akkor hát mit kellett volna tennie? A válasz igen egyszerű. Amit a többi szent is: az embereknek prédikálni. Ahelyett, hogy az úton hagyja őket, és a fecskéknek szól oda, hogy most már „eleget fecsegtek”, s jobban teszik, ha „most szép csöndben maradnak mind a beszéd végéig... és meghallgatják az Úr szavát” (*mintha nem azt hajtogatnák mindig és mindenkor*). Gyakrabban kellett volna tennie azt, amire ugyancsak képes volt: Greccia alatt Ferenc csupán az ölébe vette a riadt nyulacskát, „anyai szeretettel” megsimogatta, megnyugtatta, utána pedig „elengedte, hogy szabadon térjen vissza az erdőbe”; Perugia közelében, a tó szigetén, ugyanezt tette egy házinyúllal. Ezt is Tamás mondja. Tamásnak pedig, hadd emlékeztessünk, mindig hinnünk kell. Még akkor is, ha maga sem hiszi, amit mond.

Ferencnek pedig azt üzenem: ha a galambok, fecskék, varjak és hollók szavát meg nem hallottad, ha a halakat, csúszómászókat meg az összes többi földi és égi, élő és élettelen lényt nem voltál képes meghallani, akkor hallgass meg legalább engem angyalfüleddel a mennyországban. Mert ha én letérek az útról a sű-

rűsbe, akkor sáros fülekkel és hímporral a szememben térek oda vissza, a kukacoknak pediglen, amelyek újra és újra felmondják nekem a természet e csodás szentbeszédét, nem karikánként cseppentek magamból, hanem egész közösségüknek. Ráadásul egész fészekkel fészkenként. S ha kígyófészek találtatik, annak nemkülönben.

BORBÉLY JÁNOS fordítása

Húsom romlása

*Egyszerűen elalélok a félelemtől,
ha arra gondolok,
védett és egészséges maradhatnék,
eláll a lélegzetem, egyszerűen térdre rogyok,
amikor az a gyanúm támad, hogy meghalhatok
örökre, egészben és élve.*

*Borzalmas, amikor bezárul halálom
forró bizonyosságának torka.
Egyszerűen, mint mikor érzem a menekülést
– itt az idő, hogy továbbinduljak.*

Figyelmeztetés (I.)

*Már átkozott,
akit soha nem átkoztak el.
Mennyországa létezik.
És övé az éden kulcsa.*

*Az ég szereti
majd, és meglehet, szüksége is lesz rá,
isten lesz,
és istenekkel barátkozik.*

*Éppen ezért
nem lesz a sivatárságnak pokla:
több lesz,
illatosabb,
a vessző kihajtott
és kivirágzott,
fenséges, úgy mérges,
mesés és fényes
pomipás és édes.*

Csak soha nem lesz vége.

Figyelmeztetés (III.)

Ne higgy a lépcsőknek,
azok vezetnek.
A mennyhez támasztott létrának
ne higgy.
Török el: fokról fokra.

Kopog: visszhang visszhangra,
hol szomjaztad hallani a hangot,
hol a menekülés utat mutatott.

És az ajtók mögött a vég dobog.

BOZSIK PÉTER fordításai

Hegy a felhők felett

Napoz, egez, már földezem.
Valóságot álmodom, álmot vallok,
amit az élők hajába fonok!

Te a saját árnyékod daganata vagy.
Beteg a gyógyszer, mert meghosszabbítja napodat.
A boldog füzek napján,
mikor elkomorodsz a küszöb ajtaja előtt,
nyom nélkül kilépsz a hallás törzséből,
a kenyér szentségéből,
a vér meg csak dől.

Ha daganatoszá válik neked az időben, ahová a tér még nem érkezett meg,
a földes verklis kinevet, és megtekeri hengerét,
ezt lehet.

De eltavaszozott tavasszal lombod ne bontsd szét:
egy ág, melyen cseresznye nő és ujjak,
egy és mennyi vér,
amely mar,
amit mar,
tündöklő hajam, melynek fénye fajtámba vakságot szór szét,
amelynek fénye világított elsőként.

Lényegre térés

*Egy órácskára tükröt állítottam magam elé,
de a világnak, hogy megmutatkozzon, ennyi elég,
azért, hogy elhallgasson, hogy meglássa, hazudik,
már evolúciókon át lökdösöm felé.*

De benne szembogaram látni önmagát szeretné.

*Ezért fordul a fa, benne a madár,
binnen a szív fordul, és jajong.
Én is fordulok és nézem,
mi az, ami nekem a fánál, madárnál és az ő szívénél drágább vajjon.*

Árulás nélküli világ

*Eszébe se jutott senkinek felfedni a világ tengelyét, mikor az terebélyes fává nőtt.
És most erdőket irtunk.*

*Senki sem emel önmagára kezet, hogy le ne engedje, ameddig el nem ernyed.
És most van gyerekkorunk, szerelmiünk és temetőink, mindenféle művészeteink, háborúink és reményeink.*

Senki, amikor még lett volna rá idő, nem gyanakodott senkire.

Így az feloszlott az italban is, a teremtményben is, életben is, amely, egyre inkább úgy tűnik, van is és lesz is.

És senki, de senki, aki a rímekkel felhagyna! Hogy a szavak szavak legyenek.

Senki, ki a némaságot kigyógyítaná.

Az, akivel minden reggel, a nap sugarain felhízva, derülten engednék teret a fénynek.

Evolúció

*Először megöltük az istent
majd az isten emberré lett,
bárány – öltük így és
egyre ritkább és soványabb lett.*

*Először feláldoztuk magunkat
majd végül az istent is,
most feláldozunk
akármit és akárkit – az istenit!*

*És nem áldozunk semmit,
pecsétünk az ima,
és amikor lelkén keresztülfúródik
a kés – nem talál már, csak egy halottba.*

*Végül mégis érthetetlen,
hogy még mindig létezik a világ,
a nap felkel, meg nem áll,
de minden hajnal későn dereng.*

Szavak, melyeket nekünk mondok

*Megszokhatnám, hogy bordáidat ujjaimmal keresztüldöfjem,
de én szeretlek,
minden szerencse ellenére.
És a remegés is megszokhatná térdeidet,
a nap szemeidet,
az élet a véredet,
hogy lesből, testközelből hátadba döfjem a kést,
amellyel elefántmemóriám határát körvonalaazod meg.*

Köszönöm neked.

*A csillagoknak az égen az ég nem kell.
A kiütéseknek jó a bőr is,
a bőrnek a test
a lélek teste.*

*Maradjunk egymásnak más,
hogy a sötét ég ne zuhanjon
az imádkozó emberek fejére.*

A lélek tükre

*Nézed a tekintetem. Látod, hogy nem hazudik.
Ha belőlük mégis nyugtalanság fenyeget,
azok a lélek vágyakozásai, amelyek téged keresnek.*

*Látod a tekintetem. Látod, ahogy lát;
hogy benne nem tükröződik a világmindenség,
azt jelenti, hogy a látás egyedül téged nem szégyell még.*

A szláv Isztria visszhangjai

Két vers

*éld az életed
hald a haláloed
ne élősködj
ne halódj
gyötrődj*

*akkor barom vagy
akkor halott vagy
hulla*

*csak éld le
csak hald le*

*az élet kerekét
pergesd le
és a halálét*

TÓBIÁS KRISZTIÁN fordításai

A Vis-szigeti démon

Már öt-hat éve lenne, hogy nem fordult meg ebben a full undorító lebuiban? Noha számtalanszor elment az alumíniumajtó előtt, ha most nem kellett volna a Nagy Szerkesztőtől megkapnia egy ősrégi adósság utolsó részletét, most se, és máskor se szánta volna rá magát, hogy magába engedje ezt a baljós akváriumot. Ugyanezen a kavicsos ösvényen, kócsagként taposva száraz lenyomatokat a fekete, mozdulatlan tócsák közé, lépkedett régen is, Tamarával folytatott első, vére menő vitája után; Ive Pečarević egy ártatlan mondatára, hogy egy szőkeséggel látták Rijekában, majdnem ráment rövid ideig tartó erotikus szerencséje. Most ez az egész bonyodalom a távoli múltban hevert, darabokban, mint egy hétféjű sárkány, amelyet véresen hagyott maga mögött, Ive pedig, az ő balfék barátja, valami fura összeesküvéstől övezve, még mindig nem tudta, hogy az ő Tamarája már régóta nem az övé.

Künn, nyilvánvalóan, köd volt, és nedves, súlyos és fagyos téli sötétség – középiskolai nocturne, mondhatnók. A hámló ajtó mögött sűrű, folyékony füst várt rá, amelyben csak kopoltyúval lehetett lélegezni, sörösüvegekből és kiszáradt korsókból álló atollokat látott, és egy-egy magasba emelt cigiből kinövő szürke, ködszerű indákat. Nem valószínű, hogy azonnal ráakad a Nagy Szerkesztőre, noha aznap reggel pontosan belőtték az időpontot: abban a pasasban soha nem lehetett megbízni. Ezért megkereste Ive Pečarevićet és a Kis Nikót, hogy megérdeklődjék náluk a század állapotát, no meg a sajátjukat, és hogy esetleg megtudjon valamit a... nem igazán volt biztos benne, hogy bármit is megtudhatna tőlük.

Ász póker

De, mintha a sors rendezte volna így, mindannyian ott voltak, ami ritkán fordult elő: Fabek is, Janković is, Žare is, Lédi Marianna is. Quattro staggione. Ász póker. Kos, oroszlán, bika és barom.

És Ive Pečarević. A démonok királya ezek között a gyermeki entellektüelek között.

Dalibor Šimpraga 1969-ben született Zágrábban. 1999-ig irodalmi kritikákat írt, ekkor Igor Štiksszel együtt kiadta a *22 u hladu* (22 fok árnyékban) című kortárs horvát prózaantológiát, amely közvetlenül a horvát próza újjászületésének tartott FAK (Festival A knjizevnosti – Az A-osztályú irodalom fesztiválja) előtt jelent meg, és így fura sorsra jutott: egyszerre minősítették „jóstehetségűnek” (Slobodan P. Novak) és tökéletesen anakronisztikusnak. A zágrábi szlengben írt rövidprózáit, amelyek több éven át jelentek meg a *Godine nove* című kulturális folyóiratban, *Kavice Andreja Puplina* (Andrej Puplin feketéi) címmel adta ki 2002-ben a Durieux – néhánynt közülük lefordítottak angolra, franciára, szlovénra és lengyelre, pontosabban londoni, párizsi, maribori, ljubljanei és varsói szlengre.

És Andro. Mások életének apró megfigyelője. Fordításból él, és a mások szövegeiben előforduló angol és német szerkezetek gyöngécske megoldásaira tud begerjedni.

„Ezek még mindig ide járnak”, mondta, csak úgy magának, meglepődve, mintha azt mondaná: nahát, hisz ezek még mindig szenesvasalót használnak!

– Ó, nicsak ki jön itt, egyenesen az égből ereszkedik alá.

– Voltam Kalebnél, és...

– Mi, megint kétszáz decibelen nyomta neked a nótáit? – vágott közbe Fabek.

– Ha tudnád, mi mindene van a faszinak, nem szarakodnál itt.

– Oké, de ha zúg a füled, nyugodtan tehetsz úgy, mintha nem hallanál bennünket. Fabeknél ma úgyis beütött a rossz viccek éjszakája – mondta Janković.

– Hát persze, amikor egész este rossz sörrel itatsz – védekezett Fabek.

– És hol van a Tamarád? – kérdezett rá valaki.

– Hát őrzője vagyok én a felebarátomnak? – horkant föl Goran. – Nem tudom.

– Fél tizenegykor a Téren lesz – szólalt meg halkan Andro. Hogyhogy, miért? Egy éjszakai előadásra mennek, kabaré, vagy valami hasonló. Jöhetnek a többiek is, ha kedvük van.

Nem érti ezt a barátságot, amely kívül esik a látókörén. Amikor éppen „nem jössz számításba”, ott van Andro, aki olyan rendes nézésű, békés, jámbor, és levajaz vele egy mozit vagy egy színházat, vagy egyikét azoknak az unalmas koncerteknek, amelyekre Tamarának soha nem sikerült téged rábeszélnie. A kultúrát egy tea mellett megejtett beszélgetés követi, ki tudja, te szóba kerülsz-e. Nem mondhatod, hogy nem vagy féltékeny, ez legalább emberi megnyilvánulás, noha fedezet nélküli, hiszen az egyetlen vagy, akinek kizárólagos joga van Tamara anatómiai szolgáltatásaira, de mégis...

Valaki valamit javasolt, és a társaság megmozdult. Hova menjen? Miért menne ő is, amikor *ott valahol* megint csak ugyanaz vár rá? Egy újabb telefüstölt barlang, harsogó zene, árnyékvilág. Részeg kölykök, unalmas alakok a pultnál, a téli esték tipikus állatvilága.

Kiitták söreiket (helyi lötyteiket, Tuborgjaikat és Heinekenjeiket), és elindultak, lassan és ráérősen, a Tér felé, hátrahagyva a Kis Nikót és a nagy Pečarevićet alkoholos Árkádiájukban. És Mariannát, hogy óvja őket a gonosz szellemektől.

Fabek megállt egy cipőbolt kirakata előtt. Tényleg, milyen fura, ennek az infantilis, beteljesületlen költőnek gyereke van. Egy ötéves kislány. És az ember erre csak néha döbben rá, például ilyenkor, amikor megállt egy gyerekholmikkal telerakott kirakat előtt.

És ez a szent fölállás talán még egy ideig megmarad, ha Zare hangja bele nem csobban a csönd közepébe:

– Mozdulj már, ember. Mászol, mint egy tetű.

Szétszórt teher

Igen, a többiek is jönnek az előadásra. Pusztán unalomból. De ő nem. Visszatér abba a lebuja, ahonnan elkezdték ezen rövid *körutazásukat*. Ott talán már vár rá a Nagy Szerkesztő, és a hajdanvolt honorárium egyik ezreskéje.

– Többszörön!!! – hangzott föl Ive öblös, rekedt baritonja, amint Goran belépett. A beszéd zaja azonnal elült, és sok nyak nyújtózkodott éppen a szeszkimérről legmélyebb mélysége irányába.

– Többszörön, többszörön, hogy a fene ögye mög!!!

Ott, a pince mélyének torkában, ahol a perspektíva eltűnt egy nagy kabáthalomban, a *Budweiser*-tábla alatt, magányosan és részegen ott állt öreg barátja, könyökével a pultba kapaszkodva. A tekintetek keresztüzében, merthogy gyorsan odaállt Ive mellé, aki uralkodóként tornyosult ködbe borult birodalma fölé, Goran a figyelmét egy üres korsó fenekére fordította, amely a pulton várta, hogy a pincér utánanyúljon bűnös kelyhének. A tömeg nézte őket és várta a folytatást, Ive imbolygott, részegen böfögve és a gyomorsavtól fintorogva, de Goran is várt: arra, hogy lanyhuljon az általános érdeklődés.

És valóban: kiderült, hogy a sokat ígérő jelenet nem más, mint egy alkoholistikus megnyilvánulás, „piás” affektálás a további történések kifejlődésének reménye nélkül, ezért a téglatorokban ismét fölmorajlott a beszélgetés, elnyomva az eléggé hangos zenét, amelynek a zaja mégse zavart senkit.

A pultnál aztán zavaros és unalmas mellékvágányokra kanyarodott a beszélgetés, meg elhangzottak a számtalanszor kimondott megállapítások: hogy a költészet hanyatlása amiatt következett be, mert nincsenek már olyan autentikus alakok, mint Danijel Dragojević, az összes többi nem más, mint „te csak várj, míg felkel majd a nap”. Kis Niko szereti ezt a témát, és mindig hozzáteszi, hogy Maleš se az, amire „számítana az ember”, mert a *Gyakorlat* című kötete után csak ugyanazt darálja újra meg újra. Ive viszont fölhorgadt: „Na és Sever? Sever mi-csoda? Ő a messiás!”, és a beszélgetés hamarosan két-három külön ágra szakadt, mindenki magyarázott valamit a másoknak.

Goran unatkozott. Rászállt a Kis Niko, és azon volt, hogy majd elmagyarázza a *Szétszórt teher* és *A teknősbéka vetkőzése* zsenialitását; és mindez rendben is lett volna, ha ő már nem sokadszor hallgatja Niko elméletét: „csak vesz egy tetszőleges motívumot, és esszét ír belőle, remekművet...”

Valaki egy cigisdobozból elővett egy lazán tekert jointot, és körbeadta. Mindenki energikusan beleszívott, görcsbe ránduló nyaki izmokkal, összeesküvőként igyekezve visszafojtani lélegzetüket. Kis Niko úgy megfeszült, mint egy súlyemelő, és a slukkot leszíva alig érthetően nyögött, mutatoujjával a szája felé mutatva:

– Így kell... így, így...

Amikor az égő staub Ivéhez ért, alaposan szemügyre vette, mintha csak egy gyurmából formázott élethű fasz lenne, elhallgatott, fejét mélyre hajtva; és többé nem engedte ki a markából.

A pincér kissé nyugtalan lett. Általában megkínálták fűvel, de ezúttal, úgy tűnik, le fog róla csúszni, mert Ive valamit izél. Letette a kistályfényességűre törölgetett poharat, áthajolt a mosogató fölé, és belenyalt a levegőbe, affektálva kunyizva:

– Főnök... adj egy szippantást!

Ive viszont, oda se pillantva, föl váltva szívta és méregette a csavart cigit.

– Na, Ive, ne legyél irigy kutya – szólalt meg ismét a pincér, megérintve Ive vállát.

Ive határozott mozdulattal ellökte magától, mintha egy támadást védene ki, és amikor emez megismételte kérését, Goran kebelbéli barátja, kissé részegen és magányosan, kapásból vágta oda, idegesen, mintha egy alattvalóját bocsátaná el:

– Kobj le, embör, kobj le!

A pincér kitartó volt. Igyekezett kedves lenni, meg-megsimította Ive vállát, megfogta a karját. Ive igyekezett szabadulni, és amikor, belefáradva, nekitámaszkodott a márványpultnak, a pincér megsimogatta a tarkóját is.

Ive rántott egyet a fején, és fölhorkant:

– Haggyá, buzi!

Pizza

Erre a pultnál fennálló kompozícióban megszűnt minden dinamizmus. Azt mesélték, hogy a pincér tényleg jobban szereti a saját fajtáját. Megint csak a korszóba mélyesztetted a tekintetedet, nem akartad látni a többiek reakcióját: most mindenki odafigyel, te meg legalább a saját tekintetteddel csökkented a jelenet kínosságát.

A Kis Niko gyorsan szeretne volna menteni a helyzetet: hirtelen és mesterkélten szóba hozta a kosárlabda-bajnokságot, és noha a szándéka átlátszó volt, sikerrel járt. A többiek ráharaptak a témára, a pincér meg e fordulat láttán a mosatlannal kezdett el csörögni.

Megérkezett a Nagy Szerkesztő is, és a szokásos mondatok és üdvözlések után azonnal folytatta útját a mosdó felé, talán hogy beparfümözze az orrát. Goran szófogadóan leült az egyik asztalhoz, ahol majd elfogyasztanak egy gyorsítót, és elrendezik követeléseiket.

Amikor fél óra múlva visszaért a cuccaiért, ismét az autentikusság volt a téma. Széthulló memóriájával Ive, az ő részeg Ive barátja, félig összefüggő tényekkel bővítette az előző témát:

– ...épp ma olvastam a Glorijában, ti tudtátok, hogy Dino Rađa a legjobban úgy szereti, ahogy a felesége csinálja...

Senki nem figyelt rá, de Ive kitartó volt:

– ...és mit szeret úgy a legjobban, ahogy a felesége csinálja. Na mit? Hát – a pizzát.

– Picsát? – fordult oda Lédi Marianna, és a rikító sárga hajfonata megmozdult a fején. – Mi ebben a furcsa?

– Nem picsát. Pizzát, te süket, pizzát.

Mint amikor Bobo és ő... a padlásról. És már belebújt nehéz dzsekijébe, amikor Ive, kezében sörével, átölelte.

– Há' hova, embör? Hova, evangelista meus?

A szemén hártya volt, nedvességhártya, söratropinból.

– Megyek, Ive – szolt Goran. – Még meg kell írnom valamit.

– Ha köll, hát köll.

Vállon veregette Ivét, és elindult, különösebb búcsúzkodás nélkül. Már jócskán elhaladt a kavicsos ösvényen, amikor előbújt Kis Niko, és utánakiáltott, hogy várja meg.

Odakint, már említettük, köd volt, és nedves téli sötétség.

A korzikai

– Mit a fenét jelent az a 'többszörön'? – kérdezte Kis Niko, a lépcsőn lefelé haladva.

Nem tudta. Biztosan valami Ive nyelvjárásában, de az is lehet, hogy egyszerűen csak kitalálta; Ive gyakran használt csak úgy, mindenféle magyarázat nélkül, valamiféle tetszelgésből, a helyi nyelvjárásból származó szavakat. Különösen büszke volt származására, nemes Pečarević nagyapjára (aki viszont ács volt, és koporsókat is gyártott), de még ennél is büszkébb volt, akárcsak a korzikaiak, kicsiny szigetére. Náluk, mesélte sokszor, mindenki szív, *még a zsörnyákok is*.

Kis Niko ott loholt mögötte, mert Goran sietett, szerette volna mielőbb elérni a villamost.

Tulajdonképpen nem volt kedve hazamenni, az egész társasága ott volt azon a buta előadáson, és tudta, hogy később még betérnek valahova, ha máshova nem, hát fölgyalogolnak a Jurjevskán és Fabek lakásában ad hoc bacchanáliákat csapnak. Ráadásul ismét megkívánta Tamarát, kicsit megnyalogatni, együtt letusolni, majd egymásba bújni a lány hatalmas, kétméteres, bölcsőpuha ágyán.

– Még egy korsó az Importanében? – Kis Niko hidat kínált az előadás végéig.

– Nem – mondta Goran. – Már fél egy, dolgom van otthon.

– Legalább sétálj el velem addig, vennem kell valami kaját, aztán megvárjuk a villamost.

Ráállt, de megbánta. Biztosan autóval hozta el valaki: amikor az Importane első szintjén lévő egyik bolt felé tartottak, Ive Pečarevićet már ott látták lődörögni a pultok között. Fél kezével egy sörösdobozt markolt, a másikat a zsebébe dugta, amelyből egy kék sál lógott a földre. Jobbra-balra vizslatott, részeg figyelmét felkeltő tartalom után kutatva. Nyilvánvaló volt, hogy azonnal észrevette őket, amikor beléptek.

Morális tűzharc

Goran szerencsétlen barátjának (akivel évfolyamtársak voltak), még gólyakorában megjelent egy verseskötete. Nem úgy Fabeknek. Akinek emiatt Ive volt a „nagy arc”. „Tudod, Ivének bejött”, magyarázta Fabek.

A kötet révén aztán Ive Pečarević befutott különböző jeles pálinkázó körökbe: megismerkedett mindenféle költőkkel, kéziratokat cseréltek, megbeszélték azokat a lépéseket, amelyeket megtett a költészetben; egyre többet járt az Írószövetségbe, a Gavellába és a Tip-topba; néhányszor eljutott a Költészeti reggelekre, és két-három taps után már telítődött, de ez elég volt ahhoz, hogy bekerüljön egy széles és fölöttebb homályos, dologtalan „kulturális” körbe, amelyben leragadt a mai napig.

Egyszóval: már elmúlt huszonkilenc, egy koszos kis lakásban lakott Črnome-recben, és még mindig semmi értelmeset nem csinált az életével.

Az édesanyja egy kis éttermet vezetett a szigeten. Ivének azonban esze ágában sem volt visszatérni a fazekak és zsíros tányérok közé. Inkább, akárcsak Fabek, tovább szötte hazugsághálóját, egyre jobban belegabalyodván a vizsgákról és *költői sikerekről* szóló kitalációkba, a könyvről, amelyet most állít össze, és a kiújult bronchitiséről, amely gyerekkora óta kíséri.

Kis Niko, természetesen, kurvamód lelépett, és otthagya őt egyedül a részeg démonnal, akit, mivel a barátja volt, illetl volna hazavezetni.

Legyen hát. De akkor azonnal indulunk!

A térig minden flottul ment. Ive bizonytalanul lépkedett, talpával a betont döngetve, mint egy Godzilla, de legalább folyamatosan haladtak.

És még néhány száz méteren át nem történt semmi váratlan.

De aztán fölütötte fejét az a sötétség, amely ott székel Ive fejében, és majdnem minden elment a hopfaszára.

Ive ugyanis, talán hogy fölidézze régi barátságuk kezdeteit, vagy hogy fölfrissítse emlékezetét, egyre csak az egyetemről akart beszélgetni.

Aztán Goran, csak hogy a témánál maradjon, unalmában megemlítette, hogy „a csajok többnyire diplomáztak”, még azok is, akik időközben születtek – hacsak nem hagyták ott végleg a kart.

Néma csönd.

Majd Ive, olyan vehemensen, amilyennek csak néhányszor látta, ordítani kezdett, hogy visszhangzott az utca:

– Hé, embör! Én egy költő vagyok, vagy mi a fasz, nem hasonlítasz tán össze azokká' a tan'tónénikke'!

Goran gyorsan visszakozott.

Ha fiatalabb lenne, csak elröhögné magát egy ilyen ömlengésen. Most azonban sietett lecsöndesíteni a sárkányt. Túl jól ismerte Ivét. Az első kitörés után egy még hevesebb és pusztítóbb várható.

– Hasonlít a fene. Baszki, hisz te kérdezted, mi van velük.

– Egyá'talán nem érdekőnek – Ive zihált, mint egy űzőtt vaddisznó. Jobbra-balra nézett, és egy beugróban észrevett egy kupacot, amit lomtanításkor hordtak ki.

Hármat lépett, és egyetlen mozdulattal kiemelt egy rudat, a végén antennával. Elindult Goran felé.

– Ne baszogass! Hallod-e? Nem érdekőnek ezek a tan'tónénik, embör! Értve vagyok?

– Tudom, engem se, Ive – Goran óvatosságból néhány lépést hátrált.

Gyorsan be kell oltani valami baromsággal. És ahogy minden gazembert az ilyen szélsőséges helyzetekben – jutott eszébe Gorannak –, Ive Pečarevičét is az fogja a legjobban leszedálni, ha valami titokkal hozakodik elő, valami régi lelkiismeret-furdalással, amelyről csak a barátok tudnak.

Nem tetszett neki, hogy erre kényszerül. Mint ahogyan Vincent Vega se dőfte szívesen a félholt Uma Thurman szívébe a bazi nagy adrenalininjekciót. De baszki, ha nincs más. Ezért már ütött is:

– Ja, a csajok diplomáztak, fáj a faszom. Érted is fáj a faszom, de csak hogy tudd, a muterodat sajnálom. Hazudsz neki... ő meg ott gályázik abban a konyhában.

Ugyanazzal a hirtelenséggel, amellyel kitört, most lelohadt Ive dühe.

– És tudod, mi lett azzal a fazonnal a házamból, aki szintén hazudott? Meséltem már neked róla – folytatta Goran a morális tűzharcot.

– Mi lött vele? – kérdezte Ive riadtan, kicsit letörten. – ...azza a fasziva' a házadbú...

– Semmi, hazudott a családjának, hogy sorra lerakta a vizsgáit, egészen addig, hogy azt hazudta, lediplomázott, pedig vagy húsz vizsgája volt még hátra. És elindult a család a diplomaosztásra, már az autóban ültek, tudod, klakkban-frakkban, ő meg visszament a lakásba, hogy állítólag ott felejtett valamit.

– És?

– És semmi. Felment a lakásba, kinyitotta az ablakot, és kiugrott. A tizenharmadikról, gondold el. Valami kavicsos részre esett. Az öregek meg várták, várták, aztán észrevették, hogy a ház másik oldalán összeszaladt a tömeg. Elment az anyja megnézi, mi történt. Aztán képzelheted.

– Na jó, én nem tönnek ilyet...

Az unokahúg

De a versei miatt, minő gyengeség, Goran túrta a szeszélyeit, sőt, tulajdonképpen szívesen találkozott vele, noha – legyünk őszinték – Ive meglehetősen macerás ember volt. Praktikus elméjének naivitásával Goran úgy érezte, hogy barátjának szakállas, mediterrán módon kemény és szabályos arcvonásai mögött, az örökös trencskója alatt rejtőző tagbaszakadt testében jobb sorsra érdemes zseni és nagy szellem lakozik, olyasféle impulzivitás, ami neki soha nem fog megadatni. Ive ezt a titkolt rajongást talán ösztönösen fogadta, mert a vallomásai, a kis intim, és senki másnak el nem mondott titkai, amelyek a véletlen, napsütéses reggeleken megivott kávék mellett hangzottak el, és amelyeket Goran amolyan autoriter pszichiáterként fogadott, precízek voltak, és kínosan részletesek.

De még egy fontos dolog történt kettejük között: Ive húzta ki a tüskét a farkából, a sok évig tartó absztinencia tüskéjét. Egy a maihoz hasonlóan értelmetlen estén ő ismertette össze Tamarával. És Goran hosszú ideig volt neki hálás emiatt.

Szerette Ive éleslátó békétlenségét, amivel az államhoz, a hivatalokhoz, az ideológiákhoz, a megszokásokhoz közelített. ... Respektálta Ive képességét a szabad gondolkodásra, az örült lázadó szellemét.

De a hétköznapokban, a bárpulttámasztó ivászatokon kívül, amikor élni kellett az életet, Ive gyógyíthatatlanul szentimentális sanzonfigura volt, patetikus és teátrális. Különösen, ha Tamaráról volt szó. Ive Jakov nagybátyjának lányáról. Két-három fotóját látva Goranra nem tett különösebb benyomást. Túl kevés volt ez ahhoz, hogy megítélhesse: szőke, talán zsíros haj, gyermeki arc és valamiféle finom ingek. Útlevel- és igazolványképek. Reménytelenül beleszerelmesedve szárazföldi unokahúgába, akivel régebben csak nyaranként találkozott, Ive csak neki írt rímes szonettek: a folyóiratok és a hírnév számára igyekezett hermetikus költészetet alkotni.

Az evangélista

– Te tulajdonképpen honnan ismeröd Tamarát? – kérdezte Ive Pečarević, amikor egy természetes fához és a fára akasztott korhadó karóhoz hasonlatosan, egymásba karolva megálltak a Brit tér sarkán.

– Ismerem, na. Nem mindegy, hogy honnan? – Goran a kabátja gallérjánál fogva tartotta Ivét, és fölvaltva hol Ive szemébe, hol a válla fölött a bádogdobozba rakott moziplakátokra nézett.

Ez a faszi tényleg kiütötte magát.

– És hogy mon'jad, mikó gyött össze azza' a pasiva'?

– Mondtam már, ősrégen. Hét éve.

– Ne szarjád'.

Goran elindult, hol húzta, hol tolta részeg barátját, továbbra is a gallérjánál fogva, mint egy lopáson kapott kölyköt. Bal kézzel türelmetlenül rágyújtott, majd lejjebb rázta a karóráját és rápillantott.

Fél négy! Tamara már biztos alszik. Ive, baszki, megfojtalak!

– Igaz, hogy terhös? – Ive ismét megállt, makacsul ragaszkodva a témához, de Goran ezúttal erősen és gorombán lökött egyet rajta.

– Mozdulj már, haver, mindjárt reggel lesz...

– Máris, máris, csak azt mondd mög: terhös vagy nem terhös?

– Nem, nem terhes, ne nyaggass már! Már ötödször kérded... Menjünk már!

Ive ott toporgott, lábát elnehezítette az alkoholos elefantiázis, bámulta a kirakatokat, a kapualjakat, saját kabátja félig kigombolt öblét egy fogságban élő vízi-ló nyugalmaival.

– És ki mondta neked, hogy nem terhös?

Goran elengedte Ive gallérját és lelépett a járdáról a villamossínekre.

– Te Ive, ne baszogass már. Ha nem vennéd észre, éppen szeretnék hazavezetni...

– Jóvanna, nem kérdezök többet, megígérem – Ive kárörvendő mosollyal, szemén a Tuborg hályogával továbbindult, és szófogadóan lépkedett, mintha azt igyekezne bizonyítani, hogy sikerült elsajátítania ezt a furcsa mozgásformát. És tényleg, addig a parkig, ahol régen a kaszárnyák voltak, egy szót se szólt. De ott hirtelen bekanyarodott a sűrűbe, a gesztenyefák közé, és lefeküdt egy padra.

– Na, kinyiffantam mára.

Goran mégse tudta otthagyni. Már nem a barátságról volt szó, hanem egy eszelős, részeg ember iránt érzett felelősségről, ezért a szerencsétlen Ive Pečarevičért, aki reggelre, telítődve az o-ha csoporttal és a tetrakanabinollal, könnyen pléhtejsiben végezheti, egy hűtőben, lábujján cédulával... A felelősség hülye érzése *felebarátod* iránt.

De itt, a parkban újabb, hosszan tartó jelenet kezdődött. Ive úgy terült el ott, mint egy halott torreador, és először csak a torka mélyéből tört elő valami morgás. Majd elkezdett hányni: úgy robbant ki belőle, mint egy vulkán a világ kezdetekor. Egy örökké éhes sárkány, amely foglyul ejtette a szüzet.

– Miért hagyatok el mindannyian? Te is, evangelistám?

Még hogy evangelistám.

Valamikor ősrégen kezdte el így szólítani: ez is egyike volt Ive bohém szarakodásainak. Még csak elhallgattatni se lehetett... Mert sietett pl. Goran hazafelé a Masaryk utcán, amikor hirtelen ott hömpölyög vele szemben Ive, kabátjának két szárnya röpköd körülötte, látszik rajta, hogy erősen töri a fejét valamin. Goran nem akar átmenni az utca túlsó oldalára, noha jól tudja, milyen veszedé-

lem vár rá. Ive már messziről kiszúrja, gonoszkodva mosolyog rá, és amikor már egészen közel vannak egymáshoz, színpadias tempóval, szükségtelenül nagy hangerővel azt mondja:

– Béke veled, evangalista meus!

A járókelők, természetesen, mind odanéznek. Ive karon ragadja és magával cipeli, ő meg csak vergődik saját kifogásaiban – a Pula nevű műintézményben viszont két óra dohányfüst és fejfájdító gyomorkeserű vár rá. Máskor egy könyvesboltba lép be, és ott találja Ivét, ahogy rég bagatell könyvek között turkál egy kosárban: ránéz, és a mélyből megint azt kiáltja: – Béke veled, evangalista meus! – Az emberek persze megkérdezik Ivét, miért mondja ezt, ő pedig rendre azt válaszolja: „Goran egy regényébe beleírja az életrajzomat”, nem hagyva kétséget afelől, hogy mindezt jó vicznek gondolja.

– Dalibor – fordul hozzá Ive, aki közben felült a padon, lábát a kavicson nyugtatja, ott ül, Vincent öregemberéhez hasonlatosan, homlokát tenyerébe ejtve.

– Nem vagyok Dalibor – mondja Goran, megmarkolva Ive vállát. – De mondd.

– Beséjj e’ deköb egy biccöt. Te ojan jó tucc... biccöt besédi. Ebléksző arra a bulira... Lédi Barijaddádá, abikó egész éjje’... besété...

Egy újabb folyadéksugár loccsant a kavicsokra, megcsillant a holdfényben, fénylettek a csöppek...

– Abikó biccöket besété...

Goran az oldalára fordította, hogy lecsorogjon a hányadék.

– Beséjj...

Két kézzel a pad támlájára támaszkodott. Nézte az alant heverő testet, aggódva, mintha egy rekesz paradicsomot nézne, amit szétszórt az utca közepén. Lédi Mariannánál tényleg egész éjjel vicceket mesélt. Ive, szokás szerint, korán berúgott már. Valahol éjfél körül érkezett meg Tamara. Ekkor kezdődött a banzáj.

Azonnal letámadta, részeg vehemenciával, a lány meg, nem kevésbé részegen és magányosan, nem hagyta magát:

– Kopj le, Ive, új faszim van.

Pedig nem volt. Csak Gorannal kefélt, azóta is.

Ive emberfeletti erővel esett neki a berendezésnek, mindent ripityára vert, a fél lakást, a képeket, az üvegeket, a kereteket, az edényeket, a poharakat, mindent mindent mindent.

Később bánta, ígérgette, hogy minden kárt megtérít, az utolsó fillérig.

– Besédd e’, Goran, azt a halacsksát...

– Melyiket, te?

– Tudod, azt... Az a legjobb...

Goran sajnálta őt, és megvetette magát emiatt a sajnálkozás miatt. Nem volt engedékeny, egyáltalán nem, de most elborította ez a keserű érzés, hát kötélnek állt.

– Na jó. Pecázik Mújó és kifog egy aranyhalat... Azt mondja neki az aranyhal: Engedj el, Mújó, és teljesítem három kívánságod.

– Na ugye...

– Mújó elengedi, a halacska pedig meglóg.

Ive megremeg, és először csak elmosolyodik, „Na ugye, ez az”. De aztán eről-

tetetlen hahotázni kezd a kihalt park sötétjében, és további vicceket követel, még és még.

Ő, te jószagú isten. Goran tovább mesél, hátha sikerül megállítania ezt a kellemetlen hahotát; Ive feléje fordul, és csillogó szemmel néz rá, nem foglalkozik a szemében és az állán összegyűlő nedvességgel. Goran meg egyre csak mesél, a második, a harmadik, az ötödik viccet, bombázza a viccekkel. Ive gyerekként mulat, mindegyiken, válogatás nélkül, de hál'istennek már nem hahotázik, és továbbiakat követel. Aztán azt motyogja:

– Éhös vagyok.

– Majd Črnomerecban veszünk valami kiflit vagy burekot, csak el kell érnünk odáig. Megyünk-e, galambom?

– Mögyünk, mögyünk... pizzájé'. Ha-ha-ha! Hova megyök minden röggel? Na tanádd ki!

– Pizzáért.

– Bingó. Kitanátad. Én... minden... rögge'... e'mögyök... pizzájé'.

Amikor kicsik voltak... Apránként lopóztak, lépésről lépésre, Bobo és ő, mint amikor Jerry próbál elurranni Tom orra előtt, hogy eljussanak a gondosan kitakarított körig Bobóék padlásán: volt ott két, kissé széthúzott deszka. Pont a fűrdőszoba fölött. Bobo és ő lehasaltak a tisztáson, a térdüket a kukoricacsövek, a könyöküket a lemorzsolódott szemek törték; kényelmetlen volt, de a pillanat feszült, és nincs helye a gyöngeségnek: belép a Bobóéknál szobát bérlő fiatal lány. Leteszi törülközőjét a székre, kinyitja a csapot, majd valamit matat az ablaknál, ahol a samponok, téglék, kozmetikai cuccok állnak. Aztán elkezd kiigombolni a ruháját, egyik gombról a másikra, harmadikról a negyedikre, és nézd – a ruhája alatt nincs semmi. Anyaszült meztelen...

Bobo izgatottan suttog: „Nézd, a picsája”, és Goran, szaggatottan zihálva, a lány lábai között feketéllő mágikus helyet bámulva, a háromszöget, amely mozog és kissé szétválik, amikor a lány belép a kádba, alig hallja Bobót, ezért hangtalanul visszakérdez:

„Pizzája?”

„Dehogy, haver, a picsája.” Ekkor hallotta először ezt a szót.

– Éhös vagyok – nyögi Ive Pečarević a padról.

Ómega: zár, kallantyú

A történések további része előrelátható, és igyekezni fogunk, hogy a történetet a továbbiakban rövidre fogjuk. Goran otthagyja drága barátját, Ive Pečarevićet az ágyon, olyan élettelen pózban, mintha vízbe fúlt volna, és a tenger kivetette volna a partra. Kitárta az ablakot, hogy a hűvös reggeli levegő legalább egy kicsit ritkítsa az alvó ember tüdejében gomolygó füstöt. A kabátot csak hosszú kínlás után tudta róla levenni, mintha fél kézzel próbálna meghámozni egy banánt, de végül mégis sikerült, és fölakasztotta egy szögre, amin már lógott egy vitorlás képe, fémkeretben. Végül, megszokásból, lábujjhegyen kiosont a szobából, noha a részeg Ive Pečarevićet egy ajtócsapódás se ébresztette volna föl. A szerencsétlen költő ott maradt a zöld virradatban, nyitott szemmel alva.

A lépcsőház félhomályában becsapta az ajtót és még egyszer dühösen maga felé rántotta, hogy beékelje a kitámasztó követ. A kilincs fölötti kallantyút pedig jól ráhajtotta: Ive Pečarević kísértete bármelyik percben újra betörhetett az életébe. Talán már az Importanében érdemes lett volna korbácsot használni – nemeai oroszlánként megfojtva magában a nyálas gyöngeséget. Mert Ive nem barát volt, hanem egészségtelen szokás, akadékoskodó és önző, kis nőstény és démonok vendége. Múlt, amely már évek óta haldoklott, de az istenért nem porlott hamuvá!

Fáradtan vágott neki a hazafelé tartó hosszú útnak. Elképzelte, hogy most egy elragadó egyszobás lakás felé tart, ahol pihe-puha, óvó ölelésére vágyó ifjú felesége vár rá. Hűséges ifjú felesége, Fiona. Virradt, és Goran ébredező tudatában sorra vette a rá váró feladatokat, és örvendezett a napnak, amelybe egy rövid alvás után örömmel veti bele magát.

Az a réges-régi buli Lédi Mariannánál is hasonlóképpen végződött: hajnalban, egy virrasztó szótlanságával állt Ive Pečarević ravatala fölött, a barátja szobájában, míg az részegen dűnnyögött és félig nyitott szemmel aludt, ki tudja, még meddig. Tán soha nem is tudta meg, ki keféli Tamarát. A kedves unokahúgát.

De Tamarával mára már mindennek vége, kész, fölösleges.

Goran felköhögött egy réteget a tüdejéből, és nagy élvezettel beleköpött egy csatornanyílásba.

A fiatalsága egy teljes kört írt le, a lendülettől a teljes kimerülésig. Ive pedig még mit sem tud. Akkor is, most is eszméletlenül fekszik és spirálokat álmodik, a zseni.

Stribor erdeje*

Belépett a szobába, és fölkapcsolta az asztalon álló lámpát.

Az ágyra vetődött és becsukta a szemét, hogy rendezze a gondolatait, amikor a fölülről jövő kiabálás kizökkentette és lehetetlenné tette a további ez irányú kísérleteket.

Ismét veszekszenek.

A csaj kiabál, a pasas meg cincog valamit.

Ezek nem normálisak. Hajnali hat óra van!

Sok évvel ezelőtt, amikor még kicsi volt, sokat volt Ivićéknál, csak úgy, csillapítatlan nyughatatlansággal lődörögve a „nagy” szobájukban, amelynek kisasztalán Rade bácsi a nagy kupac katonai térképét tartotta (nyugdíjas katonatiszt volt, és folyton ezekkel a térképekkel szöszmötölt, valamiket rajzolgatott rájuk, vonalakat húzott, gyakran használva az iránytűt és egy bonyolult fémműszert, amelynek Goran a mai napig nem tudja a nevét, valószínűleg csatákat játszott le, olyanokat, amelyek soha nem történtek meg, és soha nem fognak megtörténni); sok évvel ezelőtt, amikor Goran még kicsi volt, az egyik fiók mélyén Rade bácsi egy nehéz pisztolyt rejtegetett, a záváron apró bordák voltak, a csövön meg tab-

* Utalás egy horvát mese-toposzra, Ivanka Brlić-Mazuranić *Šuna Striborova* (Stribor erdeje) című meséjére, amelyben a gonosz meny elüzi az anyát, de ő utolsó gondolatával is – az egyébként mindenben cinkos – fiát védi. (A ford.)

letta nagyságú lyuk, amelyen kiugrottak a töltényhüvelyek lövés után, és egy mágikus tölténytár, amely könnyedén csusszant be a pisztoly nyelébe. Sok évvel ezelőtt, amikor Goran kicsi volt, Rade bácsi Zlatko nevű fiának volt egy bukovaci csaja, anya mindig „rendes lány”-nak mondta, ő meg szépnek látta. Aztán egyszer csak valahogy úgy alakult, hogy Zlatko megnősült, de nem őt vette el, hanem egy Lidiját, innen a Crnčić utcából, aki gebe volt a számtalan cigitől és kávétól, lapos, „mint egy deszka”, és még „alávaló és kígyótermészetű” is (anya jellemezte így). Gogo sajnálta, hogy a bukovaci Dunja eltűnt, mert őt meg lehetett kérni, hogy mutassa meg a cicijét, amire a lány néha ráállt, és ő alig győzte kivárni ezeket a ritka alkalmakat: Lidijának nem voltak cicijei, és szép se volt; egyébként is Zlatko felesége volt, a községházán esküdtek meg, fehér csipkeruha volt rajta és vastag talpú, fehér cipő, és nem lett volna helyénvaló, ha Goran bármi „illetlen” dolgot kért volna tőle, a „cici megmutatásáról” nem is beszélve.

Múltak az évek. Anica néni meghalt a Rebro kórházban, fönn a hegyen, és Rade bácsi egyedül maradt. Aztán kitört a háború, és megféleződött a nyugdíja, a lakását pedig Zlatko és Lidija vették meg, abból a pénzből, amit Lidija szüleitől kaptak. Rade bácsit a menyé a cselédszobába költöztette, és a bácsi külön főzött magának. Még kávézni se ültek le soha.

Néhányszor, véletlenül, látta a konyha résnyire nyitott ajtaján át, ahogy Rade bácsi ott ül az ő agyonmosott abroszokat gyűrögetve, a könnyeit törölgetve az érintetlen kávé mellett, és arról beszél az ő anyukájának, hogy „az a nő száműzte az egérlyukba”.

Zlatko puhány alak volt. Amikor még kicsi volt, Goran nem merte magának bevallani, hogy tulajdonképpen nem szereti ezt a ványadt alakot, hiszen Rade bácsi fia volt, és ha valaki Rade bácsi fia, akkor olyan jónak kell lennie, mint amilyen Rade bácsi. Nem tudta, hogy nem szereti Zlatkót, csak „tiszteli”.

Egyszer Zlatko rákiabált, amikor Goran fölmászott a fáskamra tetejére, hogy átlásson a szomszéd udvarába, ahol pázsit volt és nyugágyak, mint az amerikai filmekben. Zlatko rákiabált: „Te kölyök, mit csinálsz te ott fönn!”, Goran pedig arra gondolt, hogy Rade bácsi fia biztos nem ismerte meg, mert őt és a Dorefejgyerekeket mindig elkényeztették ebben a házban. Soha senki nem szólította Gorannak, mindenkinek csak Gogo volt, de Zlatko most nagyot kiáltott, komolyan és szigorúan: „Hallod, Goran! Azonnal gyere le onnan!”

Ma már, mintegy szomorú és becstelen elégtételeként gyermekkori megbánottságának, belátja, hogy Rade bácsi fia egy puhány, aki még a saját hisztérikus feleségétől is fél, mert amikor Lidija kiabál rá, Zlatko nem is válaszol, a hangját is alig hallani.

És amikor végül Lidija kibulizta, hogy Rade bácsitól elvegyék a nyugdíját, és berakják egy nyugdíjasházba (pedig el tudta magát tartani, mindig partizán és igazi katona volt, aki „ellátja magát”), Zlatko még el se vitte az apját, tán a feleségétől való félelmében, és Rade bácsi villamossal ment el abba a nyugdíjasotthonba. (Goran naivan megkérdezte az anyukáját: emlékszik-e arra a történetre, amit az Ászban, vagy valami hasonló újságban olvasott, hogy volt egy ember, valahol Szerbiában, aki egész életében azért dolgozott, hogy fölépítse a házát, és fölnevelje a két gyereket, azok meg, ahogy felnőttek és családot alapítottak,

előbb a pincébe költöztették az apjukat, aztán meg kihajították a házból, az ember pedig fogta magát és eladta a házat, és a hátralévő életét abból a pénzből élte le: miért nem teszi ezt Rade bácsi is? És az anyukája azt válaszolta: „Majd meglátod, ha neked is lesz gyereked.”)

Éjjelente, amikor az ablakban állva cigizett, vagy csak heverészett, mint most, gyakran hallotta, hogyan veszekszenek Zlatko és Lidija a feje fölött lévő szinten: tulajdonképpen Lidija hisztérikusan szidta a férjét, átkozva a napot, amikor hozzáment, büdöskurvaéletezett, és átkozta Zlatko halott anyját és még élő apját. A szemére hányta, hogy amíg ő húzza az igát, Zlatko csak „a tökeit vakargatja” egész nap. Rendszerint Zlatko gyengécske védekezési kísérleteit is lehetett hallani, a „cincogását”, ahogy Fotivec asszony mondta, de Lidija gyorsan a helyére tette, amikor elege lett: „Kopj le, a pinaszöröm is többet ér a te gondjaidnál!”

A gyémántülés

Nem tudta ezt tovább hallgatni. Soha nem lett volna képes bántani egy nőt, de Lidijának szívesen a pofájába tenyerelt volna. Alávaló perszóna!

Becsukta az ablakot, noha a szobában fülledt volt a levegő.

Minden összekuszálódott, drága Rade bácsi.

És most?

Lazító pózba helyezkedett, mint egy indulásra kész úrhajó.

Jóga: a gyémántülés nevű ászana.

Kettőt-hármat lélegzett, majd belefogott: „bal láb ujjai... lazuljatok el... a nagylábujj, a második, a harmadik...” De nem ért még a térdéig se, és már aludt, mint egy csecsemő.

Ezen az éjjelen, amikor körbefordult a kör, a következőket álmodta.

Éjszakai hajózási napló: 16196-os térkép

A csársi macskaköve egy kapualjon keresztülkanyarogva egyenesen a Régi hídra futott föl. Áthajolt a mellvéden, bele a sötétségbe: a túloldal pillanatokra fénybe boruló mélységében látni lehetett a híd lábát, a helyet, ahol a fehéres kőív belenyújtózott az éjszakába.

Előtte ott volt a hídra vezető kaptató: a kopott mészkőből készült bordák ott feküdtek keresztben, csúszosan a szurdok falairól alázúduló széltől, amely könnyörtelenül, rohamokban érkezett. Megborzongott: itt minden mozgásban van, le fog bukfacezni a rohanó vízbe, a feneketlen mélységbe.

Megtorpant, idegesen és bizonytalanul. Egy teremtett lélek sincs a közelben. Északról a sziklaszirtek csillognak, távol, a városból kivezető utak mentén. Kristálytisza, kemény éjszaka, a hatalmas dinarai éjszaka, amelyben egy rokon lélek sincs, és nem is lesz, és lassan elindult, lépésről lépésre haladva, a csúszos fehér kőlapokon...

A függőleges és masszív karókból álló kerítést ólomkapcsok fogták össze, és

csak annyiban segített, hogy magába ne szippantsa a sötét mélység. Mélyen alant, a novemberi éjszaka hidegében ott hömpölygött, zúgott a Neretva, mintha letről teljesen valós veszély fenyegetné, mintha ott lent szellemek és gonosz vízitündérek nyüzsögnének. Már kilépett abból a fénykörből, ami a kapualjon át a csársiból a híd följáratára vetült egy levantei kandeláberből vagy egy közönséges, kék-fehér karimás, zománcos lámpából. Sehol senki. Az éjszakába lépve, amely teljesen és kielégíthetetlenül viharosnak tűnt, megtorpant: noha jebes szél fújt, mégis megállt.

A híd tetején.

Egyedül, a világok találkozásánál, ahol megtörik a... mi is? Ahol megtörik a... *valami*, ami több mint civilizáció, több mint császárság. Itt, ahol megszűnnek a szabályok, bizonyos szabályok – és más szabályok lépnek érvénybe.

A fülében ott visszhangzott a kávézóban hallott zene, a kávézóban, ahol a haverokat hagyta – dobok, tam-tam, csöngettyűk, triangulum... Valaki szerencsétlenséget, bajt jósolt, aztán más valaki azt mondta: „nincs más hátra, meg kell élesíteni a késeket”. Megijedt: mit akart ezzel mondani? Hogy ismét legyen háború?!

Pedig még az anyja tanította: „Ne bocsátkozz jóslatokba”.

Ne húzz ujjat az ördöggel. Ne hozd magadra a bajt.

A szél befújt a nyakába, a ruhája alá, szétfújta a haját, de ő ott maradt a híd tetején. Belekapaszkodott a zászlótartó rúdba. Libabőrös lett, mintha egy szál ingben állna ott, és nem az egyenruha szövetében, antantszójában. Mintha szandál lenne a lábán és nem a merev bakancs, alatta két pár olajzöld térdzoknival.

Hirtelen, a kapualj fölötti házacska ablakában fölillant egy lámpa, és az ablakrács szeleteiben megjelent egy sziluett. Rémulten nézett rá, arra készülve, hogy le-surranjon a hídról, át a csársin, a belváros biztonságába, de a parancs rövid volt.

„Vissza.”

Saját szöfogatásától kábán, attól a szervilizmustól, amely mindig is sajátja volt, visszafordult. Abba a fénykörbe ért, amelyből már egyszer kilépett. A sors akkor avatkozik be, amikor az értelem tehetetlen. Egyetlen pillanat volt ez, a *vízválasztó*, és mint vágóhídra ítélt ló, úgy baktatott, nem is emlékezve arra a lázadásra és azokra a kérdésekre, amelyeket magamagának tesz föl, többnyire békés hajnalokon...

Az ajtó mögül, amely a híd és a csársi macskaköveit összekötő küszöbre nyílt, kilépett egy szerencsétlen; itt van a Múzeum – tudta –, amely csak az útikönyvek szerint tart nyitva, a valóságban soha.

A meredek, szűk lépcső odavonzotta, és a parancs szigorával egy-két sötétben eltöltött pillanat után odaállította a tiszt sziluettje elé.

„Jelen, parancsnok elvtárs!”, visszhangzott az üres szobában.

„Hol vannak a többiek?”

„Hát őrizője vagyok én testvéreimnek?”, akarta mondani, de csak röviden válaszolt: „Nem tudom”.

„Maradj itt, majd én megkeresem őket.”

És ha nem is volt egészen tudatában, a híd fölötti torony rabja lett, a híd fehér hátára nyíló, rácsokkal fölszelt kilátással: a tiszt után kettőt kattant a zár, és ő bezáratott, mint egy elfogott gyilkos.

A maradék dohányával vigasztalódott reggelig. Elmúlt az éjszaka, és elkezdett múlni a nappal is.

Pedig napsütötte volt és meggyőző, narancsszínekben játszó.

Már délre járt az idő, amikor legyőzte a megkínzott teste, és leheveredett az egyszerű, szőrmatracos ágyra. A sapkájából párnát hajtogatott, a kabátjából és a köpenyéből takarót, és rövid álomba merült, a menekülők és a mezőn szunnyadó pásztorok felületes álmába.

Ahol sokan voltak.

Éjszakai hajózási napló: 91093-as térkép

Csattanásra ébredtél. Először csak félig ébredtél föl, de két-három nagyon is igazinak tűnő rengés után fölugrottál, és tökéletesen éberem, ösztönösen az ajtókezet alá kuporodtál.

Földrengés!

Azonnal rájöttél, hogy értelmetlen, amit teszel: a vár öreg már, jobb egy ablakba állni, mint a válaszfalak alá.

Kővé dermedtél az ablak rácsai alatt, ahova először leguggoltál, majd térdre borultál a durva, füstös padlón, kővé dermedtél az újabb dörrenés.

A híd megremegett, az az egyetlen íve, karcsú és karikába hajló, amelyet megénekeltek és megfestettek... A félelmedbe bebetonozva csak ekkor jutott eszedbe: nem mentél át a hídon. Elkéstél. A kaszárnyában már biztosan jelentették az eltűnéseidet. Már új napra virradt, és neked még az éjjel kellett volna... De a híd – rémült pillantásodban, a te szörnyülködő tekintetedben, mert te voltál az egyetlen tanú – három erőteljes rengéssel hosszában megrepedt, majd a Mercalli-skála 9. fokozatával lezúdult a mélybe. Még egy-két gránitdarab levált a szállongó mészporban, majd minden elült, csak a víz kavargott a néhai kőgigász szerteszét hullott darabjai körül.

RAJSLI EMESE fordítása

Koma

*Faruk koma ül a Limbuszban
körülötte tolongás
zágrábias-esztrádos
éjféli happening.
Nem beszél senkivel
se Jörggel se Robyval
akik utálják egymást
se Sovával se Rankóval
akik szeretik egymást
se saját magával
egy ideje már.
A kezében szipka
az asztalon fél pohár sör.
Ott ül és lassan becsavarodik.
Elképzeli
a szecsuanai pandák szelídségét
egy trópusi gyümölcsöt
egy erdei villamost
és mindenféle marhaságot
ami se az irodalomban
se az életben
nem jelent semmit.
Tele van a retikülje az elefántcsont
toronyból csurgó vékonyfosással.
Rendel még egyet és
a dögös kis pincérnőt nézi
ahogy átverekszli magát
a tömegben.
„Még egy kicsit és zárás,
talán elérem a buszt”
gondolja az.*

Karlo Nikolić 1975-ben Zágrábban született. Irodalmi művei a *Vijenac*-ban jelentek meg. A Marxista Munkás Egységpárt híve, mely kizárólag a spanyol polgárháború idején létezett. Tiszteli Bukowskit, Millert, Viszockijt, Orwellt, továbbá Herbert és Rózewicz lengyel költőket, akiket hallással megfertőzött költőknek is neveznek. Hajlamos a bohém életmódra, noha a rendes ember ábrándja is kísérti, már amennyire lehetséges ez egy olyan világban, mely arra vágyik, hogy fel-falja Miłosz nagyvilági cethala, vagyis az ultra-death-trash Capital. A Skaramuži együttes frontembere, *Ko tu koga...* című albumuknak a napokban kell megjelennie. Az ex-jugoszláv film felülmúlhatatlan szerbiai hajtásának és Đorđe Balašević verseinek rajongója. Mint dalszerző és előadó irodalmi kritikákat közölt a *Zarez* című folyóiratban. A horvát rádió III. programjának külső munkatársa.

Maga mit tenne?

*Ha a tükörbe nézve
Az ilyesmi után
A kezüket mosva az ilyesmi után
A városban sétálva az ilyesmi után
Ebéd mellett az ilyesmi után
Vagy olvasva az ilyesmi után
Vagy fölébredve az ilyesmi után
Egyáltalán egyedül maradva az ilyesmi után
Bár maga tényleg rendes pasi
Csak hát basszameg épp ez az basszameg
Mondjuk azt mondják
Mondjuk megpróbálják
mondjuk mit tudom én nem csinálnak semmit
mondjuk csak fosnak tovább
mert maguk félni is félnek
fogalmam sincs
én meg olyan vagyok amilyen
Hát maga?*

A jó fiúk

*Itt jönnek
Sima az arcuk
Megértőek
Mosolyuk csupa reménység
Jönnek
A jó fiúk
Lépteik határozottak
Viselkedésük ésszerű
Vágyaik megvalósíthatóak
És a tudásuk elegendő
Jó fiúk ezek
Alkalmazkodóak
Becsületesek, őszinték
Pompás fiúk
Minden tekintetben
Múltjuk képeslap Crikvenicából
Könnyedén szeretnek ahogy levegőt vesznek*

Ahogy járnak
Vagy mérsékelt mennyiségű alkoholt isznak
Jó társaságban
Itt vannak nemzetem
Csakis neked
A te városodban
Ragyogó mosollyal
És ragályos jó hangulattal
A jogi vagy közgazdasági kar indexével
Itt jönnek
A jó fiúk
Itt vannak derűjükkal
Az első barátnő emlékével
Akivel ma is jó barátok
A mama képviselőfánkjaival
A papa gombfocijával
Szívükben
Pompás fiúk ezek
Nem tudom hogy vannak ezzel
De én nem félek
A bünszervezetektől
Már régen nem nyugtalanít
A kalasnyikov a szomszéd ágya alatt
Nem aggaszt annyira
Se az alkaida se a globalizáció
Se a környezeti katasztrófák veszélye
Se a géntechnológia
Se a jobboldali pápa
Mint amennyire attól rettegek
Hogy én magam is jó fiú vagyok

Bukowski és Balašević

A női Bukowskinak nevezte magát
Én meg a horvát Balašević akartam lenni
Volt vagy százötven kiló
és 33 éves, én 75 kiló
és 23 éves
Több különbség is volt köztünk a nyilvánvalóknál
Együtt mentünk turnéra a bandával
és fellépés után rikitó vörös ruhában
rám hengeredett mint egy hatalmas

sodrófa
közben szeméből
krónikus kétségbeesés áradt
E fellépés után
gondolom ijedt
ellenkezésemtől sarkallva
kora hajnalban hívogatott
picsarészegen és a verseit szavalta
valami pokolbéli fekete csődörről amelyik egy napon
elviszi valahová
Közben öregemnek nevezett holott ismétlem tíz
évvél fiatalabb és 75 kilóval könnyebb voltam nála
Valójában sose volt köztünk semmi
A kapcsolat megszakadt mikor elálltam szándékomtól
hogy a horvát Balašević legyen és egyszer csak
én akartam lenni,
ő meg ingatlanokkal kezdett üzletelni.

Az atomhangya győz

Nem tudom emlékeztek-e
volt egyszer egy hangya
kivételes ezernyi másik között
nem épp dolgoz viszont rátermett és erős
nem épp kitartó viszont rettenthetetlen
és bár nem gazdag hangyacsaládban született
nagy tettekre kiszemelve
semmit sem kapott születéstől se státuszt
se hatalmat
csak a körülmények csodás összjátéka folytán
még fiatal hangyaként ugyanis
egy atomerőműbe tévedt
és majdnem halálos sugárdózist kapott
de ami nem öl meg az erősebbé tesz
a közmondás szerint
és a mi hangyánkkal éppen így lett
a kellemetlen baleset után
elképesztő mellékhatások jelentkeztek
hiába nem voltak gyöngye testében izmok
szörnyű erős lett
szív nélkül bátor szívű
agy nélkül zseniális

elnevezték atomhangyának
és egykettőre a hangyatársadalom híres és elismert tagja lett'
mindenféle bűnözők réme
a gyenge közönséges hangyák védelmezője
legendák szóltak arról, hogyan győzte le
a gonosz rovarirtót
vagy élt túl három napot a porszívóban
több hangyász kezdett diétázni miatta
de sajnós hollywood hamarosan hírért vette a hihetetlen rovarnak
és jönni kezdtek az ajánlatok filmszerepekre
eleinte vonakodott
de minden hangyának megvan az ára és hamarosan olyan ajánlatot kapott
amit nem lehet visszautasítani
az atomhangya sztár lett
felnőttek és gyermekek kedvence egyaránt
filmjeit játszotta minden tévéállomás
hangját a leghíresebb színészek szinkronizálták
sajnos hamar megismerte a hírnév másik oldalát is
a gyors életet és a könnyű örvényt
drágán kell megfizetni
szex- és domotox-függő lett
végiül mikor már padlón volt a hit felé fordult
pontosabban a buddhizmus felé amit egy japán bogár-szantól tanult
felliagyott a médiaiparral
és most szerényen él egy hangyakolostorban valahol Tibetben
csak néha forgat valami reklámot
vagy szerepel egy szpotban a Föld Napja alkalmából
zen történeteket olvas a zenében Leonard Cohent kedveli
és nem zavarja hogy feledésbe merült.

CSORDÁS GÁBOR fordításai

Lenin sugárút

Első fejezet

I.

Most képzeljék el, de szó szerint így:

A tag megy a sugárúton. Nyár eleji délután. Az első találkára indult azzal a csajjal, akiről napok óta álmodozik, mit napok, hónapok óta... Annyira el van varázsolva, hogy két és fél órával előbb indult el a randira. A bocsázóklub előtt fognak találkozni. Marinával, így hívják az annyira vágyott szépséget.

De a Maša sarkán a tag összefut a Dokival. A Doki a semmiből bukkan elő, egyszer csak ott terem előtte az egyik épület mögül, sebtében, hiszen napról napra hosszabb azoknak az embereknek a listája, akikkel nem szívesen találkoznak, vagyis hát akiket messze el kell kerülnie... És minél szélesebbre tárul ez a lista, annál kedvesebben öleli keblére a Doki azokat, akik nem jelentenek veszélyt számára. A tag, aki a kedveséhez iparkodik, a veszélytelenek listáján található, így a Doki kitörő örömmel üdvözli, pedig csak a sugárúti utánpótláshoz tartozik, akinek számára a Doki nemrég még a kerületi vagányok elérhetetlen magasságokban lebegő kiválasztottjai között tanyázott. Évtizedek óta elévülhetetlen tény. A sugárúti fiatalok a Dokiról és viselt dolgairól szóló kíméletlen, szellemes és varázslatosan erkölcstelen történeteken nőttek fel. Így a tagot, akit most a szerelem hajt, még mindig fölvillanyozza, ha a Doki köszön neki, netán megszólítja az utcán.

Szasz, mondja barátságosan, hogy vagy, gyere csak ide, mondja a Doki. Most velem jössz, és kipróbálunk valamit. Fölmegyünk hozzám, mondja. A Doki a Duklja kávézó fölött lakik. Senki nincs otthon. A tagnak először az jut eszébe, épp jó, hogy előbb indult el otthonról. A Dokinál biztos van valami ütős anyag, gondolja. Van benne, mondjuk, az épp nem mondható, hogy nincs benne, van valami távoli félelmet jelző aprócska nyugtalanság – hogy esetleg nem jól sült majd el a dolog. Ha ez, mondjuk, esetleg olyan mitikus anyag, hogy állítok majd oda Marina elé, fordul meg abban a fejben, amelyiknek a folytatásában lévő lábakat a Doki épp eltérítette egy reményteljes, de talán túlságosan is kiszámítható és szokványos útról, és annyira kacskaringós irányba vezette... Valami ilyesmi is bevillant a szerelmes fejbe, de a növényvilág iránti rajongása,

Balša Brković 1966-ban született Podgoricában. Verseket, novellákat, esszéket ír, irodalmi és színházi kritikával is foglalkozik. A *Vijesti* című montenegrói napilap szerkesztője. Verseskötetei: *Konji jedn brskoe* (A lovak őszibarackot esznek) (1985), *Filip boje srebra* (Ezüstszín Fülöp) (1991), *Rt svete Marija* (Szűz Mária-fok) (1993), *Contra-posto* (Contra-post) (1998), *Dvojenje* (Kettőzés) (2001). Regénye: *Privatna galerija* (Magánképtár) (2002).

meg hát a prekomorjei kerület mitikus figurájával való rövid barátkozás lehetősége túl erős kísértésnek bizonyult. És nemcsak a fű (valami albán bimbók, faközöldek, szinte fehérek, amikor szétmorzsoljuk őket, egy csipetnyit még bedugott a zsebébe, későbbre) volt villámcsapás, valódi zivatar, földrengés, egy lépésre az Armageddontól, hanem ráadásul a szívélyes Doki még kávé is főzött. A suhanc teljesen elolvadt a kedvességétől, nem is sejtve, mit művel a Doki a konyhában.

Egy félórásckát töltött a Dokinál, aztán elindult. A nagy híd felé tart, de már kezd neki fölsejleni, hogy nehéz lesz a dolgokat (az útirányt, a szándékokat, a szavakat) valamilyen, olyan-amilyen, akármilyen rendben tartani.

Úgy érzi, órákig megy át a hídon. Sohasem lesz vége. Háromszor megtámaszkodik a korláton, komoly érdeklődést mutatva a nyári, megszélidült Morača csordogálása iránt... Az jut eszébe – miért is nem szoktak az emberek így megállni a hidakon. Hát normális dolog ez: átmenni a hídon anélkül, hogy megállnánk és megbámulnánk a folyót, a partot vagy legalább az eget a víz fölött. Nézelődni kell a hídról, mert különben eltűnhet a táj, a látvány összeomlik, mint azok az Eiffel-tornyok, amelyeket azok az idióták tákolgatnak össze gyufaszálakból, gondolja.

A gyarlóságtól rabul ejtett, zavaros elméjű suhanc valahogy mégiscsak el-evickél a félreeső és árnyas bocszázóklubig. Emlékszik rá, hogy elhaladt a színház előtt, ahol valami tömegjelenet volt, operatőrök, közvetítőkocsi, kábelkötegek. Az útja a Budućnost stadionja előtt vezetett el, ez Podgorica egyik meghatározó helyszíne, *estadio Futures*, köztudomásúan minősíthetetlen talajú pálya, Európa ezen részének legjobb szurkolói, és a legendás alagút, ahol számos bíró megtapasztalhatta, milyen erős és csontos a hírneves montenegrói koponyalékelők és hegyi vitézek leszármazottainak ökölbe szorított keze. Mennyi vér elfolyt e stadion körül, mennyi rendőrorrot szétlapítottak itt a „barbárok”, ahogy 1987-es alapító kongresszusukon elnevezték magukat a Budućnost szurkolói. Egykor a régi és már régóta elbontott lelátó betonja közül fügefá nőtt ki, két-három ülőhelyet elfoglalva. Ez volt a világ egyetlen stadionja, amelyiknek fa nőtt a lelátóján.

Dereng előtte a *Monitor* hetilap épületének látványa is, amely mögött található a klub. Mellette áll, kábé tíz évszázada, a Szent György-templom. Valaki, valószínűleg a múlt éjjel, hatalmas kék betűkkel azt írta a templom falára: *Vigyázzatok, gyerekek, jön a pap.*

Alig várta, hogy leülhessen. Mióta leült, minden egyetlen pillanattá zsugorodott össze. Hirtelen (igaz, az óra szerint legalább fél órának kellett elmúlnia) ott volt Marina. Hirtelen, ő meg csak izzadt, dadogott, és mint egy idióta, valahogy mindent fordítva csinált. A legnagyobb baromságokat jó hangosan üvöltötte, ha meg véletlenül sikerült valami érdekesebb dolgot mondania, akkor azt az orra alá motyogta, Marina egyszer csak azt mondta – Gyerünk, sétáljunk egyet –, amire ő így válaszolt – Most. Mért, mikor, kérdezte Marina. Mindjárt megyünk, mondta, és fölállt, és visszazuhant, és térdre esett Marina előtt.

Egyszerűen nem érezte a lábait. Mintha valaki máshoz tartoznának, akinek épp nem lenne kedve Marinával sétálgatni. Marina rémülten bámult rá, és azt kérdezte – Jól vagy, ő meg azt mondta – Mióta ismerlek, előttem akarok térdepel-

ni. Marina elmosolyodott, ő meg közben valahogy mégiscsak fölegyenesedett. Egy pillanatra az jutott eszébe, hogy ugyanez az emberszabású majmoknak föltehetőleg könnyebben ment, mint most őneki. Hát, eltartott egy ideig, szó, ami szó. Mármint úgy értem, hogy kis időszak volt ez az evolúcióban, de az ipsének, aki a szerelme előtt térdelt, ez a fölegyenesedés jó sok időt vett igénybe.

Csak ekkor jutottak az eszébe azok a félelmetes történetek a Dokiról, hogy ennek vagy annak Artane-t tett a kávéjába, és a közismert tévés műsorvezető mindenféle marhaságot összehordott a kamerák előtt, vagy az, hogyan gurult le Brčko valahol a lépcsőn, miután a Dokival kávézott. És még egy rakás sztori, hasonló végkifejlettel. És akkor most már ez az én térdre esésem Marina előtt is bekerül a Dokiról szóló kerületi anekdotakincsbe, ez is eszébe jutott, de egy szemernyi rossz érzés vagy negatív kisugárzás nélkül a dolgok illetően alakulása miatt. És valóban, később szembesülve a nap mitológiájának újabb és újabb fejezeteivel, megtudja majd, hogy a Doki nyolc Artane-t potyogtatott a végtelen szívélyességgel fölszolgált kávéjába. Ez a Doki kedvenc bogója.

Marina a Gorica csúcsa felé indult vele, az Emlékműhöz. Ó, csak fölfele ne, gondolta, és a következő pillanatban már megint ott térdelt Marina előtt. Hallotta, ahogy azt mondja Marinának: Komolyan gondoltam azt a térdepléssel, már régóta erre áhítozom. Marina azt mondta – Te rosszul vagy, ember, nagyon rosszul vagy. Mi van veled.

Azt hiszed, hogy a térdeplés szükségszerűen valamiféle gyengeségnek a jele, mondta, valamiféle homályos szándékkal, hogy ezzel kicsit szétmossa a történetet, kissé relativizálva végképp szélsőséges viselkedését. De Marina kitartó lány: Te tényleg rosszul vagy. Aztán mégiscsak ráharapott a retorikai horogra. Minden térdre borulás a gyengeség jele, mondta.

A tagnak meg, akinek a találkához fűződő összes elképzelése már romokban hevert, és ráadásul még mindig nem tapasztalta magában a sajnálatnak semmi nyomát emiatt, még messze van a kétségbeeséstől, még mindig történnek a dolgok, és totál magánkívül van, a tagnak megint sikerül fölállnia. Marina kérdően néz rá, ő meg, tényleg mint egy igazi idióta, valami jamesbondos pofát vág, mintha azt próbálná meggyőzően illusztrálni, hogy minden a tervek szerint megy, a százéves képregények brit tábornokainak modorában mondja – Indulhatunk. Hová, kérdezi Marina. Fel, mondja ő. Három lépés után a tag megint csak ott találja magát térden állva a kedvese előtt. Az meg most már kezd egy kicsit ideges lenni. Ő pedig szavalni kezd, improvizál, utánozni próbálja a költemények emelkedett hangnemét – Itt térdelek, mert már csak térdelni vagyok képes... Marina az ég felé emeli karjait, és furcsa pofát vág valaki fent lévő felé, mintha egy gonosz szellem gubbasztana a sétányt beárnyékoló fenyők egyikén, és akit most Marina, mindezek után még gúnyolni kezd, és megpróbálja maga ellen ingerelni.

És akkor, emlékszünk, ugye – Marina határozott lány, sarkon fordul és elindul visszafelé, Kambodzsa irányába (ahogy a podgoricaiak nevezik a stadion mögötti földszintes házak csoportját, amely valamikor az üzemanyag-csempészet központja volt, most pedig számos kávézó található itt), aztán tovább, a központ felé. Otthagytja az idiótát, aki az úton térdel, és barátságos pofákat vág a járókelőkre, hogy helyzete minél természetesebbnek tűnjön. Minden hiába,

Marina egyre kisebb lesz, aztán eltűnik, és ő pedig tényleg úgy érzi magát, de a tisztas járókelők arcából ítélve ezzel a véleményével nem áll egyedül, mint egy idióta.

Nos, ez az idióta ebben a történetben, ez vagyok én.

II.

Hogy a most következő történet érthetőbb legyen, és ha az előbbi tanulságos mese a Marinával való találkáról nem lett volna elég (mellesleg, ezek után még csak köszönni sem volt hajlandó), el kell mondanom egyet s mást magamról, sőt, és ezért előre is bocsánatot kérek tőlük, a szüleimről. Aztán érdemes megtudniuk néhány dolgot a két barátomról, később pedig a szomszédaimról is, akik a megszállottságot okozták, és mindazt a bajt, ami ennek következtében rám szakadt.

Én ugyanis ebben a pillanatban épp börtönben vagyok. Valódi börtönben. Vizsgálati fogságban, vagy minek mondják. Egy szürke cellában vagyok, a beton színe a meghatározó, ami nem is olyan rossz. Ha ez itt körülöttem netán kőfal lenne, akkor a cellám valószínűleg tele volna férgekkel és rovarokkal, és reggelig megöszlőnék. Így tisztának hat az egész (de ezt végképp feltételesen értsék: pontosabb lenne azt mondani – a lehangoló elképzeléseimhez képest tiszta), ténylegesen igencsak vizeletszagú.

Nem egészen világos számomra, hogy miért *én* vagyok a börtönben, de hát, bármivel is vádoljanak, azt nem tudják rám bizonyítani, és meggyőződésem, hogy reggelre szabad ember leszek. Tényleg nem kellett volna, hogy ide jusunk, de hát az isten a legfőbb rendező, mi pedig csak a színészei vagyunk.

Húú, nem hiszem el, hogy ezt én mondom, én tényleg nem hiszek Istenben, és most úgy beszéltem róla, mintha valami agyalágyult hívő lennék. Bassza meg, hogy mit ki nem hoz a börtön az emberből...

A börtön fala tele van különféle íróeszközöktől származó felirattal (van például zöld filccel írott üzenet is, úgy szól: „Cetinje – a hősök városa”, de a golyóstoll dominál, a kék különféle árnyalatai...), mindenféle kézírással, a betűk egészen eltérő nagyságúak, vannak nyomtatottak és írottak, latin és cirill betűs, és egyikük-másikuk annyira olvashatatlan, hogy azt kellett gondolnom, ezeken a falakon még a tisztas glagolita írás is megtelepedett. Úgy néz ki a fal, mint valamiféle kirekesztettek enciklopédiája – több tucat aláírás, habár számomra egyáltalán nem világos, mi a fenéért kellene otthagyni az aláírásodat egy cella falán. Lehet, hogy ez valamiféle mágikus játék, ki tudja. Đero, Fekete M, Lutvo Bej, Piri Filipović, „Itt volt Morto”, Zuki Sajičić, Alen D, „Huso Husić mindenkinek megbassza az anyját”, Danko és Beli, Covba, a segéd, Zvinto, az egyik meg úgy írt alá, mint az iskolai naplóban, „Mihailović G. Miodrag”, de aztán még hozzátette: „Mijo Asprilja”.

Versek is vannak. Például „Ha már hiányzik a börtönben az asszony, mondogasd ravaszon: fáj rád a faszom.” Aztán egy kicsit távolabb: „Minden rendőr pisa kétkben, agya nincsen a fejében, ezért használ gumibotot, amitől a fejed fogod...” És így tovább, még hét strófa, ez szabadlábban megírhatná a *Ramajanát*.

De hát ki nem szarja le a szövegeket, nem olvasni jöttem ide...

III.

Az egész kilenc hónappal ezelőtt kezdődött.

Én az unalom hercege vagyok. És az összes hülye ötletem, amelyek aztán ide vezettek, mind ezzel a ténnyel függ össze. Ebben az unalom iránti szenvedélyben és mindabban, ami ebből következik – és hát a semmittevésből eredő kalandvágy egészen bizarr formákat tud ölteni –, ebben a legjobb barátaim is osztoznak velem. Együtt nőttünk fel, ez a két zsenge lakótelepi lóköttő meg én. A sugárút legendás figuráiról szóló történeteken. Ezeknek a meséknek az éjszakába nyúlóan ismételt földidézésein, amelyek egyébként hozzánk is már negyedmeg ötödkézből kerültek. És persze azokkal a délies túlzásokkal, amelyeket annyira szeretek. Boro Hitler-történetei, a Doki egetverő baromságai, a hatalmas Mečak (a legerősebb fehér ember), Diksont megint elkapták, Locko, a szellemes vagány, Mazinjo és a többiek... egészen Čakáig, a „barbárok” legendás kapitányáig, a bokszolóig, aki a legtöbb rendőr orrát lapította szét egész Montenegróban. Ő áll legközelebb a mi nemzedékünkhöz, a róla szóló történetek aktuálisak, mi hárman is a „barbárok” közé tartozunk, úgyhogy ezekben a mesékben van a legkevesebb túlzás, a nyolcvanas meg a kilencvenes évek vagányairól, ezekről a régi bandákról szóló történetek sokkal fantáziadúsabbak.

Ebben a varázslatos unalomban, amikor a rendelkezésünkre álló összes történetet már vagy tízszer vagy többször is elmeséltük, végképp kifogyva belőlük, körvonalazódni kezdtek a saját meredek ötleteink.

Rodman azzal jött, azt hiszem, ez volt a legkedvesebb álma, hogy raboljunk ki egy bankot. Kiröhögtük, ez nekünk nem volt igazán érdekes, túl sok volt benne az akció, de ez őt nem zavarta túlságosan, úgyhogy részletekbe menően taglalta örültebbnél örültebb terveit, kombinációit, a lehetséges megtévesztő húzásokat...

Rodman a rajzokra gerjed, imádja a képregényeket, baromi jó karikatúrákat készít, kisgyerekkorától meg van örülve értük. Én vagyok rá a tanú.

Nino rendíthetetlen perfekcionista, konkrét érdeklődési terület nélkül. Azt hiszi, hogy mindenhez a legjobban ért, szeret vetélkedni, és ha befűvezik, akkor moralizálni. A füvet márpedig zsenge gyerekkorától szereti. Erre is én vagyok a tanú.

Ezeknek az esti beszélgetéseknek a rá eső részeiben leginkább a külföldre szökés variálgatásával foglalkozott. Égessünk fel mindent magunk mögött, kit érdekel a család meg az ehhez hasonlók, induljunk el az egésznek a legaljáról, hogy lássuk, mit érünk, gyerünk, csak az első lépés nehéz... Hosszú távú tervei voltak. Görögország és a nyári mandarinSZÜRET, aztán egy fél év, egy év munka Spanyolországban, aztán irány – Amerika. Aztán, hogy ott mit kezdünk magunkkal, az mutatja meg, hogy tényleg mit érünk, szögezte le Nino. Ez volt a megszólalásainak valamiféle összegzése minden egyes alkalommal.

„Én itt szeretek a legjobban, Podgoricában”, mondta erre Rodman, és ez mindig kihozta Ninóból, hogy nekirontson, és jól lehordja, mert be van tojva minden változástól és újtól, ahogyan ezt ő nevezi.

„Egyáltalán nem arról van szó, amire te gondolsz, én itt tényleg jól érzem magam. Mi a fasznak menjek Amerikába. Már megbocsáss, ha ezzel megbántalak,

de azt hiszem, hogy ott dolgoznom kéne, belegebednék a munkába, és nekem, már megbocsáss, haver, ez egyáltalán nem jön be. Érted. Hát nem világos. Az sem érdekel, hogy mit érek valójában, ha ezért el kell mennem Amerikába. Imádok semmit se csinálni, és imádom, hogy ezt épp itt tudom csinálni...” Így festenek Rodman gondolatmenetei.

És akkor jövök én, hogy nyugtassam a kedélyeket, és ennyi. Leginkább azzal tudtam őket megnyugtatni, ha elmeséltem valamit, ami mindkettejüket érdekelté, és amitől elfelejtik a napi veszekedésük ezeregyedik újrajátszását.

Ez az ötlet is, hogy éjszaka festeni járjunk idegen lakásokba, azt hiszem, ez is egy ilyen helyzetben született, amikor sürgősen le kellett őket kötnöm valamilyen dumával.

IV.

Nem tudom, hogy honnan és mikor jött ez az ötletem. Hogy egyből öltött-e formát, mint egy villanás, aminek fényében minden megvilágosodik, vagy lépésről lépésre formálódott. Mármint arra gondolok, amikor még nem látszik, hogy mi lesz belőle, de a dolgok harmonikusan illeszkednek egymásba, és az összkép tökéletesnek mutatkozik. És ez az egész tökéletesség már néhány pillanattal előbb is érzékelhető... mint valami felismerés borzongató szépsége.

Feltételezem, hogy az ízlésvilágom és az élethez való viszonyulásom eszményi metszéspontjában állhatott, és ez végzetesen összefügg, vagy nem? Létösszegzés, ahogy a filozófusok mondanák, ha létezik még manapság egyáltalán ez a foglalkozás: egy csipetnyi, semmiképp sem túl sok akció, ráadásul viszonylag szelíd (lakás feltörése, erőszakos behatolás), a bizarrság megérintése valami módon (mások életerének falaira festeni), de az egésznek van egy végső, kétségbevonhatatlan igazolása. A művészet, hiszen az mindent átlényegít. Biztosan észrevették, hogy az emberek bármire rávehető, ha ott ragyog fölötte a művészet dicsfénye. Emellett benne volt ebben mindaz, amit szeretek – a gondos tervezetés, az információk begyűjtése, a részletekbe menő kidolgozás, mindenféle váratlan helyzet figyelembevétel, meg ehhez hasonló. Be kell vallanom, ez biztosan valamiféle neurózis nálam, vagy ilyesmi, hogy megszállottja vagyok a részletek kidolgozásának. Akármit csinálok, akárhova megyek, mindig az aktuális helyzetből következő lehetséges fejleményekkel foglalkozom. Ez időnként szórakoztató, máskor fárasztó, mindenesetre praktikus hozzáállás.

Eszméletlenül jó ötletnek látszott, hogy így összezagyaljam a dolgokat. Művészet és terrorizmus, ami ugyebár mostanság a legmenőbb sztori a világon. Ez annyira ocsmány dolognak látszik, hogy kezdem azt hinni, a terroristákat azok találják ki, akik utána velük ijesztgetik a jónépet, hogy kezes bárányá váljanak, akik önként mondanak le a szabadságukról. Márpedig a szabadságától megfosztott ember olyan, mint az ökor vagy egy két lábon járó tévékészülék... Ezért nem fogok én dolgozni. Ezzel is csak a rabjukká tesznek. Éljen az anarchia.

Hú, van egy-két téma, ami úgy fölhergel, hogy rögtön fanatikus leszek tőle, aki kész megverekedni a világ összes rendőrségével, amikor valahol összeül azoknak a leggazdagabbaknak a bandája, a G-7, vagy hogy is hívják ezeket. De

akkor is az ő játékuk részévé válsz, ezért tud bosszantani az, amikor fölhergelem magam, és elkezdek szónokolni. Az egyetlen méltóságteljes ellenállási forma az, ha nem dolgozol... Ha csak gondolkozol és figyelsz. Ez épp elegendő. Minden más rabság.

Úgy látszik, a börtön efféle forradalmi és antiglobalizációs gondolatokra ihlet... Amikor gyerekek voltunk, mindenféle nagy emberekről tanultunk az iskolában, a haza atyjairól, a komcsi fejesekről, és hát mindegyik börtönben ült fiatalkorában. Aztán megdöntötték a rendszert, és megcsinálták a magukét. De van ennek a helyzetnek egy kellemetlen kísérőjelensége is. Az oktatási rendszer viszonylagosítja a börtönfelfogást. Ezek mind a dutyiban ültek, és közben fordították Marxot, a börtönt meg egyetemnek nevezték... micsoda eszementek, baszki. A kommunisták voltak az én gyerekkori játékaim, csak sajnálni tudom, hogy semmire sem emlékszem ezekből az időkből. Baszhatom, mikor Tito halála után születtem, pont egy évvel. Nem tudom, volt-e a kommunistáknak fűvük, de az az időszak fölért egy trippel. Hallottam néhány sztorit Bakitól, és a szüleim is meséltek egyet s mást...

Emlékszem, akkor azt mondtam Ninónak és Rodmannak. Idefigyeljetek, emberek, ez végre egy igazi dolog – feltörjük a lakásokat, és hajnalig ott leszünk. Semmit se veszünk el, még egy apróságot se, persze ha nem a hűtőből van, természetesen. Nem akarjuk megkérdőjelezni a közismert montenegrói vendégszeretetet. Tehát alaposan megtervezzük a dolgot, megtudjuk, hogy az illető mikor nincs otthon, bejutunk, Rodman, te vagy megbízva a zárákkal, tájékozódj, tudd meg, hogy csinálják az ilyesmit, engem nem érdekel ez a része, és akkor mit fogunk csinálni?

„Mármint amellet, hogy kifosztjuk a hűtőt”, mondja Nino.

„Mit?” – nézett rám érdeklődve Rodman. Festeni fogunk a falakra, mondtam ünnepélyesen. Néhány pillanatilag bizonytalan tekintettel néztek rám.

Mondom Rodmannak – itt az alkalom, hogy gyakorolj... Nem bank, de mégiscsak hasonló téma, betörés az betörés. És a steksz, mondta Rodman, a te akcióban nincs semmi steksz. Ki nem szarja le a pénzt, mondtam. Akkor mindenki azt hinné, hogy tolvajok vagyunk, márpedig nem vagyunk azok, semmiképp sem, gondolom, ez világos.

Képeket fogunk hagyni a falaikon, apuskáim, gondolatok csak bele, hogy be lesznek szarva, amikor hazaérnek. Először rohángálni kezdenek, ellenőrzik a széfeket, a fiókokat, a rejtkehelyeket a ruhák meg a könyvek között, a képek először csak a betörést jelzik számukra, hogy valaki bent járt náluk. Aztán amikor meggyőződnek róla, hogy az összes pénzüket meg ékszerük a helyén, és hogy senki sem vett el tőlük semmit abból, amit értékesnek hisznek, akkor visszatérnek a falakhoz. Zavartan kezdik nézegetni, hogy milyen üzenet ez, és kitől jön. És valami rossz érzés telepszik meg bennük...

És mit fogunk festeni, kérdezte Rodman.

Amit akarsz. Che Guevarát, Nino mesterien le tudja rajzolni... Vagy Hagart, a rettenetést, John Wayne-t, Bruce Lee-t, Dennis Rodmant, teszi hozzá Rodman, feltétlenül, mondom, fantasztikus, képzelt városokat, mondja Nino, vetkőző csajokat, strandot, focikapukat... Az ördögbe is, mindig találunk majd valami alkalmas témát, mondom.

„Hát, ez tényleg nem rossz”, mondja Nino.

„És otthagyjuk ezekben a lakásokban a kannabiszfelhőket is”, mondja Rodman.

Egész éjjel ott vendégeskedsz hivatlanul valakinek az életében, a dolgai, szokásai, falai között. És ráadásul arra készted, hogy elgondolkodjon, hogy ki és miért rajzolta a falára Ronaldinhót vagy a *Titkos vacsorát* (ahogy mondjuk Hugo Pratt festette volna). És mit üzennek neki ezzel.

A montenegróiak egyébként is üldözési mániában szenvednek, kivétel nélkül, azok is, akik különben normálisnak látszanak, mindenki azt gondolja majd, hogy valami véresen komoly játszamába kerültek.

V.

A *Monte Christo grófja* volt gyerekkorom kedvenc regénye.

Ez jutott eszembe, amikor az este bezártak ide. Az volt csak a börtön, barátom. Az örökkévalóság. Amikor eszembe jutott Dumas regénye, arra gondoltam, inkább ez alapján a hatalmas történet alapján, mint a magam néhány órás börtöntapasztalata nyomán, hogy a börtönben valahogy megszabadul az ember a jelentől, csak a múlt marad, az emlékek meg a jövő, általában valami ködös tervek, csodavárás, a szabadság reménye. A Jelenedet börtönzik be. Kibaszott egy dolog, mondhatom. És ha így tekintünk rá, eléggé perverz...

Valamelyik szomszéd cellában ott van Rodman is. Nino pedig a kórházban. Amennyire meg tudom ítélni, nem olyan komoly az ügy. Mármint komolynak komoly, de Nino élete nincs veszélyben. És hát, bassza meg, mégiscsak ez a legfontosabb.

Szar érzés, ha rá gondolok, hogy érezheti magát az anyám ma éjjel.

Apám, mint mindig, úton van.

Egyébként jó fejek mindketten, de valahogy nincsenek összehangolva, együtt élnek, de jóformán rá se néznek egymásra... Az anyám némettanárnő az Idegen Nyelvi Intézetben, úgy hívják, hogy Vjera Augenmaht-Grandić. És felülmúlhatatlan. A klasszikus stílus abszolút királynője. Úrinő, karcsú, kimért, bármikor lehet rá számítani, tele lélekkel. De totál elcseszett az élete, habár nagyszerűen tartja magát. Ez nála stílus kérdése. Hiányzik mellőle a férje, akit minden jel szerint megszálltak a démonok, és rohángál összevissza a világban. Az anyám kotori születésű zsidó asszony, régóta Montenegróban él a családja.

Az apám családja is a Bokából való, de gyerekkorától Podgoricában él. A világ szélhámosa – nemzetközi sakkguru (lövése nincs a sakkhöz, tizenkét évesen négy-nullra vertem), jóban van minden létező hatalommal Podgoricában is, Belgrádban is, Brüsszelben is... Tagja mindenféle díszes FIDE-választmányoknak, és az Olimpiai Bizottsággal is van valami kapcsolata... Csak azt tudom, hogy aapidíjából, amit egy év alatt összeharácsol a világot utazva, fölépít egy házat...

A barátaimhoz is jó fej, azt hiszik, hogy Danilo, így hívják az apámat, a lehető legjobb fazon. Hihetetlen tisztelettel beszélnek róla. Ez néha idegesít, de néha, nem tudom, miért, jól is esik.

De, mint mondtam, ő sosincs itthon. Ő valamiféle hiány, olyan nem létező, aminek a gravitációs ereje meghatározza az anyámat is, de engem is... Valamiféle fekete lyuk az életünkben. Amikor itt van, akkor nem rossz. Bármiről lehet vele beszélgetni, nem olyan lúzer, néha stílusa is van... Amikor tizenöt éves voltam, hozott nekem Londonból egy Mac-et, egy G3-ast! Ez felejthetetlen. Két napig transzban voltam. De mindig van benne valami távolságtartás, ami, azt hiszem, szétbassza az anyám életét. Amúgy meg leszárom az egészet egyébként.

Mindig szerettem az olyan könyveket meg filmeket, ahol valamelyik szereplő fogja magát, és csak azért is, mindenféle akadályon át, eléri a célját. Mint Monte Christo grófja például. Vagy Zorro, ő is az egyik kedvencem volt. Ez az izgalmas átalakulás. Azokat, akik nappal az utadba állnak, éjjel elintézed. Ez ma is igen célravezető működési elv lehetne. Jobb lenne a világ, ha a földkerekség minden városában lenne egy álarcos bosszúálló. Jó lenne, ha valaki ezzel is foglalkozna. Így mindent lehet, senki le se szar semmit, a világban meg érezhetően egyre inkább büzlik valami, egyre veszélyesebb és kegyetlenebb...

Minden hagyományos tiltakozási mód kompromittálódott, mondta valamelyik nap Baki, a tetőtéri szomszéd.

Baki író, ő írta a *Magánképtárt*, és ez mindhármunk kedvence. Ráadásul ismerjük az íróját, és minden másnap együtt füvezünk vele. Rodman szerzi be neki a cuccot.

Aznap ott találtam nyitott lappal, mondom neki, hogy nem akarom zavarani, de azt mondta, menjek csak be, egyedül van, már csavarta is a spanglit, becsüljük meg egymást.

Kérdeztem, mióta ismeri a Dokit. Egy kisebb örökkévalóság óta, így Baki. És aztán még beszélgettünk mindenféléről, de azt a mondatát jól megjegyeztem. Azt hiszem, pontos. Minden hagyományos tiltakozási mód kompromittálódott, beleírták a lázadás elleni vírust... Vagyis, újra a képzelethez kell fordulni.

VI.

Az első „akción” emlékezetes élmény volt. Igazából ekkor nyert a dolog végleges formát.

Az a beszélgetésünk, amikor ajánlottam nekik, hogy törjünk be a lakásokba, és fessük össze mások falait, valamikor júniusban történt, a hónap közepén, azt hiszem. Az ilyen ötletek egyébként is a podgoricai hőség közvetlen hatása alatt születnek, és ez kimondottan forró június volt. Aztán huszonöt nap a „vitákkal” és elemzésekkel ment el, bonyodalmakkal és retorikai onániával, míg végül, július 4. volt, erre jól emlékszem, áldott legyen az a pillanat, megtudtuk, hogy Stajović bíró lakása az elkövetkező három éjjel üres lesz. Ő meg a felesége, aki örökké tele van aggatva mindenfélével, mint egy karácsonyfa, valami nemzetközi jogásztalálkozóra mentek Rómába. És akkor, ha már úgyis más állja a költségeket, vitték a fiukat is, meg Stajović asszony hűgát, hogy legyen, aki vigyáz a gyerekekre. Valami nemzetközi kapcsolatok intézetének vagy minek az igazgatója kitalálta, hogy a bíró úr menjen el a jogászbölcsek gyülekezetébe az örök városba (ez meg majd visszaadja neki, amikor széttépi a följelentést, „tudod, a húgom

gyerekéről van szó”), úgyhogy a bíró úr meg a családja szépen elutazott, ahogy szokás erre felé – csak nem fogunk most garasoskodni... Még egy nagyszerű fejlemény volt, ami megkönnyítette a dolgunkat, tekintettel arra, hogy Rodman akkor még nem tanulta ki a betörőszakmát olyan pazar módon, ahogy később majd prezentálni fogja. Stajović asszony ugyanis odaadta a lakáskulcsot az öreg szomszédasszonyának, aki történetesen Nino anyjának a barátnője, hogy az majd locsolja a virágait. És amíg az asszonyság az anyjával kávézgatott, a csintalan fiacskája szépen fölment az emeletre, mivel tudta, hogy a szomszédasszony soha nem zárja be az ajtót a napi többszöri látogatásai alkalmával, amelyekkel Nino anyját boldogította, bement a lakásába, kivette a kulcsot a kredencből, és elfutott lemásoltatni, aztán visszatette a helyére, miközben az anyja és a barátnője, Mileusnić nyugalmazott tanítónő, még mindig a napi eseményeket taglalták. Egészen egyszerűen beszippantott minket ez az első akció. Hogy állj neki ellent, amikor mindent ilyen szépen előkészítenek.

A következő este már hét órakor összegyűltünk nálunk. Úgy terveztük, hogy csak éjfél után indulunk. Stajovićék másnapra jelezték az érkezésüket, az esti római járattal.

Baszkikáim, az első akció.

Amíg a szobámban füveztünk, lekapcsoltam a villanyt, és a szobát csak a sugárút éjszakai fényei világították meg. Mondtam nekik, hogy lebegjünk át egy kicsit a *Belgrádi fiúk*ba. Pár évvel ezelőtt néztük a sorozat ismétlését a TV IN-en, és halálra röhögtük magunkat. Az első három rész alatt Nino végig azt hitte, hogy valami humoros sorozatot nézünk. Közben meg – vérfürdő, amennyit akarsz, megszállt Belgrád, sorra hullanak a földalatti mozgalom ifjú harcosai, az én kis kedvenceim, aztán amikor megszólal valamelyik főszereplő, Nino máris az asztal alatt fetreng. Nem lehet igaz.

Elkezdtek elvtársnak szólítani egymást. Stajović bíró úr lakását Hadžislavković miniszter úr kabinetjének neveztük, és röhögtünk, vadul és megállíthatatlanul. Aztán valami hangosabb autó elhúzott a sugárúton, Rodman elkiáltotta magát, „németek”, és mint három eszement, hasra vetettük magunkat a padlón. „Megsebesültél, Tihi”, kérdezte Nino. „Jól vagyok, elvtárs, mindenki megvan?” És megint hatalmasakat röhögtünk, az ajtóban pedig megjelent Veronika, bekukkantott, és amikor kivette a sötétben, hogy ott fekszünk a padlón, azt mondta, „Ó, talán lemaradtam valamiről.” Mint az örültek, úgy ugráltunk fel, Nino felkapcsolta a villanyt, én pedig azt mondtam anyámnak, hogy „Majdnem megölték bennünket, a megszálló disznók. Jól vagyunk, elvtársnő”. Ekkor anyám is nevetni kezdett, legyintett, és otthagyt bennünket. Azt mondta, „Idioten”. Ez a német itt, amibe egyébként nap mint nap menekült, most hihetetlenül jól illett ide. Mi hárman jó öt percig nem tudtuk abbahagyni azt az idióta, befűvezett röhögést.

Tíz óra felé még egyszer átvettük az egészet részletről részletre. Minden olyan szép egyszerűnek látszott.

Pontban tizenkettő tizenötök elindultunk Stajović bíró úr lakásába. A lakás a Montenegro Bank, pontosabban a Történeti Intézet épületével szemben lévő házban van. Ott lakik Nino is, két emelettel lejjebb.

Csendben voltunk, és mielőtt még Rodman kinyitotta volna az ajtót, néhány

pillanatig hallgatóztunk, van-e valami nem várt mozgás az emeleten lévő másik két ajtó mögött. Semmi. Ekkor Rodman azt mondta – bent vagyunk, és amikor mindhárman beléptünk, óvatosan becsukta az ajtót, és nesztelenül ráfordította a kulcsot.

Úgy nézett ki, mint valami FBI-ügynök egy fontos küldetésben. Már a számon volt, hogy mondom neki, de meggondoltam magam. Miért mondanám ezt most neki. Összetöröm az illúzióját, ezzel a megjegyzéssel visszarántanám a valóságba. Amit mégiscsak mi hoztunk létre mesterségesen, és nem igazi valóság, amilyenre ez a titkosügynök-szupertitkos-feladaton Rodman vágyakozott. És mi jogon lökném én ebből a magasztos és tiszteletreméltó illúzióból az irónia valóságába. Az irónia mindig a csalódás előszobája. Az önfeladás egy módja, és mint ilyen baromi cool, hiszen kétségtelenül a szellem megnyilvánulása. Vagyis miközben két pofára zabálok a szart, teszel egy ironikus megjegyzést, és a szar máris kevésbé büdös. Ezért a közkedvelt montenegrói daliák mindig valami szellemes megjegyzéssel az ajkukon haltak meg. Baszd meg az iróniát, a játék a fontos. Így nem szóltam semmit.

Nino félénken nyomta be a nappali félig nyitott ajtaját. Ekkor megszólaltam, hangosabban, mint amire számítottak, legalábbis a reakcióik alapján. De semmiképpen sem túl hangosan. Becsüljük meg a pillanatot. Ez a mottóm ezekhez az „akciókhoz”. Azt mondtam – Engedjétek el magatokat, emberek, egyedül vagyunk. Egy lakásban vagyunk, ami a külvilág számára – üres. Mi tehát a lakáson kívüli világ számára pillanatnyilag nem is létezőnk. Ez azért némi teret ad ahhoz, hogy ellazuljunk, nemde?

Baszki, nem is egy rossz helyzet, mondta Nino.

Rodman megszemlélte a körülöttünk lévő teret. Azt mondta – Nézzük meg, hol keféli az asszonykát.

Már ha azt a rémséget asszonykának lehet nevezni, mondta Nino. Magas sarkúban megvan 190, a melle meg olyan, mint a hófödte Alpok...

Honnan szedted ezt, baszki, hogy hófödte Alpok, mondtam.

Jól hangzik, így Nino, és folytatta ...úgy csapkodja a haját, mint egy telivér kanca a sörényét, és bevallom, hogy amikor egy kávézóban vagyok veled, akkor le se tudom venni róla a szemem...

Lóarca van, mondta Rodman. Valahogy olyan menthetetlenül ostobának néz ki.

Biztos, de cseszd meg, így Nino, én még egyszer sem jutottam el az arcáig...

A bíró idióta, mondta Rodman, és leült a Stajović házaspár franciaágyára. Mint valami tapasztalt pornósztár, végigtapogatta az ágyat, fölmérte a bemélyedés mértékét nyomás alatt, kipróbálta az ágy rugalmasságát és puhaságát... És hozzátette – szerintem úgy néz ki, mint egy idióta.

Hát, a hálószobájuk tényleg undorító, mondta Nino. Nézd, micsoda ocsmányság, mondta, és az őszibarack színű, szabálytalan formájú, kusza szálú szőnyegre mutatott, amelyen még valami mű bemélyedések is voltak.

Azt hittem, hogy ilyesmi csak Las Vegasban létezik. Nemcsak a hálószoba, de az egész lakás is az érzéktelenség valami hihetetlen orgiája volt.

Mégis, ebben a szobában jutott el leginkább a Stajović házaspár esztétikai érzékének abszolút csúcspontjára. A hatalmas franciaággal szembeni falon fotótapéta, amelyről a bíró úr és felesége mosolygott ránk. A kinézetükből ítélve úgy

tíz éve készülhetett, azt hiszem, valahol Tunéziában, vagy valamelyik ilyen arab országban, amelyiknek van idegenforgalma... A bíró meg a felesége a medence szélén hever, mögöttük egy alak jön az itallal, a fején azzal a kendővel, mint a Jasszer Arafat. Látszik a hotel jellegzetesen keleti stílusú homlokzata is. Az is lehet, hogy Egyiptom vagy Marokkó, ki tudja... Mindenesetre nem fért a fejembe, hogy juthat valakinek az eszébe, hogy a szobájának a falára a saját hatalmas fényképét tegye... Méretes baromnak kell hozzá lenni. Vagy Dorian Gray vidéki változatának. Talán abban bíztak, hogy a fotótapétán fognak öregedni, és nem a valóságban. Még mit nem. A fürdőszobában, közvetlenül a hálószoba mellett, egy halom fiatalítószert találtunk. Hát igen, elég messze állnak ezek Doriantól.

A hálószoba után megtekintettük a giccsmúzeum többi termét is. A hálórész melletti folyosón olyan alpukka falikarok voltak fölszerelve, amelyek fölkapcsolt lámpái égő fáklyát mintáztak! Nino le akarta őket verni, de emlékeztettük a szabályainkra. A tizenkét éves gyerekük szobájában egy halom pornóújságot találtunk. Láttam, hogy Rodman becsúsztatott egyet a pólója alá, de nem csináltam belőle témát. A kissrác biztos nem fog ugrálni, hogy tőle ez hiányzik.

A lakás méretei tényleg lenyűgözőek. A bíró tulajdonképpen két lakást vásárolt, és egybenyitotta őket. Lehet százötven négyzetméter, vagy több is. A napali óriási – csak ez megvan ötven négyzetméter. És ha látnátok a falakat – nem hinnétek a szemeteknek. Hét festmény – mind nagyméretűek – és értékük együttesen nem éri el a fölhasznált vászon és olajfesték árát...

Három a montenegrói úrgazdagok kedvenc festőjének a munkája – a tagot valami Ostrogovićnak hívják, és főleg a félmitikus nemzeti múlt jeleneteit festi. Szent Péter szól az összegyűlt néphez, Miklós király a komplett famíliával, a montenegróiak, karjukon a sebesült Danilo kenézzel, Batrić húga fejest ugrik a bátyja sírjába... az ugrásban lévő testet az olimpián készült fényképről mintázhatták, műugrás versenyszám, mintha Leni Riefenstahl állította volna be a kompozíciót... Egyszóval – sírni való... Vagy egy rakás szar, ahogy tetszik.

Azt javasoltam, hogy szedjük le mind a hét mázolmányt. Ahogy hordtuk át a képeket, találtam egyet Milan Konjović híres szerb festőművész aláírásával is. Ha nem hamisítvány, akkor minden bizonnyal ajándékba kapta. Valami gyilkostól, akit fölmentett – bizonyítékok hiányában.

Amikor üresek lettek a falak, akkor mutatkozott meg igazán mindaz az ízléstelenség, amelyet ez a házaspár a lakásában oly meggyőzően juttatott érvényre. A sarokgarnitúra – bőr és fa – asztalból, két fotelből és egy kanapéból állt, fafarrágásokkal, amelyeken virágmotívumok domináltak. Az asztal szabálytalan formájú, és az üveglap jobb széle pirosas színű virágszirmokban végződött. Egyszerűen üvöltöni kezd az ember, ha meglátja, és még magyarázatot sem kell adnia, hogy miért.

Aztán Nino és én elindultunk szemrevételezni a konyhát és az étkezőt.

Nino majdnem feldöntött egy virágcserepet, amiben valami keleti fácska árvalkódott.

Rodman a nappaliban maradt, hogy kipakolja a lakkokat, a festékeket és az ecseteket. Az étkezőben, amelyhez egy pulttal elválasztott aprócska konyha csatlakozott, újabb látványos meglepetés. A nagy étkezőasztallal szembeni falon szintén egy fotótapéta volt látható. Ez is Stajović bíró és túlméretezett felesége

életének egy epizódját örökítette meg. Először zavarba jöttem, úgy festett, mint a Titkos, vagyis tulajdonképpen az *Utolsó vacsora* paródiája. Vajon étvágygerjesztőként választották épp ezt a jelenetet, élvezetesebbé kívánták vele tenni az étkezéseiket? Hihetetlennek tűnik, de hát a saját szememmel láttam mindezt, el kell hogy higgyétek nekem. A falon egy hatalmas fénykép volt látható, amelyről válogatott társaság nevetett ránk. Előkelő étterem, valahol a tengerparton, esetleg a Crna Gora szálló egyik szalonja, amelyben nagy tekintélyű bírák (köztük persze Stajović is) vacsoráztak Đukanović montenegrói miniszterelnökkel. Ott volt még az asztaltársaságban Mitrić, az alkotmánybíróság elnöke (arcán kaján vigyorral, úgy nézett ki, mint aki épp cseszeget valakit a vendégseregéből), Sveta Marović belügyminiszter (félíg az asztal alá hajolva, mint aki hányni készül, épp mobilon beszélt ugyanis valakivel), és velük volt még a Turbo Tina művésznő ismert műdalénekesnő is. Ez épp áhítatos tekintettel bámulja Đukanovićot. A bíró úr pedig két székyire a miniszterelnöktől, és ő az egyetlen az egész asztalnál, aki az étellel van elfoglalva. A többiek beszélgetnek, nevetgélnek, néznek valakire, leginkább persze Turbo Tina bájaira, csak ő összpontosít minden erejével az előtte lévő tányérra és edényekre. Látszik, hogy a bíró úr már ítéletet hozott a különféle inyenccalatokról.

De nem ez az eszméletlen fotótápa volt a legszörnyűbb dolog, amit a lakásnak ebben a részében találtunk.

A legszörnyűbb az volt – hogy a hűtőszekrény üresen állt.

„Ezt nézd”, szólalt meg Nino, „alighogy művészek lettünk, rögtön egy betevő nélkül maradtunk”.

Na, itt van neked ez a kibaszott montenegrói elit. Poltronok, balfaszok, ráadásul üres a hűtőjük.

„Semmit se hagytak. Nehogy kárba vesszen két darab sajtjuk”, tette hozzá Rodman elkeseredetten, de aztán Nino rezignáltan továbblépett:

„Munkára, a picsába a kajával”.

VII.

Már jócskán megvirradt, mire készen lettünk. Egyébként is, ez volt az első alkalom, még kerestük a mértéket, hogy mikor tekinthetjük a munkát befejezettnek.

Kétségeink voltak – vajon ez lenne-e az, amit szerettünk volna. Elmeséltem nekik a történetet Pollockról meg az újságíró csajról. A csaj, hogy okosabbnak látsszon, meg hogy egy kicsit cseszegesse is az őrült zsenit, mert az emberek szeretik az ilyesmit, szeretik cseszegetni azokat, akik kétségtelenül és kikezdzhetetlenül nagyobbak, megkérdezte tőle valami sajtótájékoztatón – Pollock úr, és honnan tudja, hogy kész van a képpel? Pollock visszakérdezett – És maga honnan tudja, hogy kész van a szeretkezéssel? Kicsikém. Valamelyik következő lakásban kell rendeznünk egy akciót Pollock tiszteletére, mondta Nino. Ez nekem is tetszett. Rodman hozzátette – az legalább nem lesz olyan megerőltető.

Azt beszéltük meg, hogy legkésőbb hat órakor elhagyjuk a lakást. Nino azt mondta, hogy Mileusnić tanító néni baromi korán szokott fölkelni, és hát elképzelhető, hogy minél előbb le akarja tudni a növénykék öntözését. Az asszonyok

az ő korában meg az ő tapasztalataival szeretik ilyesféle növényes zen-variációval kezdeni a napot, tette hozzá.

Lehet, hogy nem is fog jönni, este már hazaérnek Stajovičićék, mondtam. Lehet, és jó is lenne a füst miatt, az egész lakás fűre bűzlik. Mindenesetre az lenne az igazi, ha a látvány megvárná a gazdát és a gazdasszonyt, mondta Nino.

Alapjában véve ekkor, az első alkalommal, meglehetősen határozatlanok voltunk, meg tulajdonképpen eléggé szokványosak. Mivel befüvezünk, mint a barmok – a hálósobában kezdtük, aztán vagy fél óráig szívtunk a vacsorázós-miniszterelnökös fotótapéta előtt, a nappaliban meg már csak körbejárt, már a munka ritmusa szerint. Meg a kreatív ihletnek megfelelően, természetesen.

Nino először is két óra hosszáig telefestette az egész jobb oldali falat mértani-
lag szabályos, különböző színű csíkokkal – ha ismerné, azt mondanám, hogy Mark Rothko hatása alatt, aztán az egésznek a tetejébe odafestette Che Guevarát, azt a pofát, akit valamikor az ifjú balosok rajzolgattak a dzsekijük hátára meg a táskájukra. Ezt a portrét, erős fekete-fehér kontraszt, be lehet gyakorolni, általános iskolás korunk óta rajzolja, emlékszem, hogy mindegyik füzetén ott volt egy ugyanilyen arckép. Mintha szitanyomat lenne. Így jutott el Warholhoz is, ezt egyszer mondtam is neki, hogy tudom, hogy ismeri Andyt. Ugyanilyen Chet, egy hatalmas fehér vászonra festve, bármikor láthattok a bergamói Atalanta stadionjának lelátóján.

Rodmannak, Ninóval ellentétben, egész éjjel inkább valamiféle erotikus, mint ideologikus programra járt az agya. Tökéletes, pornóújságba illő jelenetet festett a falra. Ez szintén gyakorlat kérdése. Középiszólásként szép kis pornóképregény-sorozatokat készített, iskolai füzetek összehajtogatott lapjaira, ezeket ott-hon összetűzte, és másnap a nagyszünetben árulta őket. Egész komoly érdeklődés mutatkozott a képregényei iránt. „Kurtz ezredes” néven szignálta őket.

De az ördög nem hagyta nyugodni (az ördög egyébként is eszmeileg hozzánk közel álló koalíciós partner), és a hölgyet, aki épp izgatottan fogadott magába két méretes faszt, a bíró feleségének az arcával festette meg, mégpedig meglehetősen élethűen. A frizurája mindenesetre tökéletesen sikerült, tulajdonképpen lehetetlen volt nem fölismerni. És ez a látvány központi helyre került, a nappali bejáratával szemközt.

Ebben az első akcióban én voltam a legkevésbé szellemes, de végtére is jól mutatott az egész. Még az is eszembe jutott, kár, hogy nem vittünk magunkkal fényképezőgépet. Azt javasoltam, hogy ezentúl ezt sose mulasszuk el.

Rodman erre jelentősegteljesen és diadalittasan (ami nála mindig a jókedv nyomában járt) mondta: „Csak nem képezed, hogy arra vártam, amíg ez neked eszedbe jut”, és elindult a táskáért. Hozott egy digitális gépet, úgyhogy a képeket rögtön rátehetem a számítógépre, és összeállíthatom a Stajović bíró lakásában töltött éjszaka fényképes sztoriját.

A bal oldali fal jó részét telefestettem valami értelmetlen ornamentikával, valahol Euklidész és Sai Baba között. Élveztem a díszítést, az apró ecsetvonásokat, teljesen bezsongtam, azt szerettem volna, hogy valami nagyon aprólékos munka legyen, de annyira magával ragadott maga a kivitelezés, hogy teljesen megfeledkeztem a jelentésről. Totál üres. De tényleg jól nézett ki. Amikor megszemléltem a munkámat, épphogy elmúlt öt óra, és boldog voltam.

Ninónak is jókedve volt, már épp csavarta a rituális búcsújointot.

Rodman összevissza zümmögött a lakásban, fényképezte a munkáinkat, de csinált egy-két képet a lakás többi részéről is. A hálószoba és az étkező fotótapétái igazán megérdemelték, hogy megörökítsék őket.

Mindhárman lehuppantunk a kanapéra, és Nino rágyújtott a méretes jointra.

Csöndben fújtuk a füstöt. A szoba tényleg jól nézett ki. Most már.

Azt mondtam: „Legalább azt hiszik, basszátok meg, hogy valami eszement balosok vagyunk.”

„Meg faszverők”, tette hozzá Rodman, mellesleg teljes joggal.

LADÁNYI ISTVÁN fordítása

Kedves Diego

(skiccek a Zászlókhöz)

Ég, szatelitek

Tudom, hogy ez most hihetetlennek tűnik és kissé patetikuskak, de nem érdemes utánozni semmiféle mágiát és realizmust ott, ahol nyomuk sincs. Ha ki tudnánk őket találni az adott helyzetekben, akkor istenek lennénk, ám köztudott, nem ember dolga beleavatkozni mennyei ügyekbe. Ahol pedig léteznek, az emberek nem veszik észre őket, mert annyira a mindennapok részei, hogy magától értetődő az egész. Akárcsak az például, hogy kék az ég, a felhők meg fehérek.

Amikor viszonylag szomorúan végződött Diego barcelonai epizódja, átpártolt a Napoliba, többé nem nézhettük az olasz Calcio mérkőzéseit. Berlusconi korszaka már megkezdődött Olaszországban, a vezér saját televíziós csomaggal rendelkezett – uno, quattro, cinque, sette és nove –, nekünk pedig fel kellett találnunk magunkat, hogy követni tudjuk az eredményeket. A Napoli Diego mellett Carecát is megvásárolta, s ott volt Carnevale, Di Napoli és egy olyan ember, aki a reneszánsz kori tanító, Giordano Bruno nevét viselte (akit a maga idejében megégettek elméletei miatt, miszerint a Föld és a Nap nem középponti kozmikus testek).

A leggyakorlatiasabb és legintelligensebb közülünk, Bucu azonnal rájött, hogy a kozmikus impulzusokat hagyományos eszközökkel kell befogni. Erre a célra szerzett egy antennát, fogalmunk sem volt, milyen elv szerint működött, de elneveztük „szatelit”-antennának. (Azt hiszem, Bucu előttünk is titkolta a szerkezet működési elvét, hogy találmánya a szemünkben még fenségesebb legyen.) Minden vasárnap, alig valamivel öt után, megjelent Bucu, és fontoskodva beszélt hozzánk, sorolva az eredményeket és a góllövőket. Szónoklatában a higgadt és tapasztalt kommentátor hangját utánozta, lekötve a figyelmünket:

– Roma–Ascoli 2:0, Pruzzo tizennegyedik perc, Di Bartolomei hetvenhetedik. Inter–Calgliari, 1:0, Altobelli, negyvenkilencedik.

Amikor megérkezett a kilencedik párosig, megállt egy pillanatra, s elújságotta a Napoli-meccs legfontosabb részleteit.

– Napoli–Udinese 2:1, Careca hatvanadik és Carnevale hetvennyolcadik perc, Zico tizenegyesből negyvennegyedik.

Ezzel befejeződött a calciai tudósítás, néhány órán belül az utcákat elöntötte a közvilágítás kékes fénye. A kék, a bánat és a blues színe, ahogyan azt szépen

Ahmed Burić 1967-ben született Szarajevóban. A szarajevói *BH dani* magazin újságírója, színházi és irodalmi kritikus. Költeményeket, prózát és filmforgatókönyveket ír. A *Bog tranzicije* (A tranzíció Istene) című kötete 2004-ben látott napvilágot.

mondják az afroamerikaiak, az a szín, amelynek hinni kell, mert az ég, amelyre Giordano Bruno tekintett azon a február 17-én, amikor megégették – pontosan 367 évvel születésem előtt –, az az ég volt, ahonnan Buco közvetítésével „szatellit”-jeleket kaptunk.

I never done good things/I never done bad things/I never did anything out of the blue – énekelte David Bowie, valószínűleg arra gondolva, hogy a kék a semlegesség színe, az a szín, amelyből lehetetlen kilépni. Minden későbbi szerelem, akármennyire is boldog az elején és szomorú a végén, minden kudarc, és a kozmosz megismerésének, kapcsolatfelvételének első szatellit kísérletei, mindez bennem természetesen mindig ugyanazt a színt idézi fel – a kékét. A kozmoszsal való személyes viszony joga igazából a színre való jogosultságot jelenti. Arra, mely reggelente elvegyül a fehér felhőkkel, amitől argentin mezre hasonlít, majd délután kissé elsötétül, s a Napoli pólójára fog emlékeztetni, estére viszont az Azzura csapatot idézi fel, a játékosok izzadságától és kínjától csatakosan. Este leszáll valami, ami a legsötétebb árnyalatra hasonlít, melyben csak a szatellit fénylenek, és melyben csak a saját görbédet érdemes követni, akárcsak Giordano Bruno, ellazulsz, és naivan várod, hogy miután körbepülte a kozmoszt, visszatér majd hozzád.

Néhány évvel később a jugoszláv tévén elkezdtek tudósítani az olasz bajnokságról. Bucót így felváltotta Milorad Đurković, aki Montenegró függetlenségi referendumát úgy tudósította, mintha a Fiorentina–Juventus meccsről lenne szó, ahol Roberto Baggio utoljára rúgott gólt a saját szurkolói előtt, mielőtt még a magas összegek, gáncsoskodások, felvásárlások és eladások bizonytalan dzsungelébe indult volna, az Agnellik és Berlusconi (mint Capuletek és Montaguk) háborújába. Számomra minden távozás színe fehér, akárcsak minden fogadásé.

A kékről pedig talán mindent elmondtunk. Mindaddig, míg van valaki, aki képes ránézni. És néha látni.

A triblit felfalta a globalizáció

Miért nincs többé tribli? Hová tűnt az az érzés, amikor a játékos kicselez három ellenfelet, s végül gólt rúg? Ronaldinho képes rá, de fáradt, esetleg nem engedélyezik számára. Christiano Ronaldo néha belemegy, szórakozik, ám nem fut nyílegyenesen a kapu felé. Zinedine funkcionálisan használja, viszont soha nem próbál háromnál több játékost kicselezni.

Mi köze az egészhez annak, hogy olyan világban élünk, mely rühelli a tehetséges egyéneket, s a „csapatmunkát”, „branding”-et, „public relations”-t, „corporate thinking”-et fontosabbnak tartja a lényegnél. Robbie Van Persie egy olyan fintát vágott le, amit később dicsért és százszor bemutatott az egész világ; mégis kevés, Zico és Falcao – Diegóról nem is beszélve – egy meccsen többet tribliztek, mint a legtöbb csapat együttvéve a teljes 2006-os bajnokságon.

Miért döntenek mindenről az elidegenített hatalmi központok? Beckenbauer hamis higgadságot mutat, akár egy szuper terroristacsoport bossza a hollywoodi spektakulumból. Blatter mosolyog, tokája tekintélyt parancsol, csoda, hogy nem téblábol itt valahol Kissinger is.

Miért nem kockáztat senki? Triblit akarok!

Maxi

Maxi Rodriguez bevarrta Mexikónak az emlékezetes gólt: mellre vette a labdát a tizenhatos jobbszélén, és nem engedte leesni a földre, majd bal lábával megsuhintotta: a parabola berepült a „kis hálócskába”, Ricarda La Volpe, a westernhős előtt pedig, cigaretta a szájában, minden elsötétült. Telefonon valahonnan előke-rült Ibro Zukanović, a zenikai Čelik hajdani szenvedélyes játékosa, most Bosznia és Hercegovina 21 év alatti válogatottjának kapitánya. Felkiáltottam: – Ibro, ne-velj fel nekem egy ilyen!

Ő meg visszavágott: – Nem tudom, teremnek-e nálunk ilyenek, Ahmedem. 2:1 lett a végeredmény. Mexico hazahúzott.

Himnusz

Amikor a VP 7640¹ jelzésű katona, Ahmed Burić 1985. december 22-én azt a fel-adatot kapta, hogy a néhány gyalogosból összeverbuvált kórossal – az erőltetett menet során állapították meg énekesi rátermettségüket – gyakorolja be a *Hej, Sloveni*² című jugoszláv himnuszt, pácban találta magát. Már másfél hónappal a Hadsereg Napjának központi ünnepe előtt – amit Sztálin születésnapja után egy nappal tartottak – tudni lehetett, hogy a rijekai Horvát Nemzeti Színház első soraiban csak a krém fog ülni. Csupa tábornokok és ezredek. A temetői fiúk kórusa, ahogyan magunkat neveztek, megerősítést kapott – a rijekai Putokazé-tól, mely néhány évvel később a független Horvátországot fogja képviselni az Eurovíziós Dalversenyen. A közönség soraiban Martin Špegelj is várták, azt a tábornokot, aki körül 1991-ben kitört a hírheft affér azzal a „dokumentumfilm-mel” kapcsolatban, amely később a JNA³ egyik fő érve lesz Horvátország megtá-madásához.

Akárhogy is, akkoriban néhányszor használhattam a Steinway&Sons zongorát, a világ legtekintélyesebb hangszerkészítő cégének egyik darabját abból a kb. harmincből, amennyi akkor lehetett Jugoszláviában. A zongora isteni volt, mi pedig pont úgy szóltunk, mint a bömbölő amatőrök, akiket felszabadítottak a napi kötelességek, a csövek és csizmák pucolása alól. Egyszerre tűntem nevetség-esnek és fontosnak saját szememben: körmeim hegyén látni lehetett a fegyver-kenőcs és az olaj nyomait, illetve a cipőpasztát, miközben a kéz mindig ugyan-azt a C-dürt verte, amivel a parádés műsor kezdődött. A *Hej, Sloveni* mellé illett még megtanulni a szocialista popslágert, a *Padaj silo i nepravdo*-t.⁴ Nem mondhat-juk, hogy nem szórakoztunk, ám féltő volt, hogy dugába dől az egész. Mirković parancsnok tekintete mindent elárult. Ha beégünk Špegelj és a finom népség előtt, nem úszom meg a börtön takarítását a katonai szolgálat végéig.

¹ VP: Vojna Pošta. Magyarul: hadiposta. (A ford.)

² Hej, Szlovák. (A ford.)

³ Mozaikszó: Jugoslovenska Narodna Armija. Magyarul: Jugoszláv Néphadsereg. (A ford.)

⁴ Bukj meg hatalom és igazságtalanság. Ez a dal a horvát parasztlázadást dicsőíti (1510–1514.), amit Matija Ivanić vezetett a nemesek ellen. Később minden önkényuralom elleni lázadás és a titói rezsim egyik jelképévé vált. (A ford.)

Amikor felmászunk a színpadra, senki sem látta közülünk a közönséget, mert a színpadi fények közvetlenül a szemünkbe világítottak. Maga Sztálin is köztük lehetett volna: az elkényeztetett, ápolt Putokazi-csajok eltökélten, komolyan álltak, és tapasztaltan énekelték a saját dalaikat, az én lábam pedig remegett (azt hiszem, a temetői kórus többi kollégája is hasonlóan érezte magát). Csak tátoztam, várva a himnusz végét. Amikor második alkalommal is énekelni hagytak, a *Padaj silo i nepravdonál* ráeszméltem, hogy semmit sem csesztünk el, s hogy biztosan számíthatok a szabad hétvégére. A dal vége előtt a részeg tábornokok kobakját és „à la Marge Simpson” frizurájú feleségeiket figyeltem. Tapsoltak, ami azt jelentette, Mirković nem fog arra kényszeríteni, hogy teljes felszerelésben fussak a magaslatok csúcsára, s hogy búcsút vegyek a Steinwaytól, melyen talán soha többé nem fogok játszani. Jutalomból kaptam két kimenőt a városba, amit soha nem használtam ki, de státuszt is, amelyet senki sem vont kétségbe egészen a katonai szolgálat végéig. Művész lettem, ami minden katonaságnál komoly dolognak számít, s amit, a ranghoz hasonlóan, ki kell érdemelni.

Amikor leomlott a berlini fal, a *Hej, Sloveni* himnusz a múlté lett. Jugoszlávia zsgorodásával új himnuszok születtek, a maradék pedig mindig úgy tekintett a *Hej, Slovenire*, mintha öröktől fogva a sajátja lenne. Sokáig nem volt mindegy hallani ezt a himnuszt, míg a felmorzsolódott Jugoszlávia különböző válogatott csapatainak játszották, akkor is, ha tudtam, az többé nem az én dalom. Egyébként, sohasem volt az, mert szinte szó szerinti himnusz-átíratról volt szó, amelyhez Poljak Oginski írt zenét. A SFRJ⁵ szükségleteire átdolgozott szöveget eredetileg a szlovák Samuel Tomašik írta (*Hej, Slovaci* címmel), maga a dal a két világháború közötti Sokol-mozgalom⁶ (a testi kondíció fenntartásának társasága) himnusza volt.

A *Hej, Sloveni* himnuszt talán utoljára adták elő színpadon, a müncheni Allianz Arénában. A szerbiai válogatott arcai a himnusz minden egyes lejátszása során tudatlanságot, hitetlenséget és idegenkedést árultak el. Amikor az ember látja, hogyan énekelik az olaszok, az argentinok vagy a németek a saját himnuszukat, akkor azonnal világos számára, hogy a szerb labdarúgók kórusának – akárcsak a mi temetői kórusunknak – fogalma sincs, miről énekel. A himnusznak a nemzeti szellem tükörképének kell lennie, amelyben hallani és látni kell valamit a hazáért játszó szenvedélyből.

Talán az, amit tavaly novemberben éltem át Belgrádban, az SCG–BiH⁷ mérkőzésen, mindent elárul: a szabályszerűség határán imbolygó mérkőzés után a játékosok az öltözőben örültek a győzelemnek: Samo za tebe Beogradanko mala/, samo za tebe što nikad nisi znala/ samo za tebe i ljubav tvoju zanosnu/ vraćam se majci u Bosnu.⁸ A dalt Nazif Gljiva népművész írta egy belgrádi nő-

⁵ Mozaikszó: Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Magyarul: Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság. (A ford.)

⁶ Sokol-mozgalom: 1862-ben jön létre Csehországban, amikor Bach abszolutizmusa után felébredt egyes szláv nemzetek körében a nemzeti öntudat. Célja a szláv nemzetek politikai, kulturális és gazdasági önállóságának kivívása volt az Osztrák-Magyar Monarchiában. (A ford.)

⁷ SCG: Szerbia és Montenegró, ma már nem létező államalakulat. BiH: Bosznia és Hercegovina, ma még létező államalakulat. (A ford.)

⁸ Nyersfordításban: Csak érted kis belgrádi csaj / csak érted, ki soha nem tudtad,/ csak érted és elragadó szerelmedért / térek vissza anyámhoz, Boszniába. (A ford.)

nek, akibe fülig szerelmes volt, s akit, ahogyan mondja, el kellett hagynia az egykori jugoszláviai háború hajnalán.

A *Hej, Sloveni* után nem próbáltam a kórossal, nem is volt himnuszom. Nem vagyok szerencsétlen emiatt: a himnusz dal, a dalokat pedig belül hordjuk, akár csak az emlékeket, szagokat és színeket. A *Hej, Sloveni* az elkobzott évek zenei aláfestése lehetne, és ezért az a legjobb, ha ez a himnusz végre valahára eltűnik. Akárcsak az utolsó elszívott cigaretta füstje a hadiposta 7640-es garnizonjában.

Könnyek a napon

1.

- Hogy hívták Morenót? Juan Pablo?
- Jose Manuel!
- Biztos?
- Igen! Halljad, Juan Pablo?
- Nekem ez ugyanaz.

2.

– Nem tudjátok ti, miféle játékos volt ő, valódi csodának számított. Igaz, én kicsi voltam, három- vagy négyévesen láttam, de apám jól megjegyezte és mesélt róla. A Mustagrudić Kölyök csoda volt, jobb Hasetnál és Osimnál is – visszhangzott Ažmanovék háza, valahol a téli éjszakában a szarajevói Ašikovacon. Odakint hideg van, az emeletes házban pedig meleg, ég a villany, az öregek mesélnek. Valamelyik háború után.

– Igaz, bizony ám – vetette közbe valaki, – Đerzelezben játszott és falta a bőrt. Egyszer a centertől az ötös vonalig vezette a labdát a partvonalon, majd egyenesen a kapu felé száguldott, s csak átlökte a bőrt a vonalon. Viszont itt nem játszhatott eleget, hát gyorsan Zágrábba ment, azt hiszem a Građanski nevű csapatba, nem sokáig, mert kitört a háború, s ő eltűnt. Azt beszéltek, hogy kommunistákkal bratizított, ezért az usztasák⁹ kinyírták a Stara Gradiška-i lágerben.

Csak egyszer hallottam Dževdet Mustagrudić legendáját, amely természetesen párhuzamosan nőtt az elfogyasztott Zvečevo Brandy üvegeinek számával. Ez az ital a szerb kruševaci Rubin és a sárga címkés Dalmacijavino törkölypálinka kíséretében nevelte fel a szocialista Jugoszláviát. Ezeknek az italoknak az állam felbomlásában játszott szerepéről még sok mindent le lehetne írni, de most elég csupán elképzelni a késő harmincas éveikben járó férfiak csoportját, amint már nagyjából elfelejtették sportos múltjukat. Űcsörögnek az asztal körül, s mesélnek az előző generációk életéről.

⁹ Usztasák [ustaša] – militáns horvát függetlenségi és nacionalista mozgalom, melynek neve a horvát 'felkelés' szóra utal. A mozgalmat a horvát nacionalista pártvezér, Ante Pavelić indította a Horvát Ifjúsági Mozgalom átszervezésével 1932-ben, olaszországi emigrációban, Mussolini segítségével. A legutóbbi balkáni háborúban a horvát szélsőséges, nacionalista katonák elnevezése. (A furd.)

– Nálunk ez már csak így megy. Ha etetni tudta volna magát és az anyját (apja nem volt), talán még itt is marad – háborgott valaki az asztalnál. – Így azonban elhúzott Zágrábba, ott kábé harminc mérkőzésen játszott, s tessék...

– Eltűnt.

Egy idő után félbeszakadt a csend.

– Gyere, Vlado, zenélj má' nekünk valamit!

Ažmanék házában gyakran játszottak a zongorán, legtöbbször ünnepeken. Amiből volt épp elég: karácsony, katolikusnak vallották magukat, cseh származásúnak; újév; kommunisták is voltak, így május 1-jén is ünnepeltek, s Bajram idején is vidámkodtak.

A családfő Anton, Toni bácsi apjához hasonlóan a vasútnál dolgozott, emellett szolid hegedűs volt, zenekart is vezetett az Önkéntes Tűzoltó Társaságban. Miután a nép kedvence volt, a második világháború után politikai eredményeket is elért, de szerényen és ügyesen, ahogyan isten teremtette, igazi szarajlijaként rájött, jobb, ha mások foglalkoznak politikával.

Nem tudom, tangózott-e valaha is. Többé senki sem él már abból az asztali társaságból, így senki sem tud mesélni róla.

3.

– Most vagy a legnagyobb, El Flaco. Csodál az országod, végre elsők vagyunk. Nem tudom, mivel háláljam meg – mondta Videla, a tábornok Cesar Luisnak, Martellel a kezében. Flaco semmit sem mondhatott. Hogy is tehetne volna? Egy hónappal ezelőtt a feje egy lyukas garast sem ért, a tábornok emberei pedig készen álltak mindent kiadni a peronistákkal való kapcsolatáról, ami legjobb esetben száműzetéssel végződne. – Nem, én ide tartozom! – tért vissza a kép az ál-mából. Koccintásra emelte a poharát, kifelé mutatva szemöldökével.

– Minden jó, ha az emberek megkapják, amire vágytak – mondta Cesar Luis.

– Te is megkaphatod, amit kívánsz – mondta röviden a tábornok.

– Azt szeretném, amennyiben lehetséges, hogy ugyanazt a munkát csináljam, hogy még négy évig kapitány maradhassak.

Videla elmosolyodott. Majd komolyra váltott.

– Ne becsülj alá, Menotti. – Mutatott az ablakon túlra. – Ha nem nyernék meg a világbajnokságot, itt most tízezer ember tombolna a fejedet és a fejedet követelve. Minden biztonnyal először az enyémet. Börtönöznöm és gyilkolnom kéne. Nem vagyok hülye, tudom, hogy a junta nem tart sokáig. Tisztában vagyok azzal, hogy te rocha vagy, belül vörös, de elszürkülsz majd, Menotti, és akkor megismered az igazságot. Bizonyos nemzetek a demokrácia mellett vannak, mások viszont nem.

– Úgy érti, egyesek mellette, mások ellene.

– Furcsa vagy, Flaco, de míg mellettem állsz, érezd magad biztonságban. Nem különbözünk annyira, mindketten tudjuk, mit akarunk. Isten veled. – A tábornok az ablak felé fordult. El Flaco a lépcsőkön lefelé arra gondolt, milyen szomorú ez az egész. – A játszmánk – morfondírozott – tiszta jobbos football. – Videla nem okos, de nem is naiv. Attól még, hogy tudom, hogyan érhetek el valamit, nem vagyok elégedett. A sajtóim sohasem lesznek olyanok, mint La

Maquina, én csupán egyszerű végrehajtó vagyok. – Élj, Argentína, végre sikeres vagy! – Cinikusan elmosolyodott, megigazította zakóját, majd a századik cigarettára gyújtott azon a június harmincadikán, 1978-ban.

4.

Többé nem lényeges, honnan szedtem mindezt: a kórházat fertőtlenítették, utánam pedig becsukták az ajtót. A műtét „férfias” volt, most ez elegendő, teljesen elegendő. Volt egy barátom, akinek elfelejtettem a nevét. Tanítottam rajzolni Osvaldo Cavandoli *Menő manóját*,¹⁰ tán azért, mert már apa akartam lenni, és aggodtam az utódaimért. Mindenki látta a világbajnokság döntőjét Buenos Airesben, ahol a hazai válogatott legyőzte Hollandiát a hosszabbítás után. Mindenki, leszámítva engem. Nekünk, kicsiknek nem volt szabad a felnőttekkel együtt a tévésobában tartózkodnunk. Cesar Luis Menotti, El Flaco, nem sírt. Tudta, hogy el kell mennie kórházba Jose Manuel Morenóhoz. El Charrhoz, a labdarúgók legnagyobb művészához, akiről sohasem lehetett tudni, hogy a tangóban vagy a fociban ügyesebb-e.

5.

– Nincs többé öntudatánál, nem is észleli, hogy ön itt van – hallotta El Flaco az ápolónő hangját.

– Miért kényszerített rá, hogy jobbhátvédet játsszam? – ismételte, mint mantrát a betegek, ugyanazt a két mondatot. – Miért nem indul meg mindenki, amikor át akarom passzolni a labdát, mindenkinek látnia kell, amikor fogadja, de akkor már késő!?

6.

Az el nem készült statisztika szerint, vagy ez csak a képzelet terméke, Dževdet Mustagrudić, a Kölyök 1916-ban született, akárcsak Jose Manuel Moreno. Ugyanazon a napon, amikor Cesar Luis Menotti elment Videla tábornokhoz, amiről nem maradt írásos emlék, tehát 1978. június 30-án én kiléptem a koševói kórházból. A chryptorchismus műtét nagyobb komplikációk nélkül bonyolódott le, de egy darabig nem mertem focizni, a gyomorra veszélyes rúgások miatt. Jose Manuel Moreno 1978. augusztus 20-án hunyt el Buenos Airesben, kivárva Argentína világbajnoki győzelmét, akkor is, ha élete utolsó két hónapjában nem volt magánál, emiatt nem biztos, hogy tudott az egésze-ről. Cesar Luis Menotti még mindig Buenos Airesben él. Az Ažman-családból senki sem él többé Szarajevóban, ahogyan senki sincs, aki beszámolhatna, hogyan játszott Dževdet Mustagrudić, a Kölyök.

¹⁰ *Menő manó* – La Linea – Az olasz rendező, Osvaldo Cavandoli rajzfilmsorozata 1969-ből. A főhős egy paprikamérgező, vonalból rajzolt Úr, aki egy végtelen vonalon le-fel sétál, különböző „vonals” kalandokba bonyolódva és a rajzolójával vitatkozva. (*A ford.*)

Ismét harmincévesek csoportja, egy generációval később. És ismét beszélgetés.

- Na, az tényleg falta a bőrt.
- Honnan tudjuk? Egyiket sem láttuk. Felvételen sem. Kár.
- Mit gondolsz, Moreno szerette a pálinkát?
- Ha szerette a tangót, akkor azt is szerette. Meg a nőket, mint isten.
- Mi is volt a neve?
- Kölyök.
- Ó, ha látnám azt a Buenos Airest, ha bele is...
- Ha bele is...

Téves azonosulás

Az ember megbukik egy apróságon, s onnantól kezdve nem lehet javítani rajta. Materazzi mellkasba fejelése Zinedine által olyan részlet marad, amire jobban fognak emlékezni, mint a tizenegyesre, ami az első „átverés” a világbajnoksági döntők történetében.

Igaz, ugyanezt tette Panenka Maierral Belgrádban, 1975-ben, de az európai bajnokság volt. Buffon elkapta a kapufélfáról visszapattant labdát, mintha mi sem történt volna, noha már minden eldőlt. Materazzi, talán a legmocskosabb játékos, amióta Sergio Brio és Claudio Gentile otthagya a pályát, beszólt valamit, a L'Equipe szerint rasszista dumát, és Zinedine király „kifakadt”. Kizárták utolsó meccséről, eltávozott a berlini Olympia lépcsőin, abból a stadionból, ahol 68 évvel korábban Adolf Hitler pöffeszkedett, az álmos Jesse Owens pedig térdre kényszerítette. De ez a múlt, akárcsak Zinedine mellkasfejelése. Valaki azt fogja mondani: „minden meg van bocsátva neki, ő a legnagyobb, s eddig bírta cérnával.”

De vannak olyanok is, akik tiszta, mára elfeledett futballista motivációval felhánytorgatják a válogatott kapitányának, hogy a legnagyobb pillanatban hagyta cserben a társait. A tizenegyeskor. A hűvös és játékhánytól frusztrált Trezeguet mellélőtt, és ezzel Itália mezére feltűzte a negyedik csillagot.

Így beigazolódott még egy állítás: a világon négy labdarúgó hatalom létezik – Argentína, Brazília, Itália és Németország. A maradék egyszerűen nem tartozik bele ebbe a kosárba.

A nyolcvanas évekbeli történetet, abból az időből, amikor Olaszország utoljára volt világbajnok, Vlado Tauzes mesélte el, a ljubljanoi bíró, aki egy baráti mérkőzésen fújt, ahol az az amatőr is játszott. Végül tizenegyest ítélt ellenünk, veszítettünk, a meccs utáni italozáson pedig nem bírtam ki, hogy ne menjek oda ahhoz az emberhez, aki egész életében csak egy mérkőzést szakított félbe: 1980. május 4-én a Szarajevó–Eszék közti meccset, amikor meghalt Tito elvtárs.

– Fontos a szándék. A játékosok szándéka alapján kell ítélned, megérezned azt, nem pedig a látottak alapján. Egyet sem szakítottam félbe, miközben százszor nyomás alatt voltam, tudjátok, milyen volt bírászkodni az egykori Jugoszláviában. Például Nikšićben vagy Prištinában – mesélte az idős Vlado úr.

– Fontos, hogy kapcsolata legyen a játékosokkal, akkor ez áterjed a lelátókra,

s minden többé-kevésbé szokványos módon zajlik, ám az egész ellenőrzés alatt marad. – Amikor megkérdeztem: – Ki a legjobb játékos, akinek fújt? – egy pillanatra megállt, mondván: – Uh, sokan voltak, Cruyffnak is fújtam. – Majd folytatta: – De azt elmondhatom, ki volt a legszemetebb. – Csupa fül voltam, Tauzes pedig csendesebben folytatta: – Mužinić, Dražen Mužinić. Négy szemmel kellett kísérni, főleg, amikor Sušićra vigyázott. Püföli, közben szidja, és azzal piszkálja, amit nem érdemes elmondani, egyszer például azért zártam ki, mert az édesanyját szapulta, ráadásul nemzeti alapon.

Ki gondolta volna ezt „Frfa” Mužinićról, a nagyszívű játékosról. A foci ugyanolyan, mint a háború: mindent szabad, csak az a kérdés, kit hogyan fognak megróni ezért. Horatio Elizondónak tehát nem volt meg az a hallása, ami Vlado Tauzesznek igen. És az a vasárnap, amikor Zinedine eltávozott (aki a falusi viselkedés nyomán kiérdemelte a Zike becenevet), arról lesz emlékezetes, hogy kizárták a földgolyó egyik legnagyobb játékosát.

Zidane fejelése mindenképpen lázadás volt. Először azt közölték, hogy Materazzi azt vágta a fejéhez: algériai terrorista. Most, miután mindent tudunk: Zinedine azt állítja, hogy anyját és hűgát gyalázta. Ki tudja, mi zajlott lehorgasztott fejében lefelé a lépcsőkön, talán azt akarta kimutatni gesztusával, hogy mindez, az egész csillogó cirkusz elveszítette sportos arculatát, hogy a mai futball csupán a politikai viszonyok tükröképe, hogy a cirkusz, amelyben egész életén át részt vett, s amely a legjelentősebb nyomot hagyta benne, csupán bohózat, a gazdagok szórakozása, illetve a nyomorultak sovány vigasza. Ebből a szempontból nem hánytorgathatunk fel neki semmit. Isten veled, Zinedine, nagy játékos voltál.

Viszont képtelen vagyok nem gondolni arra, hogy Pape Sušić sohasem fejelte le Frfo Mužinićot – de szidta, el akartam ezt tussolni, de most tényleg nem tudom – „az eltörökösített anyját”. O.K: más volt a szövegkörnyezet (testvériség-egység), más idők, más pénz. De ostobaság, végzetes ostobaság az, amit ránk akarnak tukmálni. A Zidane-nal való azonosulás muzulmánásága miatt téves és felszínes.

Erőszakosan próbálnak kiolvasni túl sokat a futballból, akkor is, ha bizonyos dolgokat azonnal elolvashatunk – az európai válogatottak hirtelen „elsápadtak”. A spanyol Aragones nyílt rasszista, francóista, Van Basten nem adott nancssárga mezt se Seedorfnak, se Davidsnak, se Makaaynak, nehezen hihetjük, hogy Hollandiának nem volt rájuk szüksége. Európa politikai radikalizációja látható volt ezen a világbajnokságon. Ugyanakkor a világ nem tegnap óta ilyen. Az ötvenes években lengyelek, olaszok, örmények játszottak Franciaországnak, majd csak a hetvenes években vette fel a kakasos mezt az első sötét bőrű, Janvion, ami szenzációnak bizonyult.

Franciaországnak játszani morális választás tárgyát képezte. Na ez már túl sok – túl sok! Hát senki sem látja, hogy ez a Domenech dilettáns, ezelőtt ő vezette a katonai válogatottat (a katonai edzők még az SFRJ „sötét” korszakában sem tették magukat a válogatott élére). Zidane és Henry, most ez nyílt titok, szövetségi kapitányi munkát is végeztek. Kétszer – Brazília és Portugália ellen is – bevarrták a gölt, és befejezték, ne játsszuk már a hülyét!

Egyszer csak Zidane egyfajta kripto-antiamerikanizmus ikonjává vált. Az az ember, aki sohasem nyilatkozott politikáról, még a vallásról sem, megjelenik a

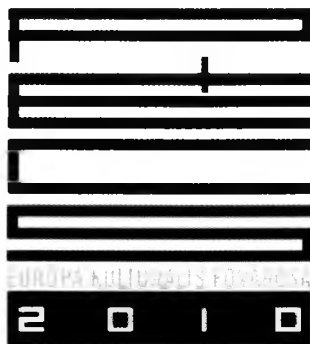
pólókon, amelyeken felváltotta Che Guevara arcát. Mi történik? Lefejelésének igazolása, az ő passage a l'acte-ja a mai intellektuális morál kinyilatkoztatása lett! Hová jutottunk mindannyian?

Nem tudom elhinni, hogy senki sem látja, végül becsaptak minket a Blatterhez és Beckenbauerhez hasonló csirkefogók. Az elégedett Angela Merkel mosolyog, David Beckham most így, most úgy fészülködik (mi pedig kénytelenek vagyunk tudni erről, miközben nem vetítik le számunkra tisztességes lassúsággal a gyanús helyzeteket), Victoriája Louis Vuitton táskával integet, gyarapodnak azoknak a számlái, akik a megfelelő életkorukban se nem játszották, se nem szerették soha a focit (ma pedig irányítják ezt az egész hisztériát), mi meg várakozunk. A dél-afrikai világbajnokságra, ahol mindannyian végre bebizonyíthatjuk a világnak, hogy nem vagyunk rasszisták.

Élj soká, Diego, nekem azok a tetteid, hogy nem mentél el a mérkőzésre, mert nem engedték be a barátodat, és hogy megtagadtad a helyet a VIP-páholyban, milliószor közelebb állnak hozzám!

ORCSIK ROLAND fordítása

*E számunkat a Pécs2010 Menedzsment Központ és
a Szigetvári Takarékszövetkezet támogatta:*

t Szigetvári **Alapítva 1958-ban**
Takarékszövetkezet